

Glava prva

DIVERZANTSKA DEJSTVA U ORUŽANOM
USTANKU 1941. GODINE

USLOVI U KOJIMA SU OTPOČELA DIVERZANTSKA DEJSTVA

Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu, po svom vojnostrategijskom i geopolitičkom položaju, predstavljala veoma značajno ratište kako za sile Osovine, tako i za članice antifašističke koalicije. Ratna dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije odvijala su se u dubokoj pozadini fronta sila Osovine, u »evropskoj tvrđavi«, a krajem 1943. uključila su se u opštu strategiju saveznika povezujući, u završnim operacijama za oslobodenje zemlje, krila armija antifašističke koalicije u Podunavlju i na Apeninskom poluostrvu.

Pri tome treba imati u vidu činjenicu da se u Jugoslaviji ukrštalo više suprotnih interesa: nacističkonjemački o »novom evropskom poretku«; fašističkoitalijanski — zauzimanje pozicija na istočnom dijelu Jadranskog mora; hortijevskomadžarski i carskobugarski — prisajedinjenje nekih dijelova Jugoslavije; kontrarevolucionarni fašističko-nacionalističkih kvislinških formacija — otvorene kolaboracije sa okupatorom; anglo-američki — obnova i očuvanje buržoaskog sistema u Jugoslaviji kao oslonca uticaja na jugoistoku Evrope; Sovjetskog Saveza — vezivanje neprijateljskih snaga na jugoslovenskom ratištu radi rasterećenja i pomoći Crvenoj armiji na istočnom frontu.

U ideološkom, političkom i vojnom pogledu dominantnu snagu na jugoslovenskom ratištu predstavljao je narodnooslobodilački pokret sa oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima i orijentacijom na opštenarodni oslobodilački rat.

Među najvažnijim činionicima koji su opredjeljivali odnos različitih sila prema Jugoslaviji tokom drugog svjetskog rata bio je njen vojnostrategijski i geopolitički položaj i ekonomski faktor.

Kao južnoevropska, mediteranska i srednjoevropska zemlja koja zauzima srednji i zapadni dio Balkanskog poluostrva i pripada Podunavlju, na srednjoj evropskoj transverzali između sjevera i juga, Jugoslavija predstavlja jedno od najznačajnijih podru-

čja jugoistočne Evrope. Komunikacije koje vode od Venecije, Beča i Budimpešte prema istoku, jugoistoku i jugu, a dalje od Beograda prema Solunu i Atini, odnosno od Niša ka Sofiji, Istanbulu, Bagdadu i Persijskom zalivu, predstavljale su strategijsku magistralu jugoistočne Evrope. Područje Jugoslavije, bogato strategijskim sirovinama, posebno obojenim metalima (bakar, olovo, boksit, hrom, molibden, živa, antimon, cink), šumama i poljoprivrednim proizvodima i sa razvijenim saobraćajnim vezama na kopnu i moru, bitno je uticalo na izvođenje borbenih dejstava ne samo na jugoslovenskom već i ostalim ratištima.

Po veličini (247.542 km²) i broju stanovnika (15,920.000) Jugoslavija je bila najveća zemlja u jugoistočnoj Evropi. Dužina kopnenih granica iznosila je oko 3.000, a pomorske na Jadranu oko 1.900 km, upravo oko 600 km na liniji spoljne granice unutrašnjih morskih voda. Jadransko more, koje je uvučeno u evropsko kopno, sa razuđenom istočnom obalom i Otrantskim vratima, imalo je poseban značaj u odnosu na centralno Sredozemlje. Prema zapadu povezano je sa Venecijanskom i Lombardijskom, sjeveru Panonskom, a istoku Vlaškom nizijom i crnomorskim basenom.

Dunavom, kao međunarodnom rijekom, Jugoslavija je vezana sa srednjom i istočnom Evropom. Njen vojnostrategijski značaj bio je opredijeljen veličinom i geografskim položajem u odnosu na ratujuće strane, posebno u južnoj Evropi i široj oblasti Sredozemlja, kao saobraćajnom raskršću između Srednjeg i Dalekog istoka, Indijskog i Atlanskog okeana i centralne Evrope. Željeznička mreža, koja je zadržala sve osobine austro-njemačkih imperijalističkih smjerova, poklapala se, uglavnom, i sa ratnim planovima okupatora. Pri tome su od posebnog ekonomskog i vojnog značaja bile komunikacije, kao što su: Jesenice — Ljubljana — Zagreb — Beograd — Niš — Skoplje — Solun, krak Niš — Sofija; Budimpešta — Dekenješ — Koprivnica — Zagreb — Rijeka; Maribor — Ljubljana — Trst; Maribor — Varaždin — Koprivnica — Osijek — Dalj; Sunja — Prijedor — Banja Luka; Slavonski Brod — Sarajevo — Mostar — Dubrovnik i Zagreb — Knin — Split. Dužina željezničkih pruga iznosila je (bez sporednih kolosijeka) 10.545 km.⁶

U odnosu na dubinu prostora (od Rateče do Đevđelije preko 900 km, a od Metkovića do Horgoša 400 km), reljef, geostrategijske pravce i raspored prirodnih i vještačkih objekata (mostovi, vijadukti, tuneli), postojale su objektivne mogućnosti primjene diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije, kao veoma efikasnog oblika vođenja masovne oružane borbe.

⁶ *Sto godina željeznica Jugoslavije 1849—1949*, Beograd 1951, str. 48 i 49; Vlado Štrugar, *Jugoslavija 1941—1945*, Beograd 1969, 11—17; Radovan Pa-
vić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*,
Zagreb 1973, knj. 1, 32, 103—104, 237—252.

Diverzantska dejstva 1941. godine

- Diverzantska akcija u naseljenom mestu
- × Diverzantska akcija na železničkoj pruzi
- H Diverzantska akcija na cesti i na vezi
- ▽ Diverzantska akcija na mostu
- * Diverzantska akcija na vojnom i rivrednom objektu
- Diverzantska akcija paljenje elite

Teritorija Jugoslavije bila je povezana željezničkom mrežom sa svim zemljama zapadne, istočne, srednje i južne Evrope, a preko Jadranskog mora sa Sredozemljem, što je i opredijelilo njen stratejski značaj na jugoistočnom prostoru Evrope. U tom pogledu se izdvajala magistralna komunikacija Jesenice — Ljubljana — Zagreb — Beograd — Skoplje — Solun. Uzeto u cjelini, željeznička mreža u Jugoslaviji imala je tokom drugog svjetskog rata, pored vojne, veoma važnu privrednu ulogu, jer je povezivala sirovinama bogata područja sa industrijski razvijenim centrima zapadne, istočne, srednje i južne Evrope, posebno Njemačkom i Italijom. Otuda je i proizašlo jedno od najhitnijih obilježja partizanske taktike u narodnooslobodilačkom ratu — neprekidna diverzantska dejstva na željezničkoj mreži.

Prilikom izgradnje željeznica većina linija je moralo da presijeca vododelnice i premošćuje rijeke i doline, što je imalo za posljedicu izgradnju velikog broja vještačkih objekata, kao što su: mostovi, vijadukti, tuneli i veći propusti.

Odsjeci željezničkih linija koji su prolazili ispresijecanim zemljištem i kanjonima u dolinama Save, između Zidanog Mosta i Zagorja uz lijevu obalu, i Savinje, između Zidanog Mosta i Laškog, pored nekih na dravskoj pruzi, bili su najuža prometna grla na cjelokupnoj željezničkoj mreži Slovenije, pa i najosjetljiviji na diverzantska dejstva. Na prugama je bilo izgrađeno 35 tunela, 60 mostova sa preko 30 m raspona, pored niza drugih, i oko 32 vijadukta. Ovi objekti su, ujedno, predstavljali najosjetljivije tačke na prugama.

Među najosjetljivije pruge u Sloveniji spadale su magistralna saobraćajnica Maribor — Ljubljana — Trst i željeznička linija Jesenice — Podbrdo — Gorica. Samo na relaciji Ljubljana — Trst postojalo je 28 vijadukata, među kojima su se Borovniški, Štampevov i vijadukt kod Prestranka posebno isticali, zatim pet tunela i jedan most preko rijeke, dok je samo na odsjeku između Sent Petera (sada: Pivke) i Vremenskog Britofa izgrađeno na 8 km dugom prostoru 6 tunela ukupne dužine 2.432 m, a postojalo je i oko 312 krivina. Na pruzi Jesenice — Podbrdo — Gorica najosjetljiviji objekat je bio tunel između Bohinja i Podbrda dug 6.336 m, zatim željeznički most i tunel kod Vintgarja, tunel pri Bohinjskoj Beli, te veći broj tunela, mostova i vijadukata na odsjeku između Hude Južne i Gorice.

Ovako veliki broj objekata, pored niza željezničkih stanica i drugih tehničkih uređaja na željeznicama, bio je veoma privlačan za organizovanje i izvođenje diverzantskih akcija i veoma osjetljivo mjesto u okupacionom sistemu. Bogatstvo mostova, vijadukata i tunela nudili su mogućnosti za veća oštećenja ili rušenja, čak i u nedostatku sredstava za miniranje, kao npr. sudarom vozova na mostovima i tunelima. Izuzev nekih dijelova željezničkih pruga u Dolenjskoj, Štajerskoj, cijelom Prekomurju, Ljubljanskoj kotlini i području Krasa u Slovenačkom primorju, gdje je neprimijećen

prilaz objektu moguć u uslovima slabe vidljivosti i noću, veći broj pruga u Sloveniji prolazio je preko pošumljenog zemljišta ili neposredno uz šumu, što je pružalo povoljne mogućnosti za izvođenje diverzantskih akcija.

U Sloveniji je bio razvijen elektrosistem, kao posljedica industrijskog razvoja. Stubovi za prenos električne energije bili su, naročito u brdovitim predjelima, veoma pristupačni i osjetljivi na diverzantske akcije. Na teritoriji Slovenačkog primorja diverzantske akcije na električnim dalekovodima pogađale su ne samo privredu već i željeznicu koja je bila elektrificirana. Putna mreža, zbog nedostatka vještačkih objekata — mostova, vijadukta, tunela, nije bila tako privlačna za diverzantske akcije kao željeznički saobraćaj.⁷

Na teritoriji Hrvatske izdvajali su se geostrategijski pravci: u međuriječju Save i Drave sa željezničkim čvorovima u Zagrebu, Osijeku i Vinkovcima, Zagreb — Rijeka i Zagreb — Split. Glavne saobraćajnice na teritoriji Bosne i Hercegovine u dolinama rijeka Bosne, Vrbasa, Sane, Une, Neretve i Trebišnjice bile su veoma osjetljive na diverzantska dejstva. Srbija je imala izvanredan strategijski i ekonomski značaj, kao »ključ Balkana«. Značaj željezničke mreže u Moravsko-vargarskoj dolini proizlazio je, uglavnom, iz vojnostrategijskih potreba prebacivanja i snabdijevanja trupa sila Osovine u Grčkoj, Africi i na istočnom frontu i obezbjeđenja Balkanskog poluostrva od invazije snaga antifašističke koalicije. Otuda je vojnostrategijski položaj Jugoslavije bio u tijesnoj vezi sa ratnim dejstvima na velikim evropskim ratištima. Dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bila su dio napora antifašističke koalicije. Pored ostalog, valja istaći da je veliki broj neprijateljskih divizija bio vezan na jugoslovenskom ratištu, a diverzantskim dejstvima ometan saobraćaj i eksploatacija prirodnih resursa Jugoslavije, čime je dat neprocjenljiv doprinos savezničkim silama.

Vojnostrategijski i geopolitički položaj Jugoslavije u drugom svjetskom ratu — uslijed opštih prilika u Evropi i posebnih uslova poslije komadanja, okupacije i aneksije dijelova teritorije — bio je izuzetno nepovoljan za organizovanje homogenog i jedinstvenog narodnooslobodilačkog pokreta, naročito u početnom periodu oružane borbe. Okupatori (Njemačka, Italija, Mađarska, Bugarska) nastojali su da uz pomoć kvislinga, bez obzira na protivrječnosti u njihovim međusobnim odnosima, ostvare punu političku i vojnu kontrolu na području Jugoslavije. Integrisanjem svih kvislinških formacija u okupacioni sistem stvoreni su uslovi za iskorišćavanje prirodnih bogatstava Jugoslavije, naročito strategijskih sirovina, neophodnih ratnoj privredi Njemačke i ostalih članica Osovine.

Nakon kratkotrajnog aprilskog rata (u kojem su učestvovala 24 njemačke, 22 italijanske i 5 mađarskih divizija uz podršku njemačke avijacije) Kraljevina Jugoslavija, zasnovana na »politici nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja«, bila je vojnički poražena.

⁷ Ivan Mohorič, *Zgodovina željeznic na slovenskem*, Slovenska Matica, Ljubljana 1968, 15—38, 235, 483—490.

Demarkaciona linija između njemačke i italijanske okupacione zone (prema Hitlerovim Privremenim smjernicama od 12. i bečke konferencije od 24. aprila 1941) išla je od italijansko-jugoslovenske granice, jugozapadno od Ljubljane, pa sjeverno od ovog mjesta, zatim na rudnik Litiju, Samobor, Glinu, Bosanski Novi, Sanski Most, sjeverno od Bugojna, južno od Sarajeva, na Priboj i Novi Pazar, na Orlovu čuku istočno od Prištine, povijala se na Sar-planinu istočno od Tetova i skretala na jug ka Ohridskom i Prespanskom jezeru.

Demarkacionom linijom Slovenija je bila podijeljena između Njemačke i Italije. Gorenjska, Štajerska i dio Dolenjske (9.620 km² sa 775.000 stanovnika) pripali su Trećem Rajhu, dok je Mađarskoj priključeno Prekomurje. Oblasti Slovenije (Donju Štajersku, Gorenjsku i Mežičku dolinu) Njemačka nije smatrala okupiranim, već »oslobođenim« i »naslijeđenim zemljama«, nastojeći da ih što prije priključi Trećem Rajhu. Ostali dio Slovenije (Notranjsko i Dolenjsko s Ljubljanom), koji je okupirala italijanska vojska, pripojen je 3. maja Italiji kao tzv. Ljubljanska provincija (5.242 km² sa 380.000 stanovnika).

Između Italije i kvistlinške NDH potpisan je u Rimu, 18. maja 1941, ugovor kojim je Italija anektirala dio Gorskog kotara i veliki dio Hrvatskog primorja (pripojeni Riječkoj provinciji), Dalmaciju od Splita do Novigradskog mora, sa zaleđem do Zrmanje, i gotovo sva dalmatinska ostrva (osim Paga, Brača, Hvara, Šćedra i ostrva Dubrovačkog primorja). To je bila prva anektirana zona italijanskog okupacionog područja. Druga zona je bila demilitarizovana i prostirala se od anektiranih područja do planina Plješevica, Šatora i Prenja, dok se treća zona protezala do italijansko-njemačke demarkacione linije. Italijanska vlada pripojila je svojoj zemlji i šire područje Boke Kotorske. Od ovih anektiranih oblasti obrazovala je tzv. Guvernerat Dalmacije u Zadru, sa Zadarskom, Splitskom i Bokokotorskom provincijom. Veći dio Kosova i Metohije, pet srezova u zapadnoj Makedoniji i dio Crne Gore (Ulcinj, Tuzi, Plav, Gusinje i Rožaje sa okolinom) italijanska vlada je ukazom od 12. avgusta 1941. pripojila Albaniji, nad kojom je imala protektorat. Italijansko anektirano područje u obalskom pojasu zahvatalo je 5.381 km² sa 3,800.000 stanovnika, a okupirano područje u Crnoj Gori, Kosovu i zapadnoj Makedoniji 28.000 km² sa 1,230.000 stanovnika.

Nacistička Njemačka je podijelila teritoriju Jugoslavije ne samo između svojih saveznika (Italije, Bugarske i Mađarske), radi zadovoljenja njihovih »revanšističkih apetita«, već i na niz manjih administrativnih oblasti. Cilj joj je bio da, raspirivanjem vjerskih i drugih suprotnosti među narodima i narodnostima, obezbijedi kontrolu na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije. Istovremeno, predstavljajući se kao »oslobodilac«, nastojala je da sa što manje snaga zadrži podijeljenu i okupiranu Jugoslaviju i obezbijedi interese i na teritorijama koje su pripadale njenim saveznicima.

Na teritoriji Srbije zavedena je klasična njemačka okupaciona uprava sa ciljem da je uklopi u tzv. novi poredak u Evropi. Vlada Rajha je svela Srbiju na granice koje je imala prije 1912. godine (51.000 km² sa 3,810.000 stanovnika). Riješila je da čvrsto drži Beograd i pretvori ga u »grad-tvrđavu«, s obzirom na njegov izuzetno važan položaj na Dunavu i jugoistoku Evrope, kako bi za potrebe ratne industrije obezbijedila bogata nalazišta strategijskih ruda u Srbiji. U tom cilju je u okviru Srbije zadržala i područje Trepče radi eksploatacije olova i cinka. Banat (9.776 km² sa 640.000 stanovnika) je, radi čvršćeg posjedovanja Beograda, 14. juna uključen u upravni sistem okupirane Srbije, s tim što je njemačkoj nacionalnoj manjini obezbijedena autonomna uprava. Krajem 1941. odlučeno je da Banat dobije status autonomne administrativne jedinice u okviru Srbije, u kojem je odlučujuću ulogu igrala njemačka nacionalna manjina.

Mađarski Parlament je, donošenjem zakona od 16. decembra 1941, Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje (11.601 km² sa 1,145.000 stanovnika) pripojio Mađarskoj.

Bugarska je prisajedinila gotovo cijelu Makedoniju (sem zapadnog dijela), vranjski i pirotski okrug, dio teritorije sjeverno-istočno od Zaječara i dijelove dva sreza na istočnom Kosovu (dio gnjilanskog sreza, Vitinu, Kačanik i Sirničku župu) — ukupno 28.250 km² sa 1,260.000 stanovnika.

Okupatori su nastojali da anektirane oblasti što prije integrišu sa svojim zemljama, a okupirane krajeve potčine ratnim planovima. Njemačka je na jugoslovenskom prostoru zauzela najvažnija područja sirovina (rudnike bakra, boksita, olova, gvožđa, uglja), najbogatije krajeve i oblasti kroz koje prolaze komunikacije strategijskog značaja, dok je Italija povećala svoj uticaj na području Jadranskog mora. Njemačka je u samom početku uspostavljanja okupacionog sistema kod svojih saveznika obezbijedila vitalne interese u korišćenju prirodnih bogatstava pojedinih teritorija Jugoslavije (rudnik Trepča, rudnici boksita u Hercegovini i Dalmaciji, hroma u Makedoniji itd.). Tako su, pored ostalog, vojni razlozi privredne eksploatacije (kontrola pojedinih područja i važnih saobraćajnih centara za prevoz sirovina, ratnog materijala i vojske) uticali na određivanje demarkacionih linija, pri čemu je Njemačka imala odlučujuću ulogu.

Prilikom diobe Jugoslavije Nijemci su davali prednost vojno-ekonomskim interesima radi povećanja vojnog potencijala na istočnom frontu. Jugoslavija je, kao zemlja bogata boksitom, hromom, olovom, bakrom, gvoždem i drugim strategijski značajnim rudama, šumom, stokom i životnim namirnicama, imala značajnu ulogu u njemačkim ratnim planovima. Vodstvo Trećeg Rajha nastojalo je da obezbijedi vitalne vojne i privredne interese, među kojima održavanje dunavske plovidbe i saobraćaja Moravsko-vardarskom do dilnom, važnom za vezu s Grčkom i Mediteranom, a preko Bugarske s Malom Azijom i Bliskim istokom. Hitler je na jugoslovenskom

prostoru želio da uspostavi »red i mir« i obezbijedi južni bok budućeg njemačko-sovjetskog fronta.

Okupatori su stvorili kvislinške tvorevine koje su inkorporirali u »novi evropski poredak«. Preko njemačke vlade, 10. aprila 1941, uspostavljena je tzv. NDH, koja je obuhvatala Hrvatsku, Srem, Bosnu i Hercegovinu (98.572 km² sa 6,300.000 stanovnika). Njemačka je u svom interesnom okupacionom području u Hrvatskoj, Sremu, Bosni i Hercegovini organizaciju vlasti prepustila ustašama, ali se nije odrekla uticaja i kontrole preko poslanika, vojnog predstavnika i raznih instruktivnih organa. U Sloveniji je na dan napada na Jugoslaviju ban Marko Natlačen formirao »Narodni svet«, koji je trebalo da stvori slovenačku državu u okviru nacističke Njemačke. U Crnoj Gori kao kvislinški organ vlasti pojavio se »Privremeni administrativni komitet«. U Srbiji, kojoj je nametnut okupacioni sistem u najčistijem brutalnom i osvetničkom vidu, Nijemcima se u aprilu stavljaju na raspolaganje bivši predsjednik vlade Dragiša Cvetković, Aleksandar Cincar Marković, Dimitrije Ljotić sa svojim »Zborom« i drugi. Prvog maja 1941. u Beogradu je formirana prva kvislinška, komesarska vlada, s Milanom Aćimovićem na čelu, ministrom unutrašnjih poslova u Stojadinovićevoj vladi. U tu vladu ušli su predstavnici gotovo svih ranijih građanskih političkih stranaka (osim zemljoradnika i socijalista). Nakon pregovora vođenih između njemačkih funkcionera i pronjemački raspoloženih ličnosti u Beogradu, 29. avgusta 1941. došlo je do obrazovanja srpske kvislinške vlade, s generalom Milanom Nedićem na čelu. Zadatak marionetske vlade Milana Nedića bio je da uguši ustanak u Srbiji, sprovodeći zamisao Nijemaca »da sami Srbi tuku Srbe«. Imenovanjem u Beogradu komesarske vlade s Milanom Aćimovićem na čelu (kasnije Nedićeve), Njemačka je u potpunosti ostvarila vojno-političke i privredne ciljeve i u ovim krajevima Jugoslavije. Zajedno sa Ljotićevim pristalicama i četnicima Koste Pećanca trebalo je da omogući učvršćenje okupacione vlasti.

Okupatori i kvislinzi sprovodili su teror u svim krajevima Jugoslavije, a u Srbiji već u maju 1941. Nijemci su otpočeli sa odmazdom. Krajem aprila objavljena je naredba komandanta njemačke 2. armije da će za svakog ubijenog njemačkog vojnika biti »bezobzirno strijeljano 100 Srba«.

Radi što efikasnijeg iskorišćavanja prirodnih bogatstava Jugoslavije za vođenje rata Uprava za vojnu privredu i naoružanje

⁸ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom II, knj. 2, prilog br. 22: Demarkaciona linija ustanovljena 23. aprila 1941. između njemačkog i italijanskog okupacionog područja Jugoslavije; tom XII, knj. 1, str. 72—75. Zabilješke o njemačno-talijanskim razgovorima u Beču 24. aprila 1941. o podjeli Jugoslavije; Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, 49—85; Vlado Strugar, *n.d.*, 23—29; Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971, 18—71; Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, Beograd 1979, 204, 206, 209 i 232.

Vrhovne komande Vermahta već 6. aprila 1941. formirala je Vojno-privredni štab Jugoslavije, kojem su postavljeni slijedeći zadaci: do završetka njemačkih operacija u Jugoslaviji pružati pomoć trupama (tj. tijesno saradivati sa 2. i 12. armijom), izviđati privredne objekte, obezbjeđivati sirovine i proizvodna sredstva za ratnu privredu, pronalaziti i osposobljavati fabrike i pogone za naoružanje.⁹

Aktom o kapitulaciji kraljevske jugoslovenske vojske od 17. aprila 1941, između ostalog, bilo je predviđeno da »sva uređenja i postrojenja vojne sile i privrede, uračunavši i saobraćajna sredstva, imaju se predati neoštećena«.¹⁰ Tako je čitav privredni potencijal i željezničku mrežu, gotovo neoštećenu, sa svim aparatom (voznim parkom, saobraćajnim i tehničkim osobljem, svim instalacijama potrebnim za nesmetano odvijanje saobraćaja), preuzeo okupator u svoje ruke.

Poslije okupacije i aneksije teritorije Slovenije, željeznička mreža (1.380 km) bila je podijeljena na tri područja: pruge u Štajerskoj preuzela je direkcija željeznica u Gracu, Gorenjskoj direkcija u Beljaku, a u Notranjskoj i Dolenjskoj direkcija u Ljubljani; željeznice u Slovenačkom primorju i Istri ostale su i dalje pod upravom direkcije u Trstu.¹¹

Njemačke okupacione vlasti su 1. jula 1941. željezničku mrežu u Makedoniji predale Glavnoj direkciji bugarskih državnih željeznica, u čijoj nadležnosti su se nalazile slijedeće linije normalnog kolosijeka: Beograd — Skoplje — Solun, na deonici Grdelica — Skoplje — Đevđelija, Veles (sada Titov Veles) — Bitolj — Kremnica, Veles — Štip — Kočani, Skoplje — Kačanik — Grlica, Skoplje — Ohrid, na deonici Skoplje — Sarakinci, kraj Tetova, i željeznička stanica Ohrid. Željezničke linije u Makedoniji i dijelu južne Srbije, koje su potpale pod Bugarsku državnu željeznicu, ušle su u sastav skopskog željezničkog rejona u dužini preko 590 km. Željeznička linija Skoplje — Ohrid, od željezničke stanice Sarakinci do Struge u dužini 199 km i krak Struga — Tamoruništa od 22 km, pripadala je Italiji. U aprilskom ratu željezničke linije, mostovi, signalni uređaji i prateći objekti ostali su gotovo neoštećeni, pa su okupacione vlasti veoma brzo uspostavile saobraćaj. Iako su njemačke okupacione vlasti željezničku mrežu u Makedoniji i dijelu Srbije predale Bugarskoj, zadržale su prioritet u prevoženju trupa, naoružanja, opreme i sirovina za potrebe ratne industrije. Radi zadovoljenja vojnih i privrednih potreba, prvenstveno Njemačke, a zatim Italije i Bugarske, željeznički saobraćaj u Makedoniji je za cijelo vrijeme okupacije maksimalno iskorišćavan. Osobito je bila preopterećena linija Skoplje — Solun. Od sjevera prema Skoplju vodile su željezničke pruge Niš — Skoplje i Kraljevo

⁹ Zbornik, XII, 1, str. 826—828.

¹⁰ Isto, II, 2, prilog br. 20, str. 559—562, Odredbe o kapitulaciji Jugoslavije usvojene 17. aprila 1941. od njemačko-italijanske oružane sile i predstavnička Jugoslavije.

¹¹ Ivan Mohorič, *n.d.*, 15—38.

— Skoplje, a u Solunu su se spajale linije Atina — Solun i Carigrad — Solun. Opterećenost na liniji Skoplje — Solun potvrđuje i činjenica da je veoma često dolazilo do toga da je svakih 15 minuta prolazio po jedan voz. Radi organizovanije i bezbjednije cirkulacije saobraćaja njemačka Komanda Jugoistoka je decembra 1941. preuzela u svoje ruke magistralu Beograd — Skoplje — Atina. Za održavanje i zaštitu željezničkih linija, naročito mostova i tunela, bile su angažovane bugarske jedinice.¹²

Već krajem aprila 1941. željeznički saobraćaj je za potrebe okupatora proradio na svim glavnim prugama u Jugoslaviji, a početkom juna izvršeno je, uglavnom, izvidanje i osposobljavanje fabrika i rudnika koji dolaze u obzir za ratne potrebe, demontiranje mašina i njihovo transportovanje za Njemačku.¹³

Naređenjem Vrhovne komande Vermahta od 22. aprila 1941. formiran je Vojnoprivredni štab Srbije, sa zadatkom da pronalazi preduzeća za njemačku ratnu privredu i pokreće ih u redovnu proizvodnju. Za obezbjeđenja njemačkih interesa na teritoriji NDH, u Zagrebu je postavljen njemački oficir za vojnu privredu. I u Sofiji je formiran Vojnoprivredni štab nadležan za jugoslovensku teritoriju koju je Bugarska anektirala, sa posebnim zadatkom da kontroliše rudnike hroma u okolini Skoplja i u dolini Vardara, poboljša njihovu proizvodnju i rudu transportuje u Njemačku.

Maršal Rajha Herman Gering (Herman Göring) postavio je, 28. aprila 1941, Franca Nojhausena (Franz Neuhäuser), do napada na Jugoslaviju njemački konzul u Beogradu) za generalnog opunomoćenika privrede u Jugoslaviji. Vojnoprivredni štab Srbije, prema naređenju Vrhovne komande Vermahta od 7. juna 1941, preformiran je u Vojnoprivredni štab Jugoistoka sa Francom Nojhausenom na čelu i sa sjedištem u Beogradu. Ovom štabu su bili potčinjeni njemački oficiri za vojnu privredu u Zagrebu i Vojnoprivredni štab u Sofiji. Uputstva za rad dobijao je od Vrhovne komande Vermahta (Uprava za vojnu privredu), a u pogledu iskorišćavanja privrednih bogatstava Jugoslavije — od generalnog opunomoćenika za privredu Nojhausena. Radi što efikasnijeg izvršavanja zadataka (eksploatacija strategijskih sirovina, prebacivanje trupa, ratnog materijala i poljoprivrednih proizvoda), imao je razgranatu mrežu specijalnih grupa (upravne za naoružanje, tehniku, sirovine, rudarstvo, mineralna ulja, posebne komande za važne privredne objekte i dr.), a u svom radu se, isto tako, oslanjao na pojedine privredne referente u feldkomandanturama i na vojnoprivredne komande i ustanove kolaboracionista.¹⁴

Zbog učešća na istočnom frontu njemačke snage u Jugoslaviji uoči oružanog ustanka bile su svedene na trupe potrebne za odr-

¹² Dr Mile Todorovski, *Považni dejstva na NOV i PO na Makedonija na železničkim linijama i saobraćaj 1941—1944. godina*, Institut za nacionalna istorija, Glasnik, Skoplje 1973, 65—96.

¹³ *Zbornik*₃ XII, 1, str. 830—836.

¹⁴ *Isto*, str. 88—90, 183 i 826—828.

žavanje okupacionog sistema, saobraćaja i eksploatacije. Zajedno s jedinicama drugih okupatora i saradnicima iz redova nacionalnih buržoazija, bile su brojno nadmoćnije i tehnički daleko superiornije. Bile su raspoređene u gradskim centrima i na važnijim saobraćajnim raskrsnicama. Ukupna vojna sila okupatora na početku oružanog ustanka sastojala se od četiri njemačke, 12 italijanskih i dvije bugarske divizije, 12 brigada (mađarskih i bugarskih), dvadesetak samostalnih pukova i blizu 100 pješadijskih bataljona, kao i od oružanih snaga NDH. Okupatori su posebno obezbjeđivali centralnu magistralu od Trsta i Ljubljane, preko Zagreba i Beograda, do Soluna i Atine, odnosno od Niša do Sofije, zatim željeznički saobraćaj između Italije i Trećeg Rajha preko Slovenije, gdje su se ukrštale veze između Balkana i Podunavlja i alpskih krajeva Jugoslavije, saobraćaj Dunavom i značajne strateške objekte — puteve, glavne gradove, rudnike, važne pogone ratne industrije i poljoprivredne oblasti.¹⁵

Međutim, već u samom početku oružanog ustanka sistem mjera obezbjeđenja pokazaće se nedovoljno efikasan u onemogućavanju diverzantskih dejstava partizanskih jedinica. Još u pripremnom periodu oružanog ustanka, kada su diverzantske grupe prekidale telefonsko-telegrafske veze između okupacionih trupa i garnizona, izvodile akcije na rudnike i skladišta radi snabdijevanja minsko-eksplozivnim sredstvima i skidale željezničke pragove, okupacione vlasti su obavijestile stanovništvo da neće dozvoliti da »prođe bez odmazde ni najmanji akt sabotaze« i da će protiv takvih pojava nastupati »najbezobzirnijim sredstvima«.¹⁶ Vojnoprivredni komandant Srbije izdao je krajem aprila 1941. naredbu da će svako lice koje »u zaposjednutoj oblasti« preduzme akcije protiv njemačke vojske i postrojenja biti kažnjeno smrću.¹⁷ Komandant feldkomandanture u Užicu (sada: Titovo Užice) je 14. juna 1941. u naređenju ispostavi Drinske banovine, između ostalog, rekao da su stražari svojim životom odgovorni u slučaju da diverzanti oštete telefonske veze i da patrole vojne žandarmerije svakodnevno to kontrolišu.¹⁸

DIVERZANTSKA DEJSTVA U KONCEPCIJI KPJ

Još od dolaska na čelo KPJ (17. avgusta 1937) i formiranja privremenog rukovodstva u zemlji (maja 1938), Tito je — pored idejno-političkog obrazovanja članstva — vidnu pažnju poklanjao njegovom vojnostručnom osposobljavanju. Tako su komunisti na robiji u Sremskoj Mitrovici, između ostalog, organizovali kurseve na kojima su proučavane strategija i taktika oružane borbe. U toku

¹⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918—1978*, Beograd 1980, 224 i 225.

¹⁶ *Zbornik*, XII, 1, str. 133.

¹⁷ *Isto*, str. 99.

¹⁸ *Isto*, str. 180 i 181.

rada među slušaocima je preovladalo gledište da su diverzantska dejstva u savremenim ^uslovima nacionalnooslobodilačkih i revolucionarnih ratova bitan elemenat strategijske inicijative, pa je osnovan i diverzantski kurs. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ (19. do 23. oktobra 1940) preduzete su i »konkretne mjere za odbranu nezavisnosti zemlje«. Patriotski, demokratski i revolucionarni pokret naroda Jugoslavije od 27. marta 1941, iniciran djelovanjem KPJ, bio je ujedno i prvi veliki doprinos borbi antifašističke koalicije.¹⁹

Od Pete zemaljske konferencije KPJ do aprilskog rata 1941. Tito se, pored ostalog, bavio izučavanjem ratne vještine. Kao rezultat izučavanja izvornih tekstova marksizma o ustanku, vojnoj organizaciji, naoružanom narodu i oblicima oružane borbe i analize iskustava ustanaka i revolucija XIX i XX vijeka, tokom februara 1941, nastala je Titova studija »Strategija i taktika oružanog ustanka«.²⁰

U aprilskom ratu KPJ je, »u skladu sa svojom linijom da se brani zemlja, dala direktivu da svi članovi Partije koji su bili vojni obveznici odu u vojsku i na front i da tamo rade među vojnicima u duhu partijske linije«.²¹

Zahvaljujući svom organizacionom, političkom i idejnom jedinstvu, kao i dugogodišnjem ilegalnom radu, KPJ je, za razliku od ostalih građanskih stranaka, uspjela da sačuva svoju organizaciju u aprilskom ratu. U zaključcima Majskog savjetovanja 1941. stoji da je to bio jedan od »najkrupnijih uspjeha naše Partije«, jer je, »u ovom haosu i zbrck«, jedina ostala nerazbijena i kompaktna »u vrijeme ovog krvavog bješnjenja terora«.²²

I pored razbijanja i podjele Jugoslavije od strane Njemačke, Italije, Bugarske i Mađarske i pokušaja pripajanja makedonske partijske organizacije Bugarskoj radničkoj partiji (koja se prećutno saglasila sa pripajanjem većeg dijela Makedonije Bugarskoj), KPJ je uspjela da održi jugoslovenski karakter svoje organizacije. Partija je morala da savlada ogromne probleme da bi užasno sjeme mržnje i zločina u korijenu sasjekla i oko svog programa bratstva i jedinstva okupila narode i narodnosti Jugoslavije u narodnooslobodilački rat i revoluciju.

Nasuprot okupatorskoj i kvislinškoj tezi razbijanja Jugoslavije, KPJ je razvila tezu — bratstvo i jedinstvo. Upravo je to omogućilo da se u relativno kratkom roku izvrše vojne i političke pripreme za pokretanje i vođenje narodnooslobodilačkog rata, i to

¹⁹ Josip Broz Tito, *Naše oslobođenje je naše djelo*, Vojno delo, 1/1977, 5—34; Petar Stambolić, *Martovski događaji 1941. godine*, Politika, 26. marta 1977; Julijana Vrčinac, *Pretvaranje robije u školu revolucionara*, Narodna armija, 31. mart 1977.

²⁰ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VI, Beograd 1979, 151—181.

²¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, Beograd 1979, 22.

²² *Isto*, 26—40.

u vrijeme kada je većinu naroda u svijetu obuzela »mračna misao 0 tome da se Hitleru više ne može suprotstaviti«. ²³

Rješavajući pitanje mogućnosti i početka oružanog ustanka, vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, sa Josipom Brozom Titom na čelu, pošlo je od procjene: da su narodi 1 narodnosti Jugoslavije spremni da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika za socijalno i nacionalno oslobođenje »bez povratka na staro«, da je Partija osposobljena da rukovodi oružanom borbom, da se borba protiv okupatora može uspješno voditi partizanskim načinom ratovanja obogaćenim novim strategijskim i taktičkim elementima, te da se većim brojem manjih akcija i samo permanentnim ofanzivnim dejstvima podriiva i razbija okupacioni sistem vlasti da bi se preuzela strategijska inicijativa.

Pred vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta postavilo se pitanje — u kakvom obliku organizovati oružani ustanak? Klasična teorija oružanog ustanka i oblika revolucionarne borbe, koje su se u drugom svjetskom ratu pod uticajem Kominterne pridržavale mnoge komunističke partije, nije odgovarala datim uslovima. ²⁴

Na osnovu analize karaktera drugog svjetskog rata, prilika u Jugoslaviji nakon okupacije, iskustava oslobodilačkih ratova i revolucija i stvaralačke primjene marksističke nauke o naoružanom narodu na konkretne uslove u kojima su se našli narodi i narodnosti Jugoslavije, Tito je stvorio cjelovit i originalan koncept partizanskog rata. To je bio polazni i najefikasniji oblik oružanog ustanka, njegovog razvoja po uzlaznoj liniji u više oblika vođenja oružane borbe (kombinovani i frontalni) i prerastanja u opštenarodni oslobodilački rat naroda i narodnosti Jugoslavije i potpuno preuzimanje strategijske inicijative.

Upravo zbog toga narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji nije bio na nivou otpora i gerile, već je, po svojim razmjerama, angažovanim snagama, prostoru, oblicima partizanskog rata i postignutim rezultatima, poprimio karakter opštenarodnog ustanka sa dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima.

Jedno od suštinskih pitanja ratne vještine narodnooslobodilačkog rata bilo je kako, u uslovima nepovoljnog odnosa snaga u živoj sili i ratnoj tehnici, voditi oružanu borbu i imati stalnu inicijativu. Tito je tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata na svakoj njegovoj etapi pronalazio originalna rješenja u domenu ratne vještine. Partizansku taktiku obogatio je novim elementima, koji su bili izraženi u određenim oblicima vojne organizacije i usaglašavanju načina partizanskog ratovanja (diverzantska dejstva, zasjede, prepadi, ubacivanja) sa operativno-strategijskim zadacima jedinica NOVJ.

²³ Josip Broz Tito, *n.č.*

²⁴ Edvard Kardelj, *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizaciji*, Beograd 1977, 119.

Osnovno Titovo strategijsko načelo u pripremama, pokretanju i vođenju narodnooslobodilačkog rata i revolucije bilo je: osloncem na vlastite snage i izborom najpovoljnijeg oblika partizanskog rata »može i mora biti izvojevano oslobođenje«. ²⁵ Pri tome treba početi od činjenice da narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji u vrijeme pokretanja oružanog ustanka nije raspolagao vojnim snagama, slobodnom teritorijom, ratnom tehnikom, školovanim kadrovima, te je »stvaranje narodne vojske pod ovakvim uvjetima«, kako je naveo Tito na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, »jedinствен primjer u historiji«. ²⁶

Partija je u narodnooslobodilačkom pokretu uspjela da obezbijedi široku političku osnovu. Patriotsko, demokratsko i antifašističko raspoloženje je bilo zahvatilo široke narodne slojeve. Oružana borba nije bila samo stvar komunista i klase kojoj oni stoje na čelu već najširih slojeva naroda. U prvom broju »Biltena«, u prilogu borbe i akcije, Tito je napisao: »Partizanske borbe moraju se uporno pretvarati u opšti narodni ustanak svih naroda Jugoslavije.« ²⁷

U pripremnom periodu oružane borbe, uporedo sa vojno-političkim, materijalnim i psihološkim mjerama i sve uočljivijim otporom u okupiranim gradovima (cijepanje okupatorskih plakata, paljenje kamiona i kvislinške štampe, sabotaže na privrednim objektima), izvedene su »stručno i planski«, pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija, prve diverzantske akcije na komunikacijama. U tom cilju je sredinom aprila 1941, na jednom od sastanaka CK KP Hrvatske, Josip Broz Tito, između ostalog, postavio zadatak da se na teritoriji Hrvatske formiraju oružane grupe koje treba odmah da otpočnu sa izvođenjem akcija.

Na Petom kongresu KPJ Josip Broz Tito je, između ostalog, istakao: »Period od dva mjeseca — od polovine aprila do 22. juna 1941. — sve partijske organizacije u zemlji su iskoristile za posljednje pripreme za ustanak, za vršenje diverzija, prikupljanje oružja itd. Održane su partijske konferencije i savjetovanja, od nacionalnih CK, pokrajinskih, oblasnih i mjesnih komiteta do čelija, i na njima se diskutovalo i donosili zaključci o radu Partije pod novim uslovima, o tome kako će se i uz najaktivniji rad najlakše sačuvati kadrovi, diskutiralo se o pripremama za opći ustanak naroda u čitavoj zemlji.« ²⁸

²⁵ Zbornik, II, 1, str. 20, *Zašto se narodni partizani bore*; Fabijan Trgo, *Oslonac na vlastite snage — bitan činilac Titove strategije*, Narodna armija, 5. maj 1977.

²⁶ Zbornik, II, 11, str. 159. *Razvitak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi sa međunarodnim događajima*.

²⁷ Isto, II, 1, str. 17.

²⁸ *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije 21—28. jula 1948*, Beograd 1949, 48; dr Pavle Gregorio, *Narodnooslobodilački pokret u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1975, knj. 1, 46—78.

Na Majskom savjetovanju (5. maja 1941) razrađena je koncepcija KPJ za neposredne pripreme narodnooslobodilačkog rata u uslovima okupacije, da se »organizaciono prilagodi novim uslovima«, te da se »izvuku pouke i zaključci« iz kratkotrajnog aprilskog rata, da se utvrde zadaci svih partijskih rukovodstava. Odluka Partije početkom maja 1941. da se pripreme za opštenarodni ustanak izvrše kroz široko postavljene narodnooslobodilački front, preko partijskih i vojnih komiteta, sprovedena je gotovo u svim krajevima Jugoslavije. »Naša strategija i taktika«, navodi Tito, »bile su u početku ustanka da širom zemlje idemo na stvaranje partizanskih odreda, manjih diverzantskih grupa i slobodnih teritorija. Naš cilj bio je tada da uništavamo sve što bi okupatorima moglo da služi za uspješno vođenje rata protiv našeg naroda i protiv Sovjetskog Saveza i drugih saveznika.«²⁹

Napadom Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, vojno-politička situacija u svijetu je bila korjenito izmijenjena i stvoreni su povoljni uslovi za otpočinjanje narodnooslobodilačkog rata na području Jugoslavije. Partija je, istog dana, uputila poziv radnicima na željeznici i ostalim transportnim sredstvima da ne budu »onaj kanal kroz koji će prolaziti ubojito oružje i druga ratna sredstva namijenjena protiv Sovjetskog Saveza i vas samih.«³⁰

Oružana borba je nalagala neophodnost usavršavanja vojne organizacije i partizanske taktike. Članovi Politbiroa i CK KPJ su na sjednici 4. jula 1941. dobili od Tita prva uputstva o načinu vođenja oružane borbe, koja su u svojstvu delegata prenijeli nacionalnim i pokrajinskim rukovodstvima. Za poboljšanje kadrovske strukture partizanskih jedinica od izuzetnog značaja bilo je racionalno raspoređivanje 250 dobrovoljaca španskog građanskog rata (1936—1939) koji su se organizovano, ilegalnim kanalima, prebacili iz Njemačke i Francuske u Zagreb, odakle su upućeni u razne krajeve Jugoslavije.

Radi jačanja i usmjeravanja vojne organizacije, koordinacije i izvođenja akcija širih razmjera na čitavoj teritoriji i njihovog političkog usmjeravanja, u sve krajeve Jugoslavije su upućeni delegati centralnog vojnog i političkog rukovodstva (Glavni štab NOP odreda Jugoslavije i CK KPJ). Ta praksa je primijenjena i sprovedena i na svim ostalim nižim instancama vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Jer, kao što je poznato, svaka vojna akcija je ujedno bila i politička.

Kroz izvođenje oružanih akcija stvarani su optimizam, sigurnost i povjerenje u vlastite snage, objašnjavani ciljevi i karakter narodnooslobodilačkog rata i omasovijavane partizanske jedinice. Gotovo u svim krajevima Jugoslavije, sa većim ili manjim intenzitetom, zavisno od opštih i posebnih uslova organizovanosti ustan-

²⁹ Zbornik, II, 2, str. 7—23, *Zaključci Majskog savjetovanja KPJ*; Josip Broz Tito, *Vojna djela*, Beograd 1961, III str. 262.

³⁰ Zbornik, I, 1, str. 11—17, *Proglas CK KPJ od 22. juna 1941.*

ka, izvedene su brojne diverzantske akcije, koje su u svom sveukupnom obimu imale strategijski značaj — prerastanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat i revoluciju.

Kako su vojne i političke mjere okupacionih vlasti bile, u prvom redu, »usmjerene na osiguranje željezničkih pruga i plovnog puta Dunavom, rudnika, električnih centrala i drugih pogona važnih za rat, kao i poljoprivredne proizvodnje«, Partija je na samom početku oružanog ustanka nagovijestila »masovni udar po najosjetljivijim tačkama okupatora«.³¹

Komandant Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Josip Broz Tito dao je zadatak partizanskim odredima širom Jugoslavije da »moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja«.³²

Jednovremeno sa rušenjem, onesposobljavanjem i uništavanjem objekata i presijecanjem komunikacija neprijatelju su nanijeti znatni gubici u ljudstvu i ratnoj tehnici, a partizanske jedinice su stekle vojne, političke, materijalne, moralne i psihološke prednosti — materijalno obezbjeđivanje boraca opremom i naoružanjem, uvjerenje da se s malim snagama i sredstvima, uz neznatne gubitke, mogu postići ogromni rezultati i sticanje samopouzdanja.

Za početni period narodnooslobodilačkog rata od izuzetnog vojnog i političkog značaja bilo je Titovo uputstvo objavljeno u prvom broju Biltena Glavnog štaba NOPOJ 10. avgusta 1941. pod nazivom »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«. To je ujedno bilo i prvo pisano opšte uputstvo o vojnim i političkim zadacima partizanskih odreda Jugoslavije i njihovoj organizaciji. Ono je odlučujuće uticalo da se širom Jugoslavije formira jedinstven pogled na organizaciju, taktiku i zadatke partizanskih odreda.³³ Posebnu rubriku Biltena — Borbe i akcije Tito je koristio ne samo za razmjenu taktičkih iskustava u pojedinim krajevima zemlje već i za kritičke osvrtne na izvedene akcije.

Ako se ima u vidu da se primjena odgovarajuće ratne vještine zasniva na procjeni osnovnih faktora vođenja rata (moralni — cilj i karakter rata, tehnički, živa sila, prostor i vrijeme), jasno je da je Tito — polazeći od visoke svijesti i borbenog morala pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta — pronalazio originalna rješenja kako bi se inferiornom ratnom tehnikom i sa nepovoljnim odnosom snaga, naročito u početnom periodu, mogla uspješno voditi oružana borba. Određivanjem težišta dejstava (komunikacije, industrijska postrojenja, skladište i baze, objekti pomorskog i vazdušnog saobraćaja) u znatnoj mjeri je umanjena manevarska sposobnost neprijatelja — prebacivanje trupa i ratnog materijala i, uopšte, vojni potencijal.

³¹ *Isto*, I, 1, str. 17 i 18, *Proglas CK KPJ od 12. jula 1941*, tom XII, knj. 2, str. 1131.

³² *Isto*, II, 1, str. 11.

³³ *Isto*, 11—13.

Ofanzivnost u uslovima nepovoljnog odnosa snaga i pokretljivost u stratezijskim, operativnim i taktičkim razmjerama postignuti su traženjem »najslabijih tačaka neprijatelja« i nametanjem sopstvenih oblika i načina oružane borbe »tamo gdje mi želimo«, saznanjem da »male akcije u partizanskom ratu vode krupnim« i »uče ljude ratovanju«, kao i pretvaranjem cjelokupnog prostora u jedinstveno jugoslovensko ratište. »Pošto je naša vojna strategija«, navodi Josip Broz Tito, »imala za konačni cilj istjerivanje svih okupatora iz zemlje i pobjedu nad kvislinzima, predviđeno je da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta nanijeli neprijatelju što veći gubici. Da bi se ta zamisao ostvarila, bilo je izdato naređenje da se u svim dijelovima Jugoslavije stvaraju partizanski odredi i diverzantske grupe, jer je naša taktika bila uništavanje svih komunikacija i svega što je moglo služiti okupatorima.«³⁴

Najopštiju stratezijsku koncepciju narodnooslobodilačkog partizanskog rata — »masovni udar po najosjetljivijim tačkama okupatora« i »pretvaranje zemlje u opsjednutu tvrđavu za okupatora« — KPJ je odredila već na samom početku oružanog ustanka proglasima od 22. juna i 12. i 25. jula. Podvlačeći pri tome da je, pored NOP odreda, neotuđivo pravo i »dužnost svakog rodoljuba« da »uništavaju sve ono što služi neprijateljima naroda«, oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije dat je opštenarodni karakter.³⁵

I upravo u vrijeme kada je diverzantska aktivnost otpočela, tako reći, istovremeno iz više žarišta postignuti su veoma značajni rezultati. »Ako se prije nekoliko sedmica još moglo vjerovati u akcije pojedinih pobunjeničkih grupa«, navodi se u izvještaju njemačkog generala u Zagrebu Glez-Horstenau (Glaise-Horstenau) od 13. septembra 1941, »sada teško da se može poreći jedinstvo u duhovnom i tehničkom rukovođenju. Razređene njemačke trupe iz dana u dan sve teže izlaze nakraj sa često jedva uhvatljivim, neustrašivim i preduzimljivim protivnikom, pošto se žarišta ustanka množe.«³⁶

Prema tome, od samog početka narodnooslobodilački pokret je pod rukovodstvom KPJ bio — po Titovoj ocjeni — »izvanredno organiziran«.³⁷

Neposredno nakon vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita su u selu Tolisavcu, 28. septembra 1941, razrađeni uputstva partizanskog ratovanja i postupci

³⁴ Isto, III, 1, str. 229, Pismo CK KPJ od 10. novembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak; Josip Broz Tito, *Vojna djela*, II, str. 229; Nikola Ljubičić, *Titova strategija*. Vojno delo, 1/1977, 57—101.

³⁵ AVII, fond NOP, k. 1978, reg. br. 2/1 i 7/1.

³⁶ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 469, s. 805980—90.

³⁷ Jopis Broz Tito, *n.č.*

u presijecanju i rušenju komunikacija »na najosjetljivijim mjestima« koje vode na slobodnu teritoriju. U direktivi o diverzantskim dejstvima, pored ostalog, dat je zadatak da se, u skladu sa operativno-taktičkim zadacima rušenja komunikacija i objekata, u partizanskim odredima i četama formiraju diverzantske jedinice.³⁸

Odmah poslije Savjetovanja u Stolicama, Tito je uputio direktive u sve krajeve Jugoslavije o potrebi izvođenja partizanskih akcija na komunikacijama. »U svojim akcijama naši partizani i diverzione grupe treba da posvete svoju najveću pažnju komunikacijama, naročito na glavnoj liniji Niš — Skoplje — Solun. Tu prugu treba pošto-poto držati nesposobnu za transport« — istaknuto je u pismu od oktobra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju.³⁹

Analizirajući iskustva i značaj partizanskih akcija u Sloveniji na željezničkoj i drumskoj mreži, u listu »Slovenski partizan«, od oktobra 1941, podvlači se da »nije slučajno što Vrhovni štab partizanskih odreda Jugoslavije određuje da svaka partizanska četa, pored strelaca i bombaša, ima i pionirski vod snabdeven pilama, sekirama, krampovima i eksplozivom«.⁴⁰

Komanda njemačkog Abvera (Abwehr — vojna obavještajna i kontraobavještajna služba) u ocjeni organizacije partizanskih snaga na području Kozare, krajem 1941, ističe da pojedine čete formiraju udarne grupe koje su namijenjene da izvode »akcije na saobraćajne objekte«⁴¹

Suština Titove koncepcije partizanskog rata u toku povlačenja glavnine snaga iz zapadne Srbije krajem 1941. bila je: ne upuštati se u odlučujuće borbe s nadmoćnim neprijateljem, već vještim manevrima razvlačiti njegove snage i dekoncentrisati, rasparčavati

³⁸ *Zbornik*, II, 2, str. 71—74, Uputstvo vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita od oktobra 1941. o načinu osvajanja naseljenog mjesta; str. 74—77, Uputstvo vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita od oktobra 1941. o načinu odbrane slobodne teritorije; Branko Poljanac, *Sa Vrhovnim štabom NOP odreda Jugoslavije u Uzicu*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, knj. 3, 287—295.

³⁹ *Zbornik*, VII, 1, str. 40 i 41.

⁴⁰ *Isto*, VI, 1, str. 107 i 108. Na inicijativu Glavnog štaba NOP odreda Slovenije, a na osnovu iskustva partizanskih jedinica u borbi protiv okupatora, komandant Kamničkog bataljona Marijan Dermastija je tokom oktobra i novembra 1941. napisao *Kratak tečaj za partizanske komandante* u kojem je, između ostalog, dat i način izvršenja akcija na komunikacije i objekte (*Zbornik*, VI, 1, str. 173—233).

⁴¹ *Zbornik*, XII, 1, str. 794. Na području Gorskog kotara u svakoj četi su formirane četiri diverzantske grupe (3—5 boraca), koje su nakon kratke obuke izvodile akcije. Ivan Hariš, poznati organizator partizanskih diverzantskih akcija na teritoriji Hrvatske, novembra 1941. pozvan je u Glavni štab NOP odreda Hrvatske u rejonu Slunja, gdje mu je dat zadatak da u što kraćem roku formira diverzantske jedinice (Ivan Hariš i Zarko Stanačev, *Organizacija diverzantskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu*, Glasnik inženjerije i hemijskih jedinica JA, 4/1951, Beograd; Andrija Tus *Bribir u proljeće 1942. godine*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, knj. 14, 154—169).

i slabiti njegovu moć; sačuvati vlastite snage; iz defanzive na jednom frontu, koji neprijatelj pokušava da nametne, prelaziti u ofanzivu na drugom pravcu, tamo gdje se protivnik ne nada i gdje bi uslovi za uspješna dejstva i još veći razmah narodnooslobodilačke borbe bili povoljniji.⁴²

OBJEKTI I RAZMJERE DIVERZANTSKIH DEJSTAVA U ORUŽANOM USTANKU

Kada su njemačke armije duboko napredovale na teritoriji Sovjetskog Saveza, gotovo cijela kontinentalna Evropa bila okupirana, a na Dalekom istoku Japan postizao veliki uspjeh, u dubini njemačkog fronta otpočeo je oružani ustanak naroda Jugoslavije. Tako je narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji za okupatora — kada je glavninu svojih snaga angažovao na istočnom frontu — u pogledu vremena početka i oblika vođenja oružane borbe, predstavljao iznenađenje od strategijskog značaja.

Upravo u tim danima, kada su se posljednji transporti njemačkih divizija kretali sa Balkana na Istok, »na otvorenom terenu«, kako je naveo viši vojni arhivski savjetnik pri domandi Jugoistoka kapetan Ernest Vishaupt (Ernest Wisshaupt), »bile su izbačene (iz upotrebe) željezničke pruge, telefonske linije razorene, srpske žandarmerijske stanice uništene.«⁴³

Oružani ustanak u Jugoslaviji ljeta 1941. iznenadio je ne samo okupatora i kvislinge već i četnički pokret Draže Mihailovića, izbjegličku vladu i sve probritanske snage u zemlji. Vlada u emigraciji bila je uplašena ustankom, jer ga je povela KPJ. Preko svog eksponenta Draže Mihailovića pokušala je da ga razbije pod parolom »nije još vrijeme«. U tom cilju uputila je poruku Draži Mihailoviću da »treba planski sve snage očuvati za odsudne časove koji se približuju.«⁴⁴

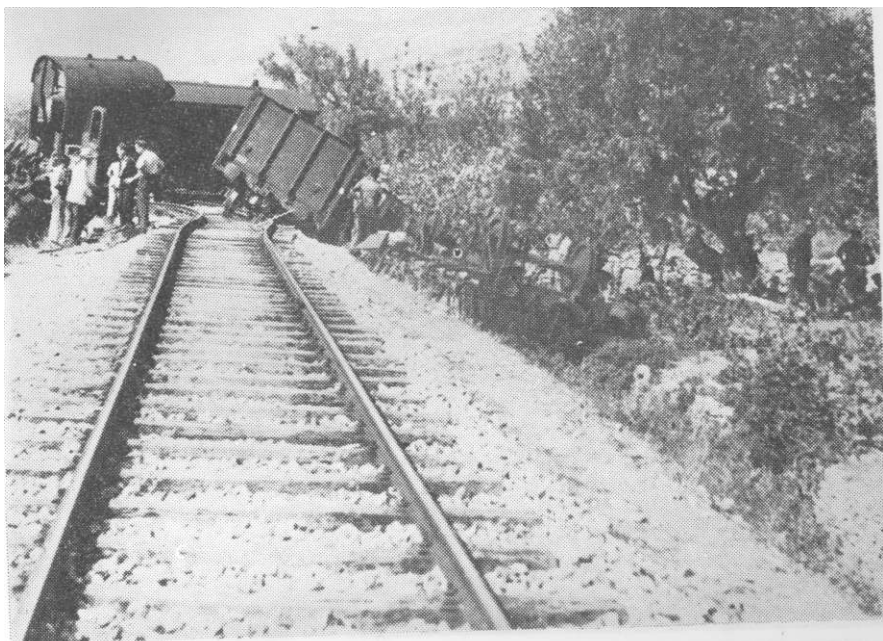
Objekti diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu bili su veoma raznovrsni, pri čemu se posebno izdvajaju: željeznički, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj, privredni i industrijski objekti, vazdušni i pomorski saobraćaj. Radi narušavanja okupacionog sistema, diverzantske akcije su, naročito u početnom periodu oružanog ustanka, bile usmjerene i na okupacione i kvislinške ustanove i na nosioce okupacione i kvislinške vlasti.

Centralni komitet KPJ na samom početku oružanog ustanka dao je zadatak vojnim komitetima i partijskam organizacijama u

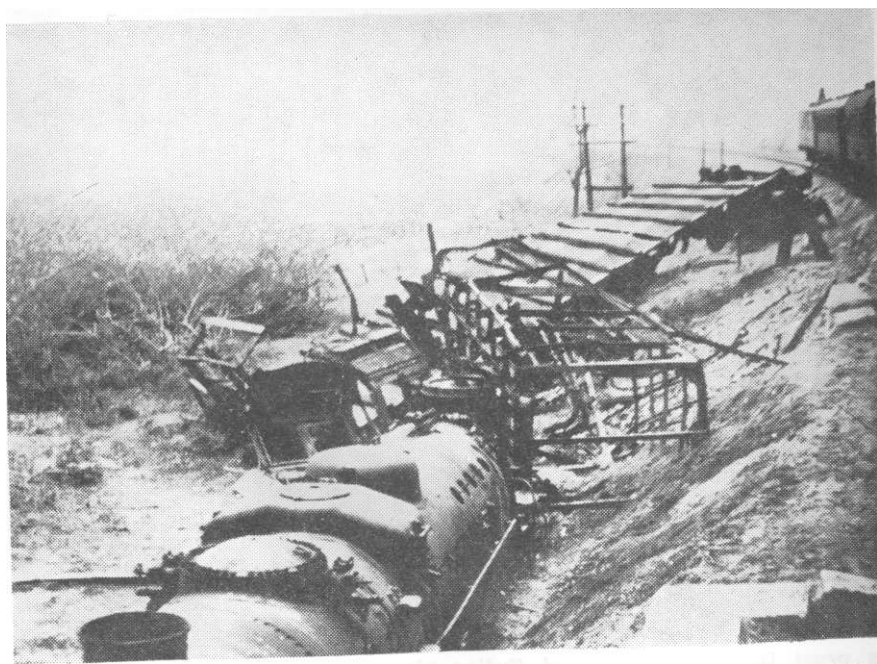
⁴² Miso Leković, *Najznačajnije Titove odluke u 1941. i 1942. godini, Titove istorijske odluke*, Beograd 1978, 51.

⁴³ *Zbornik*, XII, 2, prilog 1 str. 987—1125, Borba protiv ustaničkog pokreta na području Jugoistoka od juna 1941. do avgusta 1942. godine.

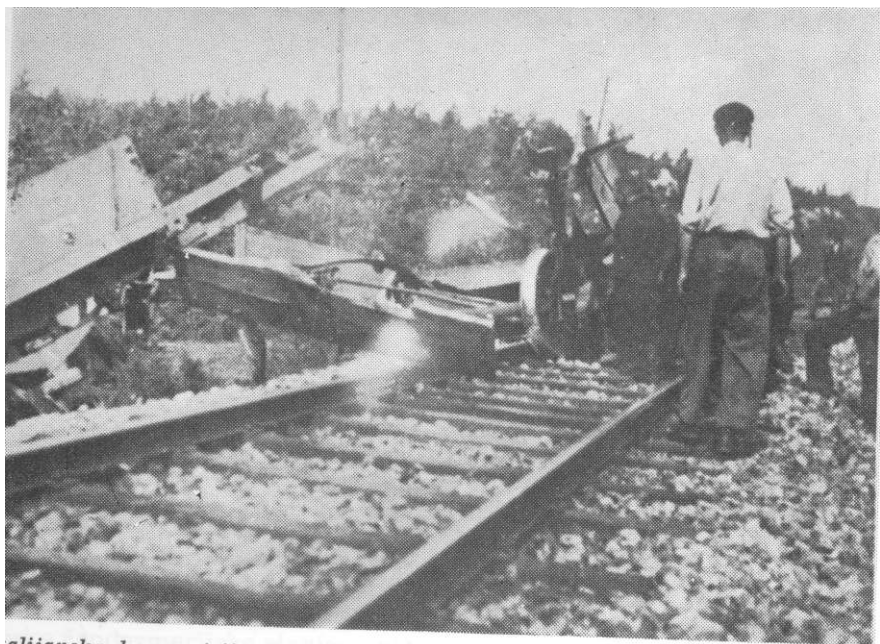
⁴⁴ Branko Petranović, *Avnoj revolucionarna smena vlasti 1942—1945*, Beograd 1976, 29—31; Vojmir Kljaković, *Međunarodni položaj NOP-a 1941—1942. godine*, »Narodna armija«, 16 jun 1977.

Oštećeni italijanski voz kod Kaštela prilikom diverzije na pruzi između Kaštela-Starog i Labina noću 18/19. jula 1941.

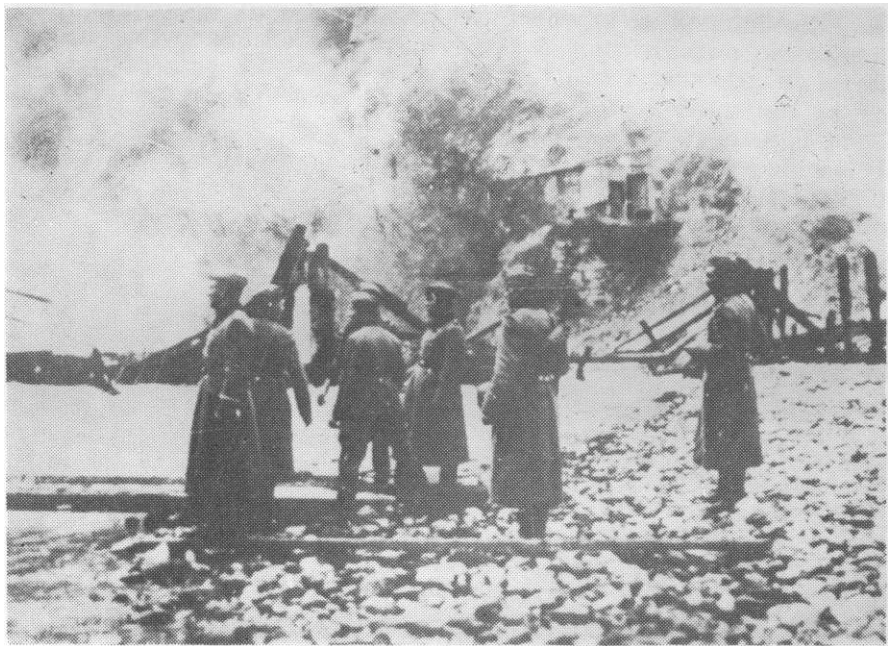
Uništeni njemački transportni voz na pruzi Beograd—Niš u ljeto 1941.

Alijanska kompozicija dignuta u vazduh u Gorskom kotaru, kod Tuhobića, u ljeto 1941.

Na pruzi Delnice—Rijeka, kod Fužina, dignut u vazduh italijanski voz sa vojskom noću 9/10. septembra 1941

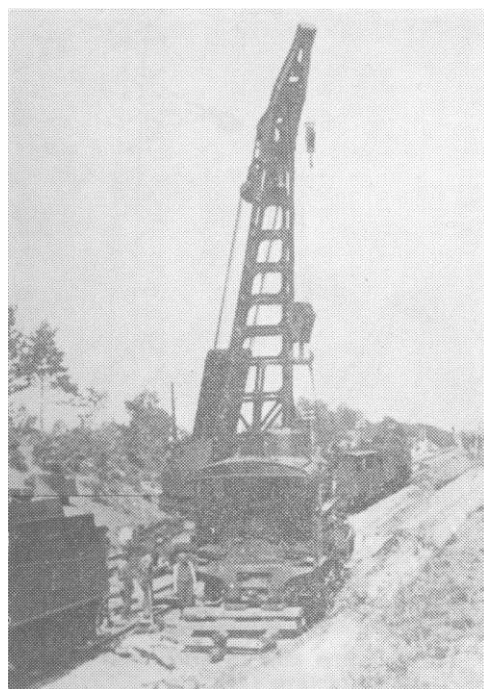
Njemačka policija pregleda most u Prapratnem, u Seleškoj dolini, koji je zapálio Cankarjev bataljon 14. septembra 1941.

Stub električnog dalekovoda kod Plejske Dubrave koji su srušili borci Jeseničke partizanske čete 14. septembra 1941.

Njemački transportni voz uništen kod Kragujevca, na pruzi Kraljevo—Kragujevac, septembra 1941.

Na pruzi Zagreb—Rijeka, u Gorskot kotaru, dignut u vazduh italijanski voz sa vojnicima, septembra 1941.

svim krajevima Jugoslavije da, pored akcija na komunikacije, organizuju diverzantske akcije i sabotaze u industrijskim postrojenjima i rudnicima, bazama i skladištima oružja i municije, elektrosistemu, plovnim i drugim objektima koje koriste okupatori za vođenje rata. Da bi se neprijatelju onemogućilo iskorišćavanje poljoprivrednih proizvoda, istaknuto je: »ni zrna žita okupatoru«. Iz postavljenih zadataka može se lako zaključiti da se vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta već na početku oružanog ustanka opredijelilo za svenarodni dugotrajni rat do konačnog oslobođenja Jugoslavije od okupatora i kvislinga.

Oružani ustanak u svim krajevima Jugoslavije upravo je i otpočeo diverzantskim dejstvima po najosjetljivijim mjestima okupatora — komunikacijama. Gotovo da i nije bilo mjesta na kojem okupatori i kvislinzi nisu evidentirali bar po neku od izvedenih akcija. Mjesne partizanske desetine po selima i udarne diverzantske grupe u gradovima, sastavljene pretežno od omladine prožete patriotskim zanosom, samoinicijativom i sviješću o nacionalnom i socijalnom oslobođenju, preduzele su diverzantske akcije i sabotaze na željezničkom, drumskom i telefonsko-telegrafskom saobraćaju. Iz tih partizanskih udarnih grupa, čiji članovi u prvim akcijama u većini nisu bili vični ratnoj vještini, izrasla je kroz neprekidne akcije plejada vrsnih boraca-diverzanata i rukovodilaca jedinica NOVJ.

Već u pripremnom periodu oružane borbe izvedene su, pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija, i prve diverzantske akcije na saobraćaju.

Još u toku maja i juna 1941, prema podacima njemačkih okupacionih snaga, bile su presječene telefonske linije Kosovska Mitrovica (sada: Titova Mitrovica) — Peć, Niš — Niška Banja, Beograd — Zemun. »Porast oštećenja telefonskih linija njemačkih oružanih snaga«, navedeno je u naređenju Komande 2. armije od 5. juna 1941, »daje osnovu da se pretpostavi da bar u jednom dijelu tih slučajeva moraju biti u pitanju planski akti sabotaze.«⁴⁵

Ljubljanski saobraćajni čvor, koji je za okupatora predstavljao najosjetljivije mjesto između italijanskog i podunavsko-balkanskog područja, već u junu 1941. nalazio se na udaru skojevskih udarnih grupa. Akcije su izvođene na pravcima koji vode prema Trstu, Jesenicama, Zagrebu, Mariboru, Kočevju i Novom Mestu, na glavnim željezničkim stanicama u Siški, Zalogu i u Dolenjskoj. Tako je skojevska udarna grupa iz Ljubljane (od dvanaest članova) porušila željezničku prugu izmedu Ljubljana — Trst, kod Brezovice, 12. juna 1941.⁴⁶

⁴⁵ AVII, fond njemački, k. 44-H, f. 1, dok. br. 5/7 i 5/10; Zbornik, XII, 1, str. 156.

⁴⁶ Pokrajinski komitet KP Slovenije je u toku priprema oružanog ustanka dao konkretna uputstva partijskim organizacijama na pojedinim područjima za izvođenje akcija. Trbovljanska partijska organizacija dobila je zadatak da poruši mostove i željezničku prugu između Zidanog Mosta i Ljubljane; Miha

U obavještenju Ministarstva domobranstva NDH od 14. maja 1941. navodi se da su »učestali slučajevi« oštećenja i kidanja telefonskih linija na željezničkoj pruzi Zaprešić — Krapina, a osobito između Pušće Bistre i Velikog Trgovišća, te se zahtijevaju stroge kaznene mjere protiv počinitelja.⁴⁷

Guverner Dalmacije, obavještavajući 30. juna 1941. prefekturu Zadra o prekidima telefonskih linija prema Šibeniku, Zadru i ostrvima, kao i Komande 6. armijskog korpusa sa višim i nižim komandama, konstatuje da su »sabotaže izvršene stručno i planski«.⁴⁸

Presijecanje telefonsko-telegrafskih veza i signalnih uređaja na željezničkoj pruzi Podsused — Ivanić Grad — Križ — Popovača noću 2/3. jula 1941, prema kvislinškim izvještajima, izvršeno je »vjеровatno sa strane stručno kvalificiranih osoba, kojima je poznata svrha signala i brzojavnih uređaja«.⁴⁹

Pored planskih napada na rudnike s ciljem da se onesposobe za proizvodnju i nabavi eksploziv, prema izvještajima Komande Jugoistok, sredinom jula 1941. izvršene su diverzantske akcije na magistralnim željezničkim prugama: granica Rajha — Zagreb — Beograd, Zagreb — Split i Zagreb — Rijeka.⁵⁰ Tako su uslijed rušenja željezničkog mosta na relaciji Zidani Most — Zagreb vozovi upućivani preko Budimpešte.⁵¹

Osnovni zadatak Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije u oružanom ustanku, prema uputstvima vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, bio je borba protiv okupatora i njihovih saradnika i uništavanje svih objekata koja su na bilo koji način mogla koristiti neprijatelju za vođenje rata ne samo na jugoslovenskom već i ostalim ratištima. U tom cilju je komandant Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije Josip Broz Tito naredio da partizanski odredi ruše »sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja«, dezorganizirajući ih.

Marinko, *O nekim osobenostima prve faze ustanka u Sloveniji, 1941—1942.* u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, 1, str. 122—135; Vladimir Krivic, *Počeci i razvoj ustanka u ljubljanskom okrugu, 1941—1942.* u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, 6, 105—118; Boris Čizmek, *Ustanak u Štajerskoj, Ustanak naroda Jugoslavije 1941,* Beograd 1962, 1, str. 539—567).

⁴⁷ *Četrdeset prva, Ustanak naroda Jugoslavije,* Beograd 1961, 148; Nikola Radičić, *O značaju Zagreba za razvitak narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije,* Zagreb 1971, 78. i 79.

⁴⁸ AVII, ital. fond. k. 540, reg. br. 2/33.

⁴⁹ AVII, fond NDH, reg. br. 33/3—4, 6 i 7, k. 84.

⁵⁰ Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 16. jula 1941. Vrhovnoj komandj Vermahta (Mikroteka, AVII, NAV-T-312, r. 452, s. 8037430).

⁵¹ Šef njemačke policijske službe je već 29. jula 1941. izvijestio da su, zbog dizanja u vazduh željezničkog mosta na pruzi Zidani Most—Zagreb, vozovi upućivani preko Budimpešte. U pomenutom izvještaju, između ostalog, navodi se: »Na hrvatskom tlu, na putu Zidani Most—Zagreb, pred samom njemačkom granicom dignut je u vazduh jedan željeznički most. Vozovi su upućeni preko Budimpešte« (*Zbornik*, I, 1, str. 354).

K 78

1. Oberleutnant 12
Erg. 17 JUL 1941
Is. B.

Fernschreiben.
=====

Aufgebende Stelle: W.B. Südost (AOK 12) Art.Io/AO

Aufnehmende Stelle: O.K.W./Wfst, Abt.Landesverteidigung.

Gleichlautend: O.K.H./Gen St d H, Op. Abt.

Tagemeldung vom 16.7.1941.

- 1.) Sabotageakte an Fernsprechleitungen im Umkreis von Uzice und Valjevo (Serbien) sowie an Eisenbahnstrecke Agram - Belgrad, Agram - Split, Agram - Sussek. In Obrenovac 10 Kommunisten erschossen.
- 2.) V.Mann aus Bukarest meldet Absprung von 9 Fallschirmspringern am 14.7.41 zwischen Balcio und Dobratsch (Bulgarische Dobratsch). Alle 9 Mann sind verhaftet.

W.B. Südost (AOK 12) Io/AO
vom 16.7.1941.

Für die Richtigkeit:

Oberleutnant

Dnevni izvještaj Komande Jugoistok od 16. jula 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o diverzijama na telefonskim linijama u okolini Uzica i Valjeva i na željezničkim prugama Zagreb—Beograd, Zagreb—Split, Zagreb—Sušak

zuju saobraćaj, uništavaju ratni materijal i »unose nervozu i nesigurnost u redove neprijatelja«. ⁵²

Radi razvijanja oružanog ustanka »u svenarodni otpor protiv okupatora« bilo je potrebno partizansku diverzantsku aktivnost pojačati »kako po dejstvu tako i po razmjerama«, tj. uključivanjem cjelokupnog stanovništva, što je moralo biti »u prvom planu agitacionog i propagandnog rada komunista i aktivista oslobodilačkog pokreta uopšte« — konstatovao je član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj u članku »U partizane«, objavljenom septembra 1941. godine. ⁵³

Diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su jedan od osnovnih načina razbijanja okupacionog sistema i preotimanja inicijative. Već prvih mjeseci narodnooslobodilačkog rata, svakodnevnim presijecanjem komunikacija, razaranjem industrijskih postrojenja i rudnika, paljenjem skladišta goriva i municije i uništavanjem okupacionog i kvislinškog aparata vlasti, narušavan je i slabljen vojni i ekonomski potencijal sila Osovine.

Gotovo na svim glavnim saobraćajnim magistralama, industrijskim objektima, rudnicima i centrima veze izvedene su 1941. godine brojne diverzantske akcije partizanskih jedinica i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Ustankom 1941. žetva je bila zhatno poremećena. U Srbiji su od avgusta do decembra 1941. stali svi pogoni, sem rudnika u Boru, Trepči i Majdanpeku, a više njih je razoreno; magistrala Beograd — Niš za 40% smanjila je kapacitet, tako da je prevoz trupa i ratnog materijala bio tokom septembra i oktobra 1941. onemogućen po 14 pa i više dana; rušenjem željezničke pruge Niš — Zaječar — Negotin — Prahovo odsječeni su neprijateljski garnizoni na tom prostoru, pa se veza između Beograda i Bora održavala avionom; prevoz robe iz Trepče bio je otežan uslijed rušenja mostova u dolini Ibra i uništavanja željezničkih kompozicija. ⁵⁴

Na teritoriji Srbije, u vrijeme masovnog ustanka u ljeto 1941, partizanske akcije su se »najvećim dijelom«, kako je navedeno u izvještaju njemačkog komandanta u Srbiji od 2. avgusta 1941. svodile na »prekidanje telefonskih vodova i željezničkih linija«. ⁵⁵

⁵² *Zbornik*, II, 1, str. 11, 55 i 56.

⁵³ *Isto*, VI, 1, str. 62—66.

⁵⁴ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1432—1433; Izvještaj Feldkomandanture u Nišu od 20. oktobra 1941; *Zbornik*, XII, 1, str. 419—422. Petnaestodnevni izvještaj vojnoprivrednog štaba Jugoistoka od 19. septembra 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o željezničkom, riječnom i putnom saobraćaju na teritoriji Srbije; str. 826—852; Izvod iz ratnog dnevnika štaba Jugoistoka o organizaciji eksploatacije privrednog potencijala i radne snage u Srbiji i NDH za potrebe Vermahta i o dejstvima njemačkih jedinica protiv partizana od 4. aprila do 31. decembra 1941. godine; knj. 2, prilog II, str. 1138 i 1139, Sumarni izvještaj opunomoćenika za privredu Franca Nojhauzena od jula 1942. o eksploataciji prirodnih i privrednih bogatstava Banata i Srbije za potrebe njemačkog Rajha u prvoj polovini 1942. s osvrtom na 1941. godinu.

⁵⁵ *Zbornik*, XII, 1, str. 257.

Zbog partizanskih diverzantskih dejstava na željezničkim prugama isporuka rude i poljoprivrednih proizvoda mogla je »da bude izvršena samo u okrnjenom obimu«⁵⁶ — stoji u izvještaju njemačkih okupacionih vlasti od 29. avgusta 1941.

Komanda Abvera je u izvještaju od 8. avgusta 1941. o razvoju oružanog ustanka u Jugoslaviji konstatovala da se partizanske diverzantske akcije »na saobraćajnim postrojenjima i postrojenjima veže« u Hrvatskoj i Bosni odvijaju »na cjelokupnom ustaničkom području, naročito u zapadnom dijelu, na pruži Zagreb — Split i u blizini Zagreba«. Diverzantske akcije u Srbiji su, prema navedenom izvještaju, otpočele »poslije izbijanja njemačko-ruskog rata najprije pojedinačnim akcijama protiv saobraćajnih postrojenja i postrojenja veže u centralnoj i sjevernoj Srbiji, sjeverno od Kraljeva i Užica. U toku daljeg razvoja moglo se uočiti da postoji zajedničko rukovodstvo. U posljednje vrijeme su se znatno pojačale akcije. Sada su sva saobraćajna postrojenja i postrojenja veže na cjelokupnom području izložena stalnim ometanjima«⁵⁷

Gotovo svi rudnici su bili na udaru partizanskih jedinica. »Ustanici su«, navedeno je u izvještaju njemačkog opunomoćenika za privredu, »planski napadali mnoge rudnike da bi onemogućili proizvodnju i da bi pribavili potreban eksploziv za sabotažne akcije«.⁵⁸

Prema dokumentima njemačkog porijekla, rudnici u avgustu nisu radili 2/3 vremena, tako da je u Banatu, zbog nestašice uglja, isključen iz saobraćaja veći broj vozova. Proizvodnja uglja od 95.000 tona u julu spala je na 20.000 tona u avgustu.⁵⁹

Tokom avgusta 1941. privredna razaranja su bila veoma obimna. Fabrike Barič, kod Obrenovca, čiji pogoni su bili u izgradnji za proizvodnju trotila, napali su partizani. Nije bila pošteđena ni fabrika aviona u Kraljevu, zbog čega je njemačka uprava prebačena avionom u Rajh. Obustavljen je transport baruta i dinamita iz zavoda Obilićevo i Ravnjak, kod Kruševca, i zavoda Kragujevac. Prekinuta je proizvodnja sirovog gvožđa u Majdanpeku, kod Kučeva, za valjaonicu u Smederevu. Eksplozivom su bile oštećene instalacije žičane željeznice koja je prenosila rudu iz Majdanpeka u Donji Milanovac. Zapaljen je rudnik uglja u Velikoj Ivanči, koji je snabdijevao ugljem električnu centralu i fabriku džakova u Mladenovcu. Cilj akcije je bio obustavljanje ili smanjenje kapaciteta rada fabrike kudjelja. U posljednje tri sedmice avgusta partizani su napali 14 rudnika. Od toga je 6 napada izvršeno na rudnike uglja, čime je ugrožen pogon željeznica i industrijskih preduzeća. Do kraja 1941. godine porušeno je 15 rudnika. Uslijed prestanka rada rudnika situacija u snabdijevanju električnom energijom se pogoršala. Time su bile pogođene fabrike u Beogradu koje su radile za potrebe Vermahta. »Učestali napadi na vojnike i postrojenja oru-

⁵⁸ Isto, str. 333.

⁵⁷ Isto, str. 274.

⁵⁸ Zbornik, XII, 2, str. 1138.

⁵⁹ Isto, XII, 1, str. 841; knj. 2, str. 1139.

žane sile od strane jakih, dobro naoružanih, na izgled organizovanih i vješto vođenih bandi«, konstatovano je u naređenju komandanta Jugoistoka od 5. septembra 1941. za ugušivanje ustanka na teritoriji Srbije, »dokazuje da dosad preduzete mjere ne zadovoljavaju.«⁶⁰

Izvođenje diverzantske akcije na rudnik Trepča Oblasni komitet KPJ za Kosmet povjerio je Mjesnom komitetu KPJ za Kosovsku Mitrovicu, koji je tokom jula izvršio pripreme za onesposobljavanje žičare za transport rude od Starog Trga. Akciju je izvela diverzantska grupa od 7 rudara noću 30/31. jula 1941. na tri stuba žičare od rudnika ka topionici Zvečan. Razoren je jedan stub, koji je u toku dana opravljen, a kod druga dva nije bilo aktivirano sve punjenje eksploziva. Neposredno posle izvršene akcije ova diverzantska grupa rudara prebacila se na Kopaonik kao jezgro za stvaranje Kopaoničkog odreda, koji je formiran 7. avgusta 1941. Odred je izveo nekoliko diverzija na rudnik (28. avgusta, 3. i 8. septembra 1941) kojima je samo djelimično bila oštećena žičara i njene stanice u Starom Trgu, jer sva eksplozivna punjenja nisu aktivirana.

Prema izvještaju Vojnoprivrednog štaba Jugoistok, partizani su 2. oktobra 1941. izveli prepad na rudnik olova Kopaonik kod Kosovske Mitrovice, kojom prilikom su ubijeni upravnik pogona, knjigovođa, policijski komesar, a upravna zgrada zapaljena. Na električnoj centrali, koja je tom prilikom minirana, prouzrokovana je samo neznatna šteta. Ove akcije, iako skromnih vojnih i ekonomskih rezultata, imale su snažan politički odjek u ovom dijelu Jugoslavije u oružanom ustanku 1941. godine⁶¹

Partizanski odredi na teritoriji Srbije — Kosmajski, Posavski, Kragujevački, Kraljevački, Užički, Valjevski, Cačanski, Mačvanski, 1. i 2. šumadijski, Požarevački, Rasinski, Pomoravski, Zaglavski (Knjaževački), Nišavski (Svrlijski), Kukavički (Leskovački), Krajinski, Jablanički, Babički, Boljevački (Knjaževačko-boljevački), Ozrenski, Toplički, Vranjski — »pod čvrstim rukovodstvom i prema jedinstvenom planu«, izveli su brojne diverzantske akcije širokih razmjera: na gotovo svim objektima željezničkog i drumskog saobraćaja, plovnim objektima na rijekama, rudničkim i industrijskim postrojenjima, žandarmerijskim stanicama, opštinama i dr.

Samo u periodu od 21. do 31. avgusta 1941. izvedeno je 113 diverzantskih akcija, od kojih na javne ustanove okupatora i kvil-slinga 53, željeznički saobraćaj — 30, telefonsko-telegrafske linije 16, žandarmerijske stanice — 14, pripadnike njemačkih oružanih snaga — 9, industrijske objekte — 4, mostove na putevima — 3. Gubici njemačkih okupacionih snaga su iznosili: 21 mrtav, 34 ra-

⁶⁰ Isto, I, 1, str. 87, 147, 390 i 391; knj. 21, str. 12, 48, 54, 55, 131, 144, 171, 180 i 188; XII, 1, str. 33, 841 i 847.

⁶¹ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 1296, s. 1081; T-312, r. 452, s. 8037468-9; Antun Miletić, *Kosovo iz aspekta okupacione uprave Vermahta u Srbiji (1941—1944)*, Kosovo 4, Priština 1974, 163—198.

WB1039-13

Ta/L

0, 18/11 T 19

GEHEIM I

Armeesberkommando 18

Emp. 16 AUG. 1941 to 30

KR - Punkspruch.

1828/12 jsl.

An

O.K.W./W.F.St., Abt. Landesverteidigung, gleichlautend an:
O.K.H./Gen St d H/ Op. Abt.

Tagesmeldung vom 15. August 1941.

- 1.) 14.8. nachm. deutscher Polizei-Pkw. bei Skela (15 km westl. Obrencovac) überfallen. 1 Offizier 1 Wachtmeister tot, 2 Wachtmeister vermisst. Als Vergeltung 15.8. Skela niedergebrannt und 50 Kommunisten aufgehängt.
- 14.8. Bei Lazarevac (30 km nordostwärts Valjevo) Fernsprechrupp beschossen. Keine Verluste.
- Nacht 14./15.8.
Munitionszug auf Bahnhof Lajkovac (nordostwärts Valjevo) überfallen. Von Begleitkommando 5 Soldaten tot, 7 verwundet.
- Nacht 14./15.8.
Waffentransportzug 8 km südlich Mladenovac infolge Sabotage entgleist.
- Nacht 13./14.8.
Zwei Gendarmeriestationen überfallen.
- 14.8. Vier Bandenüberfälle auf Gemeinden.
- 2.) 14.8. In Florina großes Waffen- und Munitionslager gefunden. Strafverfahren eingeleitet.
- 3.) 13.8. In Kreta 5 Freischärler erschossen.
- 4.) Nacht 13./14.8.
Luftangriff auf Flugplatz Iraklion. 1 Me 110 schwer, 1 leicht beschädigt.

Für die Richtigkeit:

W.Bfh. Südost Ia/AG

Nr. 6129/41 geh.v. 15.8.1941.

R. R. R.
Oberleutnant

Dnevni izveštaj Komande Jugoistok od 15. avgusta 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o diverziji na voz sa municijom na ž. stanici Lajkovac

njena i 4 nestala vojnika. Od 9. septembra »obustavljen je, usljed rušenja od strane ustanika uzvodno od Zabrežja, cjelokupni saobraćaj brodova na Savi«.

Dijelovi Posavskog odreda su 8. i 9. septembra potopili brodove! »Slovenija«, »Boško Jezdić«, »Kraljica Marija«, »Zika« i »Velebit«. Plovidba Savom je uspostavljena u oktobru, pod zaštitom mađarskih topovnjača. Iako na Dunavu nije došlo do akcija, postojala je opasnost »pri prolazu kroz Đerdapsku klisuru«. Brodski saobraćaj je u oktobru ometan od ustanika, naročito kod Velikog Gradišta. Radi noćnih prepada na desnoj obali Dunava, šlepovi više nisu pristajali nizvodno od Smedereva.⁶²

Uprkos najoštrijim mjerama okupatora, u julu su izvedene akcije na željezničke mostove i tunele, napadi na željezničke kompozicije, razaranje radionica, podmetanje požara, te ugrožavanje proizvodnje i saobraćaja, Dijelovi Posavskog i Kosmajskog odreda su 14. jula uništavali žandarmerijske stanice, presijecali telefonsko-telegrafske veze i oštetili željeznički i drumski most na rijeci Kolubari, kod Obrenovca. Diverzantske akcije na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, rušenje vijadukta kod Ralje i Belog Potoka, izveo je Kosmajski odred 25. jula 1941. Posavski odred je po četama izvodio akcije presijecanja telefonsko-telegrafskih veza i rušenje mostova.⁶³

Prema procjeni njemačkih komandi, već u avgustu razvio se »organizovan ustanički pokret, čija je posljedica partizanski rat, koji se sve više širio, i doveo do znatnog ometanja saobraćaja na putevima i djelomičnog prekida telefonskih linija i željezničkog saobraćaja. Bivredna razaranja su bila obimna«. Željeznička veza za Grčku i Bugarsku je bila povremeno u prekidu. Ustanički pokret je u septembru i dalje jačao i proširio se na cjelokupnu teritoriju Srbije. Željeznički saobraćaj je bio vrlo često u prekidu, te je dopremanje materijala, pogonskih sredstava, naročito uglja, i životnih namirnica bilo gotovo nemoguće. Okupator je vojnu zaštitu morao da svede na obezbjeđenje plovidbe Dunavom, rudnik bakra Bor, glavnu željezničku prugu prema jugu i sam Beograd.⁶⁴

Saobraćaj na željezničkoj pruzi Beograd — Sarajevo, prema dokumentima njemačkog porijekla, morao je biti obustavljen, tako da su isporuke rude i hrane mogle biti izvršene »samo u okruženom obimu«. Šef njemačke okupacione uprave u Srbiji izvijestio je 29. avgusta da partizani, »planskim razaranjem saobraćajnih i telegrafsko-telefonskih linija«, nastoje prekinuti »svaku vezu sa prostorijom Užice, Čačak i Valjevo«. Dijelovi Valjevskog odreda su porušili dva mosta između Valjeva i Divaca i prekinuli željeznički i telefonsko-telegrafski saobraćaj.

⁶² *Zbornik*, XII, 1, str. 343, 357, 421, 509 i 848.

⁶³ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 425, s. 8003105; T-501, r. 407, s. 476; *Zbornik*, I, 21, str. 16 i 54; XII, 1, str. 221 i 837; Rodoljub Colaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, I, Zagreb 1961, 35—37.

⁶⁴ *Zbornik*, XII, 1, str. 840—842.

Generebethomondo 12

Eing. 20. VII. 1941/41 30

Fernschreiben.

La Nr. 1635/11.1.41

G E H E I M !

Aufgebende Stelle: W.B. Südost (AOK 12) Io/40.

Aufnehmende Stelle: OKJ/WFSt., Abt. Landesverteidigung
gleichlautend an: OKH/GenStH, Op.Abt.

Tagesmeldung vom 25.7/41 :

- 1.) 25.7. Dampfer "Olypos" bei Sunion zweimal erfolglos mit Torpedo angegriffen.
- 2.) Bei Ralya 25 km und bei Balipotoc 12 km südl. Belgrad je ein Eisenbahnviadukt gesprengt. Wiederherstellung in 6 Tagen bzw. in 12 Stunden. Zugverkehr umgeleitet.
Entsendung von Streifen zur Sicherung des Bahnkörpers und Decksicherung der Objekte angeordnet.
- 3.) Stab 6. Geb.Div., Arsakli, 6 km ostwärts Salost i eingetroffen.

Io/40 Nr. 5825/41 geh.

Für die Richtigkeit:

Röder

Oberleutnant

Dnevni izvještaj Komande Jugoistok od 25. jula 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o rušenju vijadukta kod Ralje i Belog Potoka

U Pomoraviju partizanske čete su, uz pomoć radnika, rušile rudnike, uništavale uređaje na željezničkim prugama i obustavljale saobraćaj, razoružavale žandarmerijske stanice, spaljivale opštinske arhive i vršalice. Paraćinsko-ćuprijska četa je izvela akcije na rudnike Ravna Reka, Sisevac i Senjski Rudnik, fabriku cementa u Popovcu i porušila 3 mosta na pruzi Ravna Reka — Ćuprija. Belička četa je, uz pomoć stanovništva, posjekla i spalila telefonske stubove između Kragujevca i Jagodine (sada: Svetozarevo) u dužini 6 km. Na pruzi Lapovo — Kragujevac srušen je oklopni voz i onemogućen saobraćaj 5 dana. Dijelovi Pomoravskog odreda su noću 8/9. septembar izveli napad na željezničku stanicu Bagrdan, na relaciji Lapovo — Paraćin, i uništili saobraćajna postrojenja. Pošto su zaplijenili robu koja se nalazila u vozu, partizani su praznu kompoziciju pustili ka Beogradu, i tada je došlo do sudara sa vozom koji je dolazio iz Beograd. Belička četa Pomoravskog odreda, uz pomoć mjesne partizanske desetine, digla je u vazduh, noću 17/18. septembra, most između željezničkih stanica Jagodina i Jovac, kod Gilja, i uništila njemački transportni voz. Saobraćaj je bio obustavljen 8 dana. Iste noći, dijelovi Požarevačkog odreda porušili su most na pruzi Mala Krsna — Kučevo, kod željezničke stanice Rabrovo.

U periodu od 13. do 19. septembra u Srbiji je izveden vfeći broj akcija: na žandarmerijske stanice 20, opštinske uprave 127, poštansko-telegrafске ustanove i njihova postrojenja 12, željezničke stanice i postrojenja 80, rudnike 5, javne objekte, mostove i brodove 30. Prema procjeni njemačkih komandi, akcije su, zbog iznenadnog pojavljivanja partizana, mogle biti »spriječene samo u rijetkim slučajevima«. Feldkomandantura iz Užica, u izvještaju 0 dejstvima partizana od 1. do 30. septembra 1941, navodi da od polovine septembra nisu postojale nikakve veze sa krajskomandanturama i da su željezničke veze Čačak — Užice, Čačak — Valjevo kontrolisane od partizana. Njemačka okupaciona komanda u Srbiji, na osnovu obima i intenziteta izvedenih akcija, konstatovala je 16. septembra 1941. da se mora »računati s tim da se naročito u ustaničkoj oblasti pred nama nalazi jedan i to do najsitnijih detalja dobro organizovani neprijatelj«. ⁶⁵

Partizani su prekidanjem pruga, rušenjem mostova i kompozicija ometali i spriječavali transport sirovina za potrebe njemačkih oružanih snaga. Borci Kragujevačkog odreda su noću 22/23. septembra upali na željezničku stanicu u Gruži i napali njemački transportni voz od 7 vagona, od kojih jedan sa avionskim motorima i preciznim aparatima, i potpuno ga uništili. Nakon dva dana, noću 24/25. septembra, upali su na željezničku stanicu u Kniću i napali njemački transportni voz od 40 vagona rude iz Trepče i potpuno ga uništili. »Rešili smo«, izvijestili su partizani iz oko-

⁶⁵ Isto, I, 1, str. 56 i 386; knj. 2, str. 96, 135 i 155; knj. 20, str. 49, 50 i 86; knj. 21, str. 85, 86, 88, 106 i 107; XII, 1, str. 333, 336, 403, 419, 420, 432, 458 i 459.

line Kragujevca oktobra 1941, »da nećemo ni u kom slučaju dopustiti da i dalje radi pruga Kragujevac — Kraljevo i Kragujevac — Lapovo. I evo, već dve nedelje, kako vozovi na toj pruži ne rade. Stanice su onesposobljene, skretnice i šine odnesene i nekoliko stotina telegrafskih bandera posečeno.«⁶⁶

U periodu od 27. septembra do 3. oktobra 1941. partizani su izveli 73 diverzantske akcije na telefonsko-telegrafske uređaje, željezničke stanice i postrojenja, rudnike i majdane, industrijska i poljoprivredna preduzeća, mostove i brodove. »Posljednji događaji su pokazali da se dosad nisu mogla u dovoljnoj mjeri spriječiti neprekidna uznemiravanja i razaranja saobraćajnih puteva (željezničkih pruga, drumova itd.) od strane ustanika«, navedeno je u uputstvu komandanta njemačke 717. divizije od 10. oktobra 1941. za borbu protiv partizana. »Za nas važni drumovi, željezničke pruge its. planski su razoreni u prostoru čačka, Kraljeva, Kragujevca i Kruševca. Mora se sa sigurnošću pretpostaviti da će bande — ohrabrene svojim dosadašnjim lokalnim uspjesima — odsad pokušavati da razruše našu najvažniju saobraćajnu arteriju — željezničku prugu i drum Beograd — Niš — Solun.«⁶⁷

Od 4. do 17. oktobra 1941. izvedeno je na opštinske urede 38, telefonsko-telegrafske veze 138, željezničke stanice i postrojenja 38, rudnike 2, mostove i brodove 7 diverzantskih akcija. »U izvođenju prepada na javna postrojenja i u aktima sabotaze primijećen je izvjestan plan« — konstatovano je u izvještaju šefa njemačke policijske službe od 20. oktobra 1941.⁶⁸

U izvještaju Komande pozadine komandanta oružanih snaga na Jugoistoku od 8. oktobra 1941. stoji da je željeznička pruga Beograd — Niš za posljednjih 6 nedjelja smanjila kapacitet za 40%, tako da je dotur željeznicom bio onemogućen i po 14 dana, pa i duže. Željezničke stanice Kragujevac i Kruševac, zbog zaprečavanja pruge, bile su gotovo bez prekida van upotrebe. Belička četa Pomoravskog odreda je noću 13/14. oktobra izvela akciju na željezničku stanicu Aračićevo (sada: Lanište), između Bagrdana i Jagodine. Tom prilikom je, prema izvještaju instruktora Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju Petra Stambolića, »srušen simplon s njemačkim oficirima i vojnicima«, od kojih je 20 poginulo.⁶⁹

Početak oktobra, u poređenju sa prethodnim mjesecom, proizvodnja sirovina je opala. Još uvijek su se rudnici gvožđa, antimona i magnezita nalazili u rukama partizana. Uslijed nedostatka uglja, elektrane su djelimično samo 4 sata dnevno mogle da daju struju. Snabdijevanje električnom strujom se još više pogoršalo u

⁶⁶ *Isto*, I, 1, str. 280; knj. 2, str. 160 i 161; knj. 20, str. 71 i 72; XII, 1, str. 844.

⁶⁷ *Isto*, I, 1, str. 483, 504 i 505.

⁶⁸ *Isto*, str. 543 i 544.

⁶⁹ *Isto*, str. 223; knj. 21, str. 139; XII, knj. 1, str. 500 i 509.

novembru, zbog prestanka rada rudnika i razaranja dalekovoda. Ovim su bile pogođene fabrike u Beogradu koje su radile za potrebe Vermahta. »Vojnoprivredni štab za Jugoistok i generalni opunomoćenik za privredu, uslijed onesposobljavanja mase pogona u Srbiji, nisu potpuno zaposleni i rade jedan pored drugog« — konstatovano je u izvještaju načelnika pozadine od 15. oktobra 1941.⁷⁰

Drumski saobraćaj je neprekidno prekidan razaranjem mostova, prekopavanjem i podizanjem prepreka, tako da je bio ograničen ili potpuno obustavljen saobraćaj motorizovanih kolona i transporta. »Kako je neprijatelj počeo da se kreće i sporednim putevama, to je nužno da se i oni onesposobe« — stoji u naredjenju Štaba Posavskog odreda od 4. oktobra 1941. Štab 2. bataljona Posavskog odreda je naredio jedinicama da prekopavaju drumove »na takvom mestu gde ga je nemoguće obići«. Od Beograda prema Kragujevcu i Arandelovcu bili su porušeni mostovi na drumovima. U prekopavanju drumova aktivno je učestvovalo i stanovništvo pod zaštitom partizana. Drumovi su na pojedinim mjestima prekopavani u dužini oko 15 m i dubine 2 do 3 m. »Stalno produbljivanje ranijih preseka na drumovima, a isto tako i stalna nova kopanja. Time su svi drumovi na našem sektoru bili onesposobljeni za svaka motorna vozila. Nekoliko običnih seoskih puteva takođe je bilo presečeno. Isto tako je presečena železnička pruga kod Železnika na dužini 380 metara i šine bačene u vodu. Na tom mestu je presečen i nasip u koji se survalo 3 lokomotive i 9 vagona od dva mešovita voza koji dolaze od Beograda i Umke.«⁷¹

Od oktobra je povećan broj akcija na željezničkoj pruzi Beograd — Niš — Skoplje, tako da su prolazni prekidi saobraćaja iznosili preko devet dana. Svrliška četa Nišavskog odreda je 18. oktobra porušila most kod sela Palilule, na pruzi Niš — Negotin. Sutradan, 19. oktobra, Paraćinsko-ćuprijska četa Pomoravskog odreda minirala je i porušila most između željezničkih stanica Aračičevo — Bagrdan, na pruzi Beograd — Niš. U novembru su nastavljeni »češći prepadi na željezničke pruge Niš — Sofija i Niš — Skoplje«, naročito na prostoru oko Niša. Dijelovi Kukavičkog i Topličkog odreda su 2/3. novembra izvodili diverzantske akcije na pruzi Stalać — Niš — Vranje. Sutradan, 4. novembra, miniran je na pruzi Niš — Skoplje, južno od Leskovca, italijanski transportni voz sa vojnicima. Partizani Nišavskog i Ozrenskog odreda su 6. novembra izveli akciju na željezničku stanicu Sićevo, na pruzi Niš — Pirot. U toku 10. novembra izvedene su 4 diverzantske akcije na prugama Stalać — Niš i Niš — Pirot. Jedinice Jablaničkog odreda su polovinom novembra izvele brojne akcije na

⁷⁰ Isto, XII, 1, str. 504, 847 i 849.

⁷¹ Isto, I, 1, str. 175—179, 182 i 197; XII, 1, str. 510 i 529.

željezničke linije i uređaje za snabdijevanje električnom strujom na teritoriji Niša i Leskovca.⁷²

U toku njemačkih operacija u zapadnoj Srbiji u jesen 1941, partizanski odredi su, uz pomoć stanovništva, rušili i zaprečavali komunikacije i dizali u vazduh skladišta vojnog materijala. Samo u manastiru Ziči, prema izvještaju Komande njemačkog 18. armijskog korpusa od 11. oktobra 1941, dignuto je u vazduh 14.000 avionskih bombi. Otpremanje motorizovanih transporata sa gorivom, oružjem, municijom i hranom u borbenu zonu, gdje su se odvijale operacije okupatora na slobodnu teritoriju zapadne Srbije, bilo je onemogućeno zbog pojačanih partizanskih dejstava na komunikacijama, pa je neprijatelj bio prisiljen da se koristi zaobilaznim pravcima.⁷³

Ovakav intenzitet diverzantskih dejstava u oružanom ustanku u Srbiji naveo je Komandu Jugoistoka da osiguranje ograniči »na one objekte čije je održavanje od životne važnosti«. ⁷⁴ Međutim, Štab za vojnu privredu je, na osnovu prikupljenih podataka, konstatovao da »teška situacija na srpskim željeznicama ostaje nepromijenjena i u prvoj polovini oktobra. Na gotovo svim prugama desila su se opet brojna razaranja kolosijeka i mostova«. Ništa povoljnija situacija nije bila u pogledu saobraćaja na drumovima, koji je bio »neprekidno prekidan razaranjem površinskih slojeva«, rušenjem mostova i podizanjem prepreka, tako da je bilo ograničeno ili »potpuno obustavljeno otpremanje motorizovanih transporata«. ⁷⁵

I na istoku Srbije, i pored datog obećanja kvislinške vlade Milana Nedića okupatoru da će uspostaviti »mir i red«, bile su u potpunosti onesposobljene željezničke pruge. ⁷⁶ Iako je eksploatacija borskog rudnika otpočela u prvoj polovini septembra 1941, odvoz rude željeznicom bio je onemogućen. Feldkomandantura u Nišu je 8. septembra 1941. izvijestila da se povećava »plansko ometanje« željeznica, onesposobljavanje telefonskog saobraćaja, te da je »situacija izvanredno ozbiljna«. ⁷⁷

Krajem oktobra i početkom novembra 1941. pojačana je diverzantska aktivnost partizanskih jedinica na prostoru oko Niša, Leskovca, Vranja i Pirota. Mostovi na Miavi, »preko kojih idu putevi ka istoku«, porušeni su 2. novembra 1941. I pored pojačanja bugarske željezničke zaštite, diverzantske akcije partizanskih je-

⁷² AVII, fond NDH, reg. br. 35/7, k. 89, Izvještaj vojnog izaslanika u Sofiji o miniranju transportnog voza sa italijanskim vojnicima južno od Leskovca; *Zbornik*, I, knj. 21, str. 145; XII, 1, str. 529, 613, 620, 657, 658 i 848.

⁷³ Mikroteka AVII, NAV, T-314, r. 1457, s. 365; T-501, r. 251, s. 407—476, Dnevnik Komande pozadine u Srbiji od 19. aprila do 4. novembra 1941; *Zbornik*, I, 1, str. 175—179.

⁷⁴ *Zbornik*, I, 1, str. 391.

⁷⁵ *Isto*, XII, 1, str. 508—510.

⁷⁶ *Isto* II 1 str 85

⁷⁷ Mikroteka AVIIj NAV, T-505, r. 246, s. 276; *Zbornik*, XII, 1, str. 381 i 382.

dinica, dobro opremljenih bazama u planinskim selima, postajale su sve mnogobrojnije i opasnije za okupatora.⁷⁸

»Diverzantske partizanske akcije«, navedeno je u Biltenu Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije od 10. avgusta 1941. o akcijama partizanskih jedinica u Vojvodini, »neprekidno se vrše. Partizani su uništili jedan voz sa ratnim materijalom, onesposobili 10 lokomotiva i oko 100 vagona.«⁷⁹

Paljenje žita i kudelje, onesposobljavanje vršalica i ostalih poljoprivrednih mašina bio je značajan vid diverzantske aktivnosti partizanskih jedinica, omladinskih diverzantskih grupa i mjesnih desetina u žitorodnim krajevima Jugoslavije. Pored paljenja zrelih pšeničkih polja, uništavana su i skladišta žita. Partizani su akcijama na željeznice, u čemu su im dragocjenu pomoć pružili željeznički radnici, u znatnoj mjeri onemogućili neprijatelju izvoz pšenice i drugih poljoprivrednih proizvoda iz Jugoslavije. U okolini Niša zapaljeno je 5 vagona žita namijenjenog Nijemcima. Žito je zapalio omladinac Vuksan Bulatović, učenik četvrtog razreda gimnazije iz Leskovca.

Ustanak u sjevernom Banatu otpočeo je nizom diverzantskih akcija i sabotaza paljenja žita i kudeljara. U ovim akcijama neposredno i posredno učestvovalo je i stanovništvo. U toku %jula zapaljene su kudeljare u Crnji i Bašaidu. U okolini Petrovgrada (sada: Zrenjanin) diverzantske grupe skojevaca palile su žito na salašima. Odmah nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna, zapaljena su tri žitna polja i vršalice na teritoriji Petovgrada.

Zadatak partizanskih jedinica na teritoriji Bačke, svrstanih u desetine, bio je uništavanje žita predviđenog za njemačku vojsku. U blizini Sombora bio je sakriven zapaljivi materijal na 1.600 mješta u krstinama žita. »Sa tim zapaljivim materijalom«, stoji u izvještaju šefa mađarskog generalštaba, »preplavili su cijelu Bačku.« Bački partizani su zapalili žito kod sela Kaća u novosadskom srezu, a skojevske grupe su u blizini Bečeja zapalile 4.000 krstina žita. Kikindski NOP odred je nedaleko od Kikinde spalio 3.000 kg. žita.⁸⁰

Već 10. jula 1941. u Crnoj Gori su otpočeli poduhvati manjih borbenih partizanskih grupa protiv italijanskih garnizona i transporta. Da bi spriječili prebacivanje italijanskih vojnika iz garnizona Nikšić u Mostar i Dubrovnik, dijelovi Nikšićkog odreda su 3. avgusta 1941. izveli akciju na pruzi Nikšić — Bileća, između željezničkih stanica Stube i Kuside.

Partizanski odredi su svoje akcije, tako reći, sveli na prekidanje veza između neprijateljskih garnizona. Akcije su usaglašavali sa komunikacijama i pojedinim pravcima. Tako je Zetski

⁷⁸ *Zbornik*, XII, 1, str. 613, 657 i 658.

⁷⁹ *Isto*, I, 1, str. 17.

⁸⁰ *Isto*, I, 2, str. 260 i 316; knj. 4, str. 16; knj. 17, str. 20, 21, 33 i 34; knj. 20, str. 10; II, 1, str. 101; XII, 1, str. 255 i 257.

WB1039-4

Geheim

179

Stabschefkommando 12

Eing. 27 JUL 1941 11/15

1. B. 1643/1941

K.R. - Fernschreiben

an OKH/WFSt., Abt. Landesverteidigung,
gleichlautend an OKH, GenStH, Op. Abt.

TAGESBERICHT 26.7.1941.

Nacht 25./26.7. bei Petrovgrad 1500 Doppelsentner Getreide
verbrannt. Täter wurden verhaftet und erschossen.

Ostw. Valjevo 3 Freischärler festgenommen. Häuser niederge-
brannt.

Verstärkter Einsatz deutscher und serbischer Streifen an
Bahnlinie Belgrad - Nisch zur Verhinderung von Sabotage-
fällen.

W.B. Südost (ADK 12) Io/AC.
Nr. 5890/41 Geh. v. 26.7.41.

F. d. R. G.

Rösch
Oberleutnant.

Ok.

*Dnevni izvještaj Komande Jugoistok od 26. jula 1941. Vrhovnoj komandi
Vermahta o paljenju žita kod Petrovgrada (sada: Zrenjanin)*

odred izvodio akcije na linijama: Podgorica (sada: Titograd) — Kolašin, Podgorica — Cetinje; Durmitorski; Bileća — Grahovo,, Grahovo — Nikšić, Grahovo — Risan, željeznička pruga Nikšić — Bileća; Komski: Kolašin — Mojkovač; Lovčenski: Cetinje — Rijeka Crnojevića, Cetinje — Budva, Podgorica — Rijeka Crnojevića,

pruga Virpazar — Bar. Radi odsijecanja italijanskih garnizona, Nikšićki odred je porušio više objekata i presjekao komunikacije i telefonsko-telegrafske veze Nikšić — Danilovgrad, Nikšić — Trebinje — Bileća i Nikšić — Šavnik. Od polovine novembra posebnu pažnju je posvetio komunikaciji Nikšić — Savnik, što je bilo povezano sa pokretom jedinica Crnogorskog partizanskog odreda za operacije u Sandžaku i napadom na Pljevlja. Komunikaciju Nikšić — Danilovgrad okupator je samo povremeno koristio za snabdijevanje garnizona u Nikšiću. Od sredine decembra do 19. februara 1942. jedinice Nikšićkog odreda su onemogućile okupatora da se koristi tom komunikacijom.⁸¹

Okupator je preko dana upravljao komunikacije i uspostavljao veze, a partizani su ih preko noći rušili. Nakon svake izvedene akcije, ugled partizana kod naroda je rastao. Kao rezultat ovih akcija, tokom novembra 1941. bili su prekinuti putevi Berane (sada: Ivangrad) — Bijelo Polje, Danilovgrad — Nikšić, Bijelo Polje — Pljevlja, porušeno nekoliko mostova i pokidane telefonske žice u dužini od nekoliko desetina kilometara. Tokom januara 1942. za saobraćaj su bile onespobijene komunikacije Podgorica — Kolašin, Podgorica — Nikšić, Danilovgrad — Nikšić i Cetinje — Budva. Ovaj oblik partizanskih akcija proširio se na cjelokupnu teritoriju prvih mjeseci 1942. godine.⁸²

Osnovni zadatak narodnoosobodilačkih partizanskih odreda (Zetski, Durmitorski, Komski, Lovčenski i Nikšićki) u oružanom ustanku, prema direktivi PK KPJ i Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, bio je prekidanje komunikacija između okupatorskih garnizona. Na savjetovanju Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku 15. novembra 1941. dati su u tom pogledu konkretni zadaci i istaknuti rezultati Zetskog, Durmitorskog, Komskog i Lovčenskog odreda.⁸³ Tako se u izvještaju Štaba Lovčenskog NOP odreda od 29. novembra 1941, između ostalog, navodi: »ovaj štab je donio odluku da se za sada ograničimo samo na rušenje drumova i kidanje telefonskih veza kao i manje demonstrativne akcije«.⁸⁴

Ove akcije su, radi postizanja većih rezultata, kombinovane sa zasjedama. Jedinice Zetskog odreda su u zoru 18. oktobra 1941. napravile zasjedu na Jelinom Dubu, drum Podgorica — Berane, italijanskoj koloni od 43 kamiona, koja je snabdijevala garnizone u Sandžaku. Neprijatelj je bio savladan za nepunih 20 minuta,

⁸¹ *Isto*, III, 1, str. 150, 161, 290, 302 i 303; knj. 2, str. 31 i 181; knj. 4, str. 413; XII, 1, str. 273; Milinko Đurović, *U Nikšićkom kraju poslije trinaesto julske ustanka*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnoosobodilačke borbe, Beograd 1975, 2, str. 286—290.

⁸² *Zbornik*, III, 1, str. 267; knj. 3, str. 167, 270 i 324; knj. 4, str. 94.

⁸³ *Isto*, III, 1, str. 117, Direktiva Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od novembra 1941; str. 148—152, Zapisnik sa Savjetovanja Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku sa komandantima i političkim komesarima od 15. novembra 1941.

⁸⁴ *Isto*, III, 9, str. 29.

»Svi kamioni sa čitavim materijalom (od čega 8 kamiona municije, 3 kamiona benzina) zapaljeni su i survani u provaliju.«

Na teritoriji Grahovskog bataljona Durmitorskog NOP odreda 21. novembra 1941. izvršena je »mobilizacija partizanskih četa, kao i omladine i dobrovoljaca sa ciljem vršenja diverzantskih akcija na linijama: Grahovo — Nikšić, Osječenica — Vilusi — Lastva, kao i pravljenje zasjeda okupatorskim trupama, ukoliko bi naišle tim linijama«.

Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku u izvještaju od 4. decembra 1941. naveo je da se nastavlja »rušenje puteva između Podgorice i Kolašina, Podgorice — Nikšića, Nikšića — Grahova, Nikšića — Savnika, tako da neprijatelj od 29. IX, pa sve do danas ne može da se kreće putevima. On preko dana opravlja, a naši partizani sa mobilisanim ljudstvom noću ruše«. Tokom novembra porušeni su putevi Berane — Bijelo Polje u klisuri Tirfan, pa je saobraćaj bio prekinut 20 dana, i Danilovgrad — Nikšić u dužini 6 km, a na drumu Lijeva Rijeka — Mateševo srušena su 3 veća mosta i pokidane telefonske linije u dužini 30 km.⁸⁵ Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije je 21. decembra 1941. naredio novooformiranom Crnogorsko-sandžačkom partizanskom odredu da ruši i zaprečava komunikacije, postavlja zasjede i blokira garnizone.⁸⁶

Neposredni zadaci NOP odreda na teritoriji Makedonije u jesen 1941. bili su: izvođenje diverzantskih akcija na željezničkim i druskim komunikacijama i policijskim stanicama, paljenje okupatorskih opština, arhiva i rekvizicionih spiskova, kao i održavanje mitinga i konferencija po selima.

Složenost situacije u partijskoj organizaciji Makedonije, zbog nacionalšovinističke politike Metodija Šatorova, imala je odraza i na intenzitet diverzantskih akcija.

Centralni komitet KPJ dao je instrukcije komunistima u Makedoniji da organizuju rušenje željezničkih pruga, kidanje i sječenje telefonsko-telegrafskih linija i uništavanje transportnih vozova sa vojskom, ratnom tehnikom, hranom, odjećom i obućom namijenjenim okupatoru za borbu protiv Sovjetskog Saveza. I u narednom periodu je više puta ukazivano na potrebu rušenja mostova, željezničkih i telefonskih linija i si.

Partijska organizacija Makedonije, na osnovu primljenih instrukcija u periodu pred 11. oktobar 1941. preduzela je preko vojnih štabova mjere za njihovo realizovanje. Vojni štab u Skoplju ispitivao je željezničke objekte u Kačaničkoj klisuri, a njegove diverzantske grupe izvele su akcije u samom gradu. Vojni štab u Prilepu uputio je 16. septembra diverzantsku četvorku da ispita način i mogućnost miniranja Bogomilskog tunela. Tom prilikom je došlo do oružanog sukoba sa bugarskom posadom. Po nalogu Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju, Robert Gajdik je odr-

⁸⁵ *Isto*, III, 1, str. 95, 150, 200, 263 i 267; knj. 9, str. 29.

⁸⁶ *Isto*, III, 1, str. 354 i 355.

žao kratke kurseve za borce iz Velesa i Kumanova za rukovanje eksplozivnim materijalom.⁸⁷

Na teritoriji Bosne i Hercegovine partizanske diverzantske akcije bile su usmjerene na glavne saobraćajnice u dolinama rijeka Bosne, Neretve, Sane i Une: Bosanski Brod — Sarajevo — Mostar, Banja Luka — Prijedor — Sunja, Bihać — Bosanska Krupa — Bosanski Novi, industrijske pruge, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj. Prema izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. avgusta 1941, rušenjem vijadukta kod Crnog Potoka i željezničke pruge na četiri mjesta, prekinut je saobraćaj od Prijedora prema Drvaru (sada: Titov Drvar). Željeznička pruga Slavonski Brod — Sarajevo bila je presječena na oko 25 mjesta, a telefonsko-telegrafski stubovi posječeni u dužini 20 km, Doboj — Tuzla na 18 mjesta, a telefonsko-telegrafski stubovi posječeni u dužini 30 km.⁸⁸

Na području Bosne, pored NOP odreda u kojima su formirani minerske grupe, obavještajna služba, punkтови i radionice za izradu sredstava za rušenje, u priličnoj mjeri je u partizanskim akcijama učestvovalo i stanovništvo sa »najobičnijim alatom koji se mogao naći kod svakog seljaka«. »Ogromne eksplozije«, kaže se u proglasu Štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine povodom dizanja u vazduh oko 100 vagona avionskih bombi, granata i nagaznih mina 24. avgusta 1941. u Usori i Barama spremljenih za istočni front, »bile su znak okupatorima da se čitav narod digao da im potpuno onemogući opstanak u našoj zemlji.« Kada je italijanska divizija »Sasari«, poslije trodnevnih borbi, zauzela Drvar, 25. septembra 1941, ustanici su im, prema izvještaju njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu, »ostavili samo ugljenisane ostatke postrojenja drvne industrije«.

Već prvih mjeseci oružanog ustanka željezničke pruge (Brod — Sarajevo, Doboj — Tuzla, Sunja — Banja Luka, Sarajevo — Višegrad) na više mjesta su porušene, na desetine kilometara telefonsko-telegrafske veze presječene, drumska mreža raskopana i razrušena, tako da je veći broj neprijateljskih garnizona bio odsječen. »Ovako se osjećamo«, navodi se u izvještaju kvislinških jedinica, »kao osuđeni na smrt, jer smo potpuno odsječeni.«⁸⁹

Prve partizanske jedinice na teritoriji Bosanske krajine, svrstane u bataljone i odrede, ispoljile su punu aktivnost u prekidanju svih komunikacija i veza. Štab bataljona »Sloboda« dao je,

⁸⁷ *Istorijski arhiv KPJ*, Makedonija u narodnooslobodilačkom ratu i narodnoj revoluciji, tom VII, Beograd 1951, str. 49 i 37; Dr Mile Todоровski, n.č.

⁸⁸ *Zbornik*, IV, 1, str. 26 i 125.

⁸⁹ AVII, fond NDH, k. 113, reg. br. 6/12-1: Izvještaj zapovjednika posade Bronzani Majdan; k. 153 A, reg. br. 13/5—101, 102: Izvještaj italijanskog vicekonzula u Banjaluci od 16. avgusta 1941; *Zbornik*, IV, 1, str. 125, 240, 406, 413_a, 503 i 504; XII, 1, dok. br. 171; Obren Stišović Obrad, *Šest mjeseci na ustaničkoj Kozari* 1941—1942. u svjedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, 1, str. 98—117.

5. septembra 1941, zadatak Jelašinovačkom odredu da »mora na svaki način da poruši prugu u Grmeču. Rušenje pruge mora da se vrši stalno. Neka organizuje radne ljude sa krampovima i neka rade pod zaštitom odreda. Kada poruše prugu u Grmeču, može da se prebaci u Donju Sanicu da poruši prugu tamo i da naročito oštetiti tunele. Važno je da neprijatelju nanosimo štetu svuda gdje se naše snage mogu prebaciti. Pruga se mora porušiti po svaku cijenu«. Nekoliko dana kasnije, 8. septembra, Stabu gerilskih odreda Krupa i Sana naređeno je da organizuju »minerske — radne grupe« sa zadatkom da »stalno ruše prugu od Sanskog Mosta prema Bihaću, i to je najvažniji zadatak vašeg štaba. Vi nećete ništa učiniti niti uspjeti ako tu prugu ostavite slobodnu za neprijatelja. Treba porušiti mostove i tunele na toj pruzi, dalje nastaviti rušenje cesta i tako onemogućiti svako transportovanje ratnog materijala u Krupu. Ako to ne učinite, ne možete uopšte uspjeti u bilo kakvoj akciji protiv neprijatelja«. Već prvih mjeseci ustanka neprijatelju je bilo onemogućeno da koristi prugu Prijedor — Sanski Most — Drvar.⁹⁰

Za rukovođenje ustankom na području Kozare formiran je sredinom avgusta 1941. Stab Kozarskog NOP odreda, čije jedinice su ispoljile punu aktivnost u presijecanju komunikacija koje vode prema Prijedoru. Formiranjem Banjalučke partizanske čete, 28. avgusta 1941, započeta je intenzivnija diverzantska aktivnost u neposrednoj okolini Banje Luke. Prema zaključcima vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama (26. septembra 1941), u toku oktobra i novembra 1941. na teritoriji Bosanske krajine formirani su: 1. NOP odred na području Podgrmeča, Drvara i okoline, 2. NOP odred na Kozari i 3. NOP odred na širem prostoru Janja, Pljeve, Ključa i u cijeloj centralnoj Bosni. Akcije ovih odreda, u prekidanju željezničkih pruga i rušenju objekata u dolinama rijeka Sane i Une, kao i u prekidanju veza i odsijecanju neprijateljskih garnizona, bile su od ogromnog vojnog i političkog značaja za Bosansku krajinu i šire.⁹¹

Štab Sarajevske oblasti je 4. septembra 1941. dao uputstvo partizanskim jedinicama da i dalje posvete »najveću pažnju uništavanju saobraćaja, rušenju komunikacija i objekata«. Partizanske jedinice su noću 10. septembra 1941. porušile prugu Maglaj — Doboj, kod stanice Trbuk, u dužini 10 m i tračnice zajedno sa pragovima bacile u rijeku Bosnu. Istovremeno je isječeno 30 stubova za telefonsko-telegrafsku žicu. Pruga Tuzla — Doboj je bila na više mjesta presječena, »zapaljeni rezervni pragovi na gomili« i »telefonske žice iskidane«, a električni stubovi porušeni.

Željeznička pruga Banja Luka — Bosanski Novi je neprekidno rušena, pa je okupator bio prisiljen da je stalno opravlja. Na re-

^M Zbornik, IV, 1, str. 204, 206 i 235.

⁹¹ Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Beograd 1967, 300—350; *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji 1941—1945*, Banja Luka 1968, 173—178.

laciji Prijedor — Bosanski Novi, kod stanice Brezičani, srušena su 15. novembra 1941. dva betonska mosta i pokidana pruga u dužini 150 m. Pračanska četa je miniranjem željezničke pruge Sarajevo — Višegrad, kod Sjetline, uništila lokomotivu i 6 vagona 6. septembra 1941. Istovremeno je bila prekinuta pruga Trebinje — Bi-leća i Zavala — Hum. I drumska mreža je bila na udaru partizanskih jedinica. Trebevički bataljon je 19. septembra 1941. potpuno razrušio najveći most na drumu Trnovo — Kalinovik, kod Dobrog Polja.⁹²

Za uspješno izvedene akcije na željezničkim linijama Sarajevo — Višegrad, Sarajevo — Bosanski Brod i Doboj — Tuzla, Glavni štab NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu pohvalio je Pračansku četu i Ozrenski bataljon i tom prilikom, pored ostalog, istakao: »Izražavamo naše pohvale Pračanskoj četi na uspješnom razaranju željezničke pruge Sarajevo — Višegrad, koja je onesposobljena na više od petnaest dana. Izražavamo svoje pohvale Ozrenskom bataljonu na uspješnom razaranju pruge Sarajevo — Brod i Doboj — Tuzla.«⁹³

Prema izvještaju 4. oružničke pukovnije od 2. oktobra 1941, uslijed partizanskih diverzantskih akcija, došlo je do zastoja na prugama Sarajevo — Bosanski Brod, Sarajevo — Mostar, Sarajevo — Višegrad i Podlugovi — Vareš. »Suhoputni promet je obustavljen na putu Sarajevo — Vlasenica, Sarajevo — Višegrad i Sarajevo — Kalinovik«. U izvještaju stožera Vrbaskog divizijskog područja od 24. oktobra 1941. stoji: »Promet na šipadovoj pruzi Bravsko — Srnetica — Knin, te Srnetica — Sipovo — Jajce za sada se jedva odvija. Cestovni promet skoro u svim pravcima ovog divizijskog područja je ugrožen.«⁹⁴

U Bosni i Hercegovini gotovo cjelokupan željeznički, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj nalazio se pod udarom partizanskih jedinica. Neprijateljski garnizoni su bili dobrim djelom odsječeni, a kvislinški aparat vlasti u znatnoj mjeri paralizan. U izvještaju Velike župe Vrhbosna od 28. oktobra 1941. navodi se »da su saobraćajne veze sa svim kotarevima (Sarajevo, Foča, Gorazde, Srebrenica, Rogatica, Višegrad — prim autora) prekinute, pa upravna vlast i ondje gdje postoji neutralisana je«. Partizani Ozrenskog odreda su početkom decembra 1941. digli u vazduh oklopni voz istočno od Doboja, na pruzi Doboj — Tuzla. Veoma osjetljiva komunikacija od privrednog značaja Mostar — Dubrovnik prekinuta je 19. decembra 1941. razaranjem između stanica Zavala — Hum. Tom prilikom je zarobljeno 40 italijanskih vojnika. »Željezničke veze do 31. prosinca nijesu popravljene. Talijanske vlasti rade da to bude što prije. Imaju svoje čete kod Huma i u Zavali. Povodom napadaja na pruge u ovom odsjeku Talijani su iz

⁹² *Zbornik*, IV, 1, str. 196, 330, 417, 503, 688 i 693; knj. 2, str. 140.

⁹³ *Isto*, IV, 1, str. 413.

⁹⁴ *Isto*, IV, 2, str. 251, 339 i 340.

zraka bombardovali neka sela u zahvatu napadaja« — stoji u izvještaju 6. domobranske pješačke divizije.⁹⁵

Veoma živa diverzantska aktivnost partizanskih jedinica odvijala se u decembru 1941. na željezničkim prugama Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi — Sunja i Bosanski Novi — Bihać i u okolini Sarajeva. U području sjeverozapadno od Sarajeva, veoma važnom u vojnoprivrednom pogledu, ustanici su izveli veoma jaka razaranja. Postrojenja rudnika Zivinice, 10 km jugoistočno od Tuzle, razorena su 6. decembra. Ustanici su prekinuli glavni električni vod za Zenicu, zbog čega su čeličane Zenica, rudnik uglja Kakanj i livnica Vareš ostali bez struje. Veća grupa partizana uspjela je da se ubaci u Zenicu. Zauzeta je bila i željeznička stanica, 22 km južno od Maglaja, na pruzi Sarajevo — Doboj.⁹⁶ Razvojem narodnooslobodilačkog pokreta i partizanskih jedinica u Bosni krajem 1941. bili su, kako je njemački general u Zagrebu obavijestio Komandu Jugoistoka, »ugroženi objekti koji su značajni za njemačku vojnu privredu: Kakanj, Zenica, Vareš«.⁹⁷

Već prvih mjeseci oružanog ustanka partizanske jedinice su gotovo na cjelokupnoj teritoriji Hrvatske, pod rukovodstvom okružnih, kotarskih i mjesnih partijskih i skojevskih komiteta, ispoljile diverzantsku aktivnost u presijecanju komunikacija između neprijateljskih garnizona — prekopavanju i miniranju cesta, rušenju telefonsko-telegrafskih stubova, miniranju vozova i si. Ove akcije su danonoćno izvodile partizanske jedinice po manjim grupama boraca u saradnji sa mjesnim seoskim partizanskim desetinama, udarnim, omladinskim i diverzantskim grupama i drugim pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta.⁹⁸

Početkom jula 1941. sve veće razmjere poprima »narodna akcija za ometanje ili uništavanje objekata« okupatora. »Već prvih 8 dana nakon zločinačkog napada njemačkih fašista na SSSR«, kaže se u izvještaju partijskog rukovodstva Hrvatske, »zapalo je kod nas na putu 8 lokomotiva koje su vukle toware ratnog materijala. U tvornicama, osobito onim koje rade za Njemačku ili opskrbu njemačke vojske, počela se sabotaža osjećati odmah prvih dana. U Zagrebu i oko Zagreba, zatim oko Karlovca, Siska, Dugog Sela, Osijeka i u mnogim mjestima Hrvatskog zagorja danomice, nepoznati' diverzanti ruše telefonske žice, tako da je telefonski saobraćaj po nekoliko dana bio potpuno prekinut.«

Samo u toku noći 4. avgusta 1941. izvršeno je oko 20 raznih diverzantskih akcija u Solinskom basenu, koje je organizovao Mjesni komitet KPH za Solin. U ovim akcijama je učestvovalo 300—350 ljudi, a sastojale su se u rušenju druma Split — Sinj, pruge Split

⁹⁵ Isto, str. 154, 368 i 553.

⁹⁶ Isto, XII, 1, str. 743 i 744.

⁹⁷ Isto, XII, 1, str. 645.

⁹⁸ Isto, V, 1, str. 161, 163, 191, 269, 279, 280, 284, 318—320, 327, 358, 430, 450, 462 i 463; Đuro Stanisavljević, *Ustanak u Hrvatskoj (1941—1942)*, odbranjena doktorska teza na Filozofskom fakultetu u Beogradu, str. 146—149.

— Sinj i Split — Knin, te svih telefonsko-telegrafskih veza, koje su vodile iz Splita u unutrašnjost.

Od 14. do 31. jula 1941, prema izvještaju njemačkog generala u Zagrebu, na italijanskom okupacionom području izvršeno je 15 diverzantskih akcija, njemačkom 9, od kojih 8 na glavnoj pruzi granica Rajha — Beograd." Prema izvještaju oficira za transport kod njemačkog generala u Zagrebu, na željezničkim prugama na teritoriji NDH od 13. jula do 25. avgusta 1941. izvršene su 52 diverzije.¹⁰⁰ U neposrednoj blizini Zagreba oštećena su dva željeznička podvožnjaka »a između Perkovića i Splita odletjela je u zrak lokomotiva i četiri vagona s talijanskim vojnicima i ratnim materijalom«.¹⁰¹

Diverzanti sa otoka Brača su u toku noći 30. jula 1941. presjekli telefonsko-telegrafske veze Splita sa ostrvima. »Ovo je, zbog veličine štete, jedna od najtežih sabotažnih akcija« — navodi se u izvještaju Komande italijanske 2. armije.¹⁰²

Seoske partizanske grupe, formirane u desetine, noću 1/2. avgusta 1941. presjekle su telefonske stubove na komunikaciji Benkovac — Obrovac. Kraljevski karabinjeri iz Zadra izvijestili su 6. avgusta da je ustanovljeno »da su izvršiooci djela sabotaže Hrvati ... Gore spomenuti uveče tek. bili su uhapšeni i danas u zoru 6. tek. bili su streljani od strane garnizona Benkovac, zajedno sa grčko-pravoslavnim seljacima«.¹⁰³

Članovi Partije iz Osijeka i okoline, koji su se preko dana nalazili kod svojih kuća a noću izvodili akcije, prema izvještaju Okružnog zapovjedništva u Osijeku, podmetnutim eksplozivom su 4. avgusta 1941. kod sela Sarvaša razrušili željezničku prugu Dalj — Osijek.¹⁰⁴

U prvoj polovini avgusta 1941. istočno i zapadno od Slavonskog Broda formirane su dvije diverzantske grupe od po 5 boraca (»istočna« i »zapadna«) sa zadatkom da izvode akcije na željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd. Tako je između stanica Sibinj — Oriovica noću 5. septembra 1941. minirana pruga »ispod prolazećeg vlaka«.¹⁰⁵

Već prvih dana jula 1941. u fabrikama, naročito onim koje su radile za potrebe njemačke vojske, počela se osjećati sabotaža.

⁹⁹ *Zbornik*, V, 1, str. 31 i 32, Partizanske akcije krajem lipnja i tokom srpnja 1941, str. 327; XII, 1, str. 252.

¹⁰⁰ *Isto*, XII, 1, str. 322 i 323.

¹⁰¹ Partizanske akcije krajem lipnja i u srpnju 1941. godine (*Zbornik*, V, 1, str. 31 i 32).

¹⁰² *Zbornik*, V, 1, str. 319.

¹⁰³ *Isto*, str. 322.

¹⁰⁴ *Isto*, str. 358.

¹⁰⁵ *Isto*, str. 381; Dragiša Jović, *Diverzantsko-sabotažne akcije u Slavoniji 1941. godine*, Zbornik, Historijski institut Slavonije, 1/1963, 225—235; Đuro Matošić, *O razvitku NOB na području Slavonskog Broda, 1941—1942*, u svjedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj, 3, str. 194—217.

Istovremeno su vršeni upadi u skladišta i magacine radi nabavke eksplozivna za izvođenje diverzantskih akcija. Partizani Bribirskog odreda su 9. septembra 1941. iz električnog preduzeća kod Liča, bez ispaljenog metka, zaplijenili 340 kg eksploziva, koji je iste noći upotrebljen za miniranje voza na pruzi Delnice — Rijeka.¹⁰⁶

Pod rukovodstvom zagrebačke partijske organizacije porušena su postrojenja u fabrici cementa u Podsusedu noću 12. septembra 1941, čime je neprijatelju nanijeta znatna materijalna šteta. Prvi mjeseci oružane borbe, pored oštećenja postrojenja u nekim fabrikama, većina akcija je izvedena na objektima drvne industrije. Noću 20/21. septembra 1941. partizani Drežničkog odreda, uz pomoć pripadnika oslobodilačkog pokreta iz obližnjih sela, do temelja su spalili pilanu koja je radila za potrebe italijanske vojske. Prema izvještaju Okružnog komiteta KPH za Karlovac od 10. oktobra 1941, partizani su zapalili dvije pilane kod Modruša. Partizanska četa »Ognjen Priča« spalila je pilanu u Kosinju, koja je danonoćno radila za okupatora.¹⁰⁷

U Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju su krajem jula 1941, pod rukovodstvom partijskih organizacija, formirane partizanske baze na planini Viševici kod Crikvenice, na planini Tuhobiću kod Sušaka, u okolini Bribira, Drežnice, Delnica i drugih mjesta. Iz ovih baza partizani su pokidali telefonsko-telegrafske veze, izvodili napade na manje neprijateljske jedinice i auto-kolone i akcije na komunikacijama, posebno Ogulin — Sušak. Tako su diverzanti 19. septembra 1941. kod tunela Kupjak digli u vazduh voz sa 14 vagona, a noću 28/29. septembra italijansku kompoziciju na relaciji Gomirje — Ogulin. Početkom 1942. sistematski je rušena i napadana pruga Sušak — Zagreb, tako da nije bilo dana »kada na nekom mjestu ova pruga nije u zrak dignuta i razorena«.¹⁰⁸

Partizanske akcije na komunikacijama, bazama, privrednim i drugim objektima imale su pored vojnog i politički značaj, što se ogleda prije svega u prerastanju ustanka u opštenarodni oslobodilački rat. U članku Edvarda Kardelja od kraja oktobra 1941. o političkoj situaciji u Hrvatskoj, između ostalog, stoji: »Posljednjih dana stižu sve češće vesti iz svih krajeva Hrvatske o ogorčenju hrvatskih seljačkih masa protiv ustaške strahovlade i okupatora. To ogorčenje se izražava u bezbrojnim sitnim političkim i diverzantskih akcijama po čitavoj Hrvatskoj. To, nema sumnje, nagoveštava ozbiljan preokret u širokim hrvatskim masama. Sta te činjenice znače? . . . One znače da je, snažnim korakom, počeo odozdo, u masama, proces ujedinjavanja hrvatskog naroda u jedan

¹⁰⁶ Zbornik, V, 1, str. 32 i 63.

¹⁰⁷ Isto, str. 161 i 340; knj. 2, str. 209.

¹⁰⁸ Isto, V, 2, str. 152 i 192; Veljko Kovačević, *Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru od 1941—1943. godine*, Beograd 1955, str. 3, 7, 67—70; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1963, prva knjiga, str. 130.

široki narodnooslobodilački front, koji otvara perspektivu opšteg narodnooslobodilačkog ustanka hrvatskog naroda.«¹⁰⁹

Intenzitet partizanske diverzantske aktivnosti, na pojedinim područjima Jugoslavije, prevazišao je očekivanja rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je, 2. avgusta 1941, član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj izvijestio komandanta Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita da je, uslijed izvršenih partizanskih akcija, onemogućen saobraćaj na željezničkim prugama Zagreb — Split, Sunja — Banja Luka, Ljubljana — Zidani Most i Ljubljana — Jesenice, te da je »nekoliko drvenih mostova na cestama zapaljeno. U Gorenjskoj, Trbovlju, okolini Ljubljane i Štajerskoj počele partizanske akcije, koje sam očekivao tek za 14 dana.«¹¹⁰ Na njemačkom okupacionom području Slovenije, 17. avgusta 1941, dignuto je u vazduh 6 željezničkih mostova od kojih 2 u blizini Jesenica.¹¹¹

Slovenija je industrijski bila jedno od najrazvijenijih područja u Jugoslaviji, posebno njen sjeveroistočni dio — Gorenjska i Štajerska, sa energetske izvorima i proizvodnim kapacitetima (rudnici, električne centrale, industrijska preduzeća, prije svega željezare). U tom pogledu izuzetak je predstavljalo Prekomurje, kao privredno najnerazvijeniji dio Slovenije. Na prostoru južno od Save, bogatom šumama, nalazili su se industrijski pogoni za preradu drveta i manji broj rudnika mrkog uglja (Kočevje, Črnomelj i u dolini Mirne).

U industrijskim centrima Slovenije — Jesenicama, Kranju, Trbovlju, Celju, Mariboru i drugim, odmah poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez, stvarane su brojne oružane grupe. Krajem juna u Gorenjskoj, a djelomično i u Štajerskoj, organizovano je više oružanih grupa. Njemačke okupacione vlasti su početkom avgusta 1941. konstatovale da će od strane partizana u Sloveniji »sledećih dana biti izvedene veće akcije radi sabotaze«. Navedeno je da je porušen cevovod (koji ide kroz planinu) jednog preduzeća u Jesenkama, »te se može zahvaliti samo neznanju počinitelaca što proizvodnja preduzeća (oko 4.000 radnika) nije bitno poremećena... U pojedinim slučajevima vršene su i paljevine radi uništenja žetve, pri čemu su pričinjene velike materijalne štete«. Između ostalog, patrola (7 partizana) Radomeljske čete Kamniškog bataljona, noću 3. septembra, i pored obezbjeđenja izvela je tipičnu partizansku

¹⁰⁹ *Zbornik*, V, 1, str. 239 i 240.

¹¹⁰ *Isto*, II, 2, str. 33, Izvještaj člana Politbiroa CK KPJ Edvarda Kardelja od 2. avgusta 1941. komandantu Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije o vojnepolitičkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji.

¹¹¹ U izveštaju Obavještajnog odjeljenja Komande 11. italijanskog armijskog korpusa od 17. avgusta 1941, između ostalog, data je i ocjena NOP-a na dijelu Slovenije okupiranom od njemačkih trupa: »Komunistički pokret je zahvatio toliko zabrinjavajuće razmjere, da se pojavila potreba za dovođenjem vojnih i policijskih trupa iz Njemačke, radi pojačanja... Komunisti su bacili u vazduh šest mostova od kojih dva u blizini Jesenica« (*Zbornik*, VI, 1, str. 321 i 322).

Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD.
in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains - Klagenfurt -
meldet:

In der Nacht zum 28.7.41 haben im gesamten besetzten Gebiete Kärntens und Krains kommunistische Aktionen stattgefunden. Im Kreise Stein wurden mehrere Brücken gesprengt und zum Teil beschädigt. Zusammenrottungen in den Wäldern fanden statt. Gemeinsam operierende Stapo- und Gendarmeriebeamte stellten eine Gruppe Kommunisten und massten im Handgemein zwei Kommunisten erschossen. Ein Kommunist wurde schwer verwundet. In Krainburg erhielt ein Stapo-beamter von einem flüchtigen Kommunisten einen Pistolenschuss auf das Koppelschloß. Der Beamte blieb unverletzt. Im gesamten Gebiet wurde plakatiert und gemalt. Es wurden daraufhin umfangreiche Verhaftungen von Kommunisten vorgenommen; die auf frischer Tat ertappt wurden, und die nach Aussage von Kommunisten an der Aktion beteiligt waren, sich aber schon wieder zu Hause aufhielten. Notwendige Verhaftungen laufen weiter. Viele Fabriken haben nur halbe Besetzung, weil sich viele Arbeiter in den Wäldern aufhalten oder über die Grenze geflüchtet sind.

Der Chef der Zivilverwaltung, 4-Brigadeführer K u t s c h e r a, hat befohlen, daß durch entsprechende Plakatierung die Bevölkerung von den Verfehlungen in Kenntnis gesetzt wird, unter Hinweis darauf, daß Kommunisten auf frischer Tat ertappt und erschossen wurden. Weiter befahl der Chef der Zivilverwaltung für das gesamte Gebiet Ausgangsverbot zwischen 22 und 4 Uhr früh. Bei Personen, die auf Anruf nicht stehen bleiben oder mit der Waffe in der Hand angetroffen werden, wird sofort von der Waffe Gebrauch gemacht. Ausserdem hat der Chef der Zivilverwaltung sofort Sondergericht eingesetzt. Zur Abschreckung sind entsprechende Maßnahmen eingeleitet.

Izveštaj šefa policije i službe bezbjednosti od 29. jula 1941, o rušenju mostova na području Koroške i Kranjske i mjerama okupatora

akciju u Duplici, kojom prilikom je spaljena fabrika skija za nje-
mačku vojsku. Iste noći Kranjska četa je spalila pilanu u Koruškoj
dolini, a u Tržiču su partizani uništili električnu centralu.¹¹²

Saobraćaj na prugama Ljubljana — Zidani Most i Ljubljana
—Jesenice bio je obustavljen. U Trbovlju je srušena stijena na
prugu. U blizini Kranja bačen je u vazduh željeznički most. Na
cestama su paljeni drveni mostovi. Borci Revirske partizanske čete
su 3. avgusta minirali pogonski motor separacije uglja u Zagorju
na Savi. Na željezničkoj pruzi Zidani Most — Zagreb omladinci
su 13. septembra minirali željeznički most. Na teritoriji Gorenjske
zapaljen je 27/28. jula 1941. drveni most na cesti između Radomlja
i Duplice. U avgustu je grupa od 4 partizana minirala stub elek-
tričnog dalekovoda na obali rijeke Save, kod Zasipa na Dobrovskoj
strani, preko kojeg su se snabdijevali strujom željezara u Jeseni-
cama i drvni industrijski objekti na tom području.¹¹³

Izvođenje akcija na području Prekomurja (ravničarsko zemlji-
šte, gusto naseljeno i ispresijecano rijekama) pod mađarskom oku-
pacijom bilo je otežano. Ipak, pripadnici oslobodilačkog pokreta su
već maja i juna 1941, pomoću sredstava iz mjesnih izvora, izveli
manje akcije. Tako su na željezničkoj stanici Ljutomer zapalili
više vagona slame namijenjene njemačkoj vojsci. Slične akcije su
izvedene u okolini Koštanja pod rukovodstvom revolucionara Vin-
ka Megle, zatim su pokidane telefonske žice između Ormoža i Pu-
šenaca. Na području Gornje Radgone porušeni su telefonski stu-
bovi. Veća akcija miniranja željezničke pruge kod ljutomerskog
grobља izvedena je 30. avgusta 1941, kojom prilikom su iskliznuli
lokomotiva i 6 vagona. Stevan Kovač, sekretar Okružnog komiteta
KP Slovenije za Prekomurje, i Ludvig Rapošo, politički aktivista
toga kraja, 15. avgusta 1941. zapalili su 20 tona žita u Lendavi.
Međutim, Mađari su uspjeli da, hapšenjem političkih aktivista ok-
tobra 1941, za jedan duži vremenski period onemoguće izvođenje
akcija.¹¹⁴

Inžinjerijske jedinice jugoslovenske vojske su u aprilskom
ratu porušile nekoliko važnijih objekata na području Štajerske i
Notranjske. Pored rušenja mostova na Dravi između Maribora i
Ptuja, minirale su i porušile tunnel kod Črešnjevca (dug 151 m),

¹¹² Zbornik, VI, 1, str. 74 i 90; XII, 1, str. 270.

¹¹³ Isto, II, 2, str. 33; VI, 1, str. 58—60, Izveštaj Slovenskog Poročevalca
od 23. avgusta 1941. o rezultatima oružanog ustanka u Gorenjskoj i o akci-
jama u Štajerskoj; str. 74, Izveštaj Slovenskog Poročevalca od 13. septembra
1941. o diverzijama u Gorenjskoj i Ljubljanskoj pokrajini; *Prispevki za zgo-
dovino delavskega gibanja 1961 — I — 2_f* dok. br. 66; *Pod Mežakljo in
Karavankami so se uprli*, Zveza združeni borcev NOV Jesenice, Ljubljana
1959.

¹¹⁴ Drago Novak, *Prlekija u narodnooslobodilačkoj borbi* Pomurska za-
ložba, Murska Sabota 1965, 81—83; Ferdo Godina, *Prekmurje 1941—1945*,
Pomurska založba, Murska Sobota 1967, 55; Sunajko Stevo, *Šodelovanje slo-
venskih in hrvatskih narodnooslobodilačkih enot 1941—1945*, Partizanska knji-
ga Slovenije, Ljubljana 1971, str. 103 i 104.

na pruzi Celje — Maribor, nedaleko od Slovenske Bistrice. Nijemcima je trebalo više od mjesec i po dana da osposobe objekte za ponovni promet. Na dijelu glavne željezničke pruge Maribor — Ljubljana — Trst, na odsjeku između Ljubljane i Postojne, porušena su tri značajna objekta: vijadukt kod Borovnice, Stampetov most kod Verda i most kod Rakeka. Nakon tri mjeseca, italijanske okupacione snage su osposobile jednosmjerni saobraćaj. Međutim, kada su radovi privedeni kraju, partizanske jedinice oslobodilačkog pokreta Notranjske otpočele su sa izvođenjem diverzantskih akcija.¹¹⁵

»U oba dijela Slovenije — onim pod italijanskom, kao i onim pod njemačkom okupacijom«, stoji u Biltenu Vrhovnog štaba od 1. oktobra 1941, »počinju da se razvijaju partizanske borbe i da rastu slučajevi diverzije i sabotaze«, naročito na komunikacijama. Oko Ljubljane partizani su porušili najveći dio telegrafskih i telefonskih veza. Na željezničkoj pruzi Maribor — Celje uništen je tunel i onesposobljena pruga, na relaciji Pragersko — Celje. Prema Biltenu Vrhovnog štaba od 10. oktobra 1941, slovenački partizani su uništili 7 željezničkih i drumskih mostova, željeznička pruga Trst — Maribor bila je 14 puta u prekidu (tunel Sent lij bio je 14 dana neupotrebljiv) i tom prilikom je jedan teretni voz onesposobljen, a jedan uništen. Na ostalim linijama bilo je 12 slučajeva uništavanja pruge, a stalnim diverzantskim akcijama bili su »trajno onesposobljeni glavni telefonski vodovi«.¹¹⁶

Dok je u Prekomurju i Štajerskoj preovlađivalo paljenje poljoprivrednih dobara i planinskih kuća, u Gorenjskoj industrijskih preduzeća i elektrosistema, na teritoriji Ljubljanske pokrajine diverzantske akcije su bile usmjerene na prekidanje željezničkih i telefonsko-telegrafskih linija. Najbrojnije i najuspjelije akcije su izvedene na magistralnoj saobraćajnici Maribor — Ljubljana — Trst, koja je povezivala Italiju sa srednjom Evropom i Balkanom.

Prvi ozbiljniji udarac Italijanima na pruzi Ljubljana — Trst zadat je noću 4/5. oktobra 1941, kada je miner Borovniške partizanske čete Daniel Juričev minirao prugu između željezničkih stanica Planina — Rakek. Tom prilikom se prevrnula lokomotiva i 12 vagona iskliznulo iz šina. Akcija se dogodila u vrijeme kada su italijanske okupacione vlasti priređivale velesajam u Ljubljani.

Samotorska (Dolomitska) partizanska četa, dio boraca iz Krimskog bataljona i Poljske partizanske čete, uz pomoć aktivista narodnooslobodilačkog pokreta, noću 4/5. decembra porušili su most kod Preserja, na pruzi Maribor — Ljubljana — Trst. Preko organizacije Osvobodilne fronte dobijena je skica mosta i način obezbjeđenja. Aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta su prikupili oko 160 kg eksploziva i 80 komada detonatora, koje su izvadili iz na-

¹¹⁵ Ivan Mohorič, n.đ., 483—490.

¹¹⁶ Zbornik, II, 1, str. 78, 79 i 91,

gaznih mina postavljenih na liniji iznad Rovta i Logatca. Prenos eksploziva trajao je 8 noći, najprije do Ljubljane, gdje su ga morali premještati iz jednog skladišta u drugo, zatim u Podpeč, potom na Krim, odakle su ga borci Borovniške partizanske čete i politički radnici sa te teritorije odnijeli blizu mosta na raspolaganje minerima. Grupa tehničara u Ljubljani preuzela je početkom novembra 1941. na sebe organizacijsko-tehničke poslove oko priprema i izvršenja akcije, pod rukovodstvom inženjera Ede Mihevca. Krajem novembra 1941. grupa tehničara se uputila prema Samotorici na Dolomitima iznad Horjula, gdje se nalazila baza Samotorske partizanske čete (58 boraca). Neposredno pred akciju minere je uvježbao Edo Mihevc na području Babne Gorice kod Dvora, gdje se četa smjestila po dolasku iz Samotorice pred samu akciju.¹¹⁷

Grupa od 7 partizana prebacila se septembra 1941. iz partizanske baze u Ljubljanskoj pokrajini na Mokrecu u Slovensko primorje i izvela nekoliko manjih diverzantskih akcija na području Gornje Vipavske doline i Krasa. Prva značajnija akcija na ovom području izvedena je 28. oktobra 1941. na željezničkoj pruzi Pivka — Rijeka, u blizini sela Kilovče, kojom prilikom je iskočio iz šina vagon, u kojem su bili njemački vojnici piloti koji su se vraćali sa odmora iz Opatije.¹¹⁸

*

SPECIFIČNOST DIVERZANTSKIH AKCIJA U GRADOVIMA

Uporedo sa vojnim, političkim propagandnim i psihološkim mjerama pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima (prikupljanje oružja, sanitetskog i drugog materijala, organizovanje ilegalnih veza, punktova i obavještajnih centara, slanje boraca i rukovodilaca u partizanske odrede, izdavanje letaka i proglašenja i dr.) organizovane su i izvedene, pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija, brojne diverzantske akcije i sabotaze, kao jedan od veoma značajnih oblika otpora stanovništva. Međutim, to je bio izuzetno težak, složen i rizičan oblik aktivnosti koji je zahtijevao strogo izgrađenu mrežu ilegalnih veza, stanova, punktova, obavještajaca, tehničara i odvažnih diverzantata. On se umnogome razlikovao od diverzantskih akcija teritorijalnih, operativnih i specijalno obučanih diverzantskih jedinica oružanih sna-

¹¹⁷ Isto, VI, 1, str. 117 i 118, Izveštaj Slovenskog Poročevalca od 11. oktobra 1941. o miniranju željezničke pruge između Planine i Rakeka; str. 164, Saopštenje Glavnog štaba slovenskih partizanskih četa o miniranju željezničkog mosta na Ljubljanici između Preserja i Notranjih Gorica; str. 477 i 488, Izveštaj 14. karabinjerskog bataljona grupe karabinjera u Ljubljani Komandi 11. italijanskog korpusa od 5. decembra 1941. o napadu partizana na most blizu Preserja; *Ljubljana v ilegali*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, knj. II, 145—158; Anton Vidmar, *Spomeni na partizanska leta*, Slovenski književni zavod, Ljubljana, str. 9.

¹¹⁸ Sunajko Stevo, n.d., 35—45.

ga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. Ujedno, to je bio i oblik aktivnosti koji je iziskivao mnogobrojne žrtve zbog veoma oštrih i surovih represivnih mjera okupacionih i kvislinških vlasti prema cjelokupnom stanovništvu. Ali i pored svega, diverzantske akcije u okupiranim gradovima stvarale su nesigurnost kod neprijateljskih jedinica i ustanova, jačale duh otpora stanovništva i ukazivale da je i u najsloženijim uslovima okupacije moguće voditi oružanu borbu protiv okupatora.

Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu izvođena su gotovo u svim većim gradovima, industrijskim centrima i naseljenim mjestima na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije. U oružanom ustanku 1941. pripremane su i izvedene, kao oblik otpora, brojne diverzantske akcije u Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Beogradu i drugim gradovima.

Formiranje diverzantskih grupa u Ljubljani bio je prvi zamac Narodnooslobodilačke vojske Slovenije. Već u maju i junu 1941. ove grupe se orijentišu na diverzantske akcije. Diverzantske grupe, koje su ujedno bile i prve partizanske jedinice u Ljubljani, onesposobljavale su saobraćaj okupatora, posebno željeznički: kvarenje i uništavanje uređaja, telefonskih veza, lokomotiva, vagona i mostova. Ovakve akcije, većeg ili manjeg obima, vršene su gotovo svakodnevno u gradu i neposrednoj okolini.¹¹⁹

Ljubljana je bila centar diverzantsko-sabotažne aktivnosti na tom području Slovenije. U njoj je organizovana pirotehnika radi istraživanja i proizvodnje eksploziva, izrade upaljača, detonatora i mašina za izvođenje diverzantskih akcija, i to ne samo u Ljubljani već u čitavoj Sloveniji.

Vojna komisija CK KP Slovenije, u pripremnom periodu oružanog ustanka, postavila je inženjera Dušana Bravničara za vojnog referenta u Ljubljani. Zajedno sa inženjerom Dušanom Stucinom oformio je Glavni odbor inženjera-tehničara, u koji su bili uključeni inženjeri Ludvig Ferdan, Tomo Zoran, Tibor Serlah, Požnel Ivan i dr. Ideja o stvaranju pirotehnike potekla je od članova Vojne komisije, koji su stekli iskustvo u Španskom građanskom ratu. Aleš Bebler, zamjenik komandanta Glavnog štaba NOP odreda Slovenije, postavio je zadatak inženjeru Bravničaru da odabere grupu provjerenih hemičara i s njima izradi eksploziv za potrebe partizanskih jedinica. U grupu hemičara bili su uključeni Ludvig Ferdan, Dušan Stucin i Tibor Šerlah. Oni su bili jezgro partizanske pirotehnike u toku narodnooslobodilačkog rata u Sloveniji.

Radi izrade eksploziva u improvizovanim radionicama hemičari su bili povezani s članovima partijskih organizacija radnika metalske struke i na željezničkoj stanici u Ljubljani, preko kojih su uključeni u rad pirotehnike saradnici Franc Obram, Jože Hodoščak i Pavle Mencej. Za sam početak proizvodnje eksploziva

¹¹⁹ Vladimir Krivio, *Počeci i razvoj ustanka u ljubljanskom okrugu, Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, Beograd 1962, 232—248.

bilo je dragocjeno znanje inženjera Dušana Stucina, koji je služio vojni rok u jugoslovenskoj vojsci u »Barutanskom bataljonu«, gdje se upoznao sa tehnologijom izrade eksploziva. Zahvaljujući dobrim vezama sa željezničarima, gdje je KP Slovenije imala jak uticaj, pronađena su pogodna mjesta za smještaj sirovina za proizvodnju eksploziva i zapaljivog materijala. Grupa hemičara je, nakon dugotrajnog i opasnog rada, uspjela da proizvede dvije vrste eksploziva — natrijum-hlorit i amonijev nitrat.

Borbene grupe su krajem 1941. izvele brojne diverzantske akcije (miniranje ulaznog prostora na kojem je bio priređen ljubljanski velesajam, barake italijanskog artiljerijskog puka u Lihartovoj ulici, stambenih baraka italijanskih karabinijera na željezničkoj stanici Ljubljana, hemijske fabrike u Mostama i fabrike »Saturnus«, benzinske pumpe u Blajvajzovoj — Bleiweisovoj — ulici, danas: Prešernova, vojnog parka na željezničkim stanicama u Ljubljani i Zalogu i dr.).

Kada je rad pirotehnike u Ljubljani bio otežan pa i nemoguć, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta je pred početak italijanske ofanzive jula 1942. organizovalo pirotehniku na području Dolomita, a zatim na prostoru Kočevskog roga. Tu su se razvile radionice, koje su predstavljale male fabrike diverzantskih sredstava za partizanske jedinice.¹²⁰

U pripremnom periodu oružanog ustanka komunisti u Štajerskoj nisu se ograničili samo na širenje i jačanje organizacije Oslobođilne fronte i mreže pokreta otpora već su izvodili i prve diverzantske akcije protiv okupatora. U centru Maribora, u Volkmerovom prolazu, komunisti i skojevci su 29. aprila 1941. zapalili dva njemačka automobila. Ovo je bila jedna od prvih značajnijih organizovanih diverzantskih akcija u Sloveniji. Skojevci koji su učestvovali u paljenju kamiona, pod zaštitom skojevskih straža u okolnim ulicama, uspjeli su blagovremeno da se povuku i izbjegnu hapšenja prilikom brze njemačke intervencije. Nijemci su na ovu akciju veoma oštro reagovali. U Mariboru je uhapšeno preko 60 omladinaca.

Pokrajinski komitet KP Slovenije za Štajersku dao je uputstva partijskim organizacijama (celjskoj, trbovljanskoj, savinjskoj i dr.) da pale njemačku imovinu, progone članove Kulturbunda, ruše saobraćajne veze, željezničke i drumske komunikacije, ubijaju izdajnike naroda itd. Svaki pojedinac je imao zadatak da izvrši po neku akciju prije odlaska u partizane. U Štajerskoj je izvršen niz diverzantskih akcija i sabotaza. Kod Pragerskog je 8. jula 1941. presječen međunarodni telefonski kabl Beč — Beograd. Oštećeno je nekoliko lokomotiva i vagona sipanjem pijeska u ležajeve. U

¹²⁰ *Ljubljana v ilegali*, Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1959, knj. 1, str. 183 i 184, knj. 2, str. 114—124, 145—158; knj. 3, str. 102.

Ljutomeru su zapaljena dva vagona slame, presječene telefonske žice i premazane bojom oznake i table.¹²¹

U pripremnom periodu oružanog ustanka u Makedoniji formirane su i obučavane udarne grupe za izvođenje diverzantskih akcija. U Skoplju je bilo formirano nekoliko diverzantskih grupa. Najpoznatija akcija izvršena je avgusta 1941, kada su diverzanti iznijeli iz rudnika Raduša oko 200 kg eksploziva, štapin i kapisle. Vojni komitet u Kumanovu obučavao je borbene grupe u vršenju diverzantskih akcija. Veleška partijska organizacija je organizovala kurs za pripremanje i rukovanje eksplozivnim sredstvima i izradu mašina za miniranje. Istovremeno sa ovim pripremama, početkom oktobra 1941. izvršene su manje sabotaze na željezničkoj pruzi i u duvanskom magacinu u Velesu. U vagone su stavljane epruvete sa Bartolovom soli i sumpornom kiselinom podešenim za kasnije paljenje. Do paljenja vagona dolazilo je na relaciji Veles — Skoplje.¹²²

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu planirao je na samom početku ustanka da partijske organizacije u Sarajevu, Zenici i Varešu organizuju uništavanje postrojenja u industriji i rudnicima i zatim formiraju partizanske odrede. U tom smislu su pred partijske organizacije u Zenici i Sarajevu postavljeni krupni zadaci. Zenička organizacija je u toku priprema bila provaljena, a njeno rukovodstvo pohapšeno. Već tada se pokazala sva ozbiljnost i složenost organizovanja ovakvih akcija. Partijska organizacija u sarajevskoj željezničkoj radionici izvela je manje diverzantske akcije.¹²³

Beograd je od 15. maja do polovine septembra 1941. predstavljao veoma značajan centar organizovanja i vođenja partizanskih akcija na području Jugoslavije, što se, prirodno, vezuje za boravak u njemu vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, s Josipom Brozom Titom na čelu. Pored značajki organizovanog ilegalnog rada — kurirske i obavještajne službe, štamparija (CK KPJ, PK KPJ za Srbiju, Mjesnog komiteta KPJ za Beograd), punktova i radionica — veliki broj skojevskih udarnih i omladinskih grupa izvodili su akcije cijepanja okupatorskih plakata, paljenja kamiona i kvislinške štampe, kao i diverzantske akcije u skladištima, bazama, privrednim objektima i telefonsko-telegrafskim vezama.

I pored toga što su okupacione vlasti, »zbog živahne komunističke djelatnosti« — kako se navodi u njemačkim dokumentima

¹²¹ Boris Čižmek, *Ustanak u Štajerskoj*, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1962, 539—567.

¹²² Mitre Inadevski, *Jedno partijsko savetovanje*; Ruža Bok, *Bombe su paljene usred Skoplja*; Gojče Stevskovski, *Formiranje i slom prvih kumanovskih odreda 1941*; Strahil Gigov, *Veleška partijska organizacija u 1941. godini 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1975, knj. 3, str. 185 i 186; knj. 5, str. 101—103, 328—334; knj. 6, str. 1—10.

¹²³ Pero Morača, *n.d.* 270 i 271.

— izvršile krajem juna 1941. obezbjeđenje pogona važnih za naoružanje i preduzele oštre kaznene mjere »radi zastrašujućeg efekta«, noću 26/27. jula 1941. zapaljena je jedna od najvećih garaža vojne automobilske remontne radionice i skladište benzina i sirove nafte. Akciju u auto-garaži u Grobljanskoj (sada: Ruzveltovoj) ulici izvršili su omladinci, članovi SKOJ-a, koji su bili zaposleni u toj garaži. U pripremi ove diverzantske akcije učestvovao je Vojo Leković, koji je tada bio član Mjesnog komiteta KPJ za Beograd. U izvještaju njemačke policijske službe od 29. jula 1941. iznosi se da je požar u garaži uništio zalihe raznog materijala (guma, goriva) i 19 vojnih teretnih i putničkih automobila i da je oštetiio 10 privatnih automobila. Međutim, broj uništenih vozila bio je veći. U prvom broju Biltena Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije stoji da je u zapaljenoj garaži u Grobljanskoj ulici uništeno 80 kamiona. Prema izvještaju komandanta njemačke Baze, »pri pozivu u 05,26 časova, bilo je u čitavom gradu Beogradu i u okolini preduzeto više sabotažnih akcija kao rušenje mostova, zaprečavanje puteva itd. Oštre mjere odmazde u direktnom nastavku na ove pokušaje sabotaže naređene su javno, da bi se garantovala sigurnost jedinica na teritoriji Srbije«. ¹²⁴

Skojevci su, izlažući se opasnosti, bocama sa benzinom palili njemačke automobile na ulicama Beograda. Između ostalog, u njemačkim dokumentima se navodi da je u tim akcijama »jedan od izvršilaca, šesnaestogodišnja srpkinja uhapšenja«. ¹²⁵

U toku jula i avgusta 1941. u Beogradu je izvedeno 48 diverzantskih akcija paljenja garaža i automobila, skladišta benzina i municije, njemačkih kasarni i konjskih štala, radionica, žita i sijena, sječanja telefonskih stubova i rušenja željezničkog mosta u Belom Potoku. Uništena je fabrika za izradu dijelova za oružje »Beometal«. U Zemunu su uništene instalacije fabrike aviona »Zmaj«, a fabrika aviona »Ikarus« je oštećena. ¹²⁶

I u drugim gradovima Srbije izvedene su brojne akcije, kao što je diverzija omladinca Aleksandra Vojinovića u Nišu u velikoj sali hotela »Park« 3. avgusta 1941. Tom prilikom je ubijeno i ra-

¹²⁴ Mikroteka AVII, NAV, T-175, r. 233, s. 2721437—40; T-312, r. 654, s. 8040088—89; T-501, r. 251, s. 562, s. 562—563; *Zbornik, I*, 21, str. 17; II, 1, str. 14 i 15; XII, 1, str. 183—185, Zahtjev Vojnoprivrednog štaba Jugostoka od 26. juna 1941. komandnom štabu vojnoprivrednog komandanta u Srbiji za obezbjeđenje fabrika na teritoriji Srbije koje su potrebne njemačkim oružanim snagama.

¹²⁵ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 452/8037118. Riječ je o Zorici Božović, srednjoškolci, koja je uhvaćena u toku diverzantske akcije paljenja njemačkog vojnog automobila ispred zgrade broj 26 u Kondinoj ulici. U zatvoru je podvrgnuta svirepim metodama saslušavanja, a zatim prebaćena u Banjički logor i izvedena na strijeljanje. Bila je među najboljim skojev-kama u II ženskoj gimnaziji i poticala iz napredne porodice (Jovan Marjanović, *Beograd*, Beograd 1964, 118).

¹²⁶ *Zbornik, I*, 2, str. 305; II, 1, str. 24 i 25.

WB 126-3

K.T.B.

Abschrift.

01. 31/7. Ta

NR - Funkspruch an T.L. Südost (AOK 12) Io/40, vom 27.7.41 :

Nachtrag zur Tagesmeldung vom 27.7.41:

Am 25.7. versuchte bisher unbekannter Jude in Belgrad erfolglos durch Benzinflasche deutsches Kraftfahrzeug in Brand zu setzen. Am gleichen Tage weitere derartige Versuche. Eine Taterin, 16 jährige Serbin, festgenommen. Gestand, von einem Juden angestiftet zu sein. Als Vergeltungsmassnahme werden am 28.7. in Belgrad 100 Juden erschossen. Am 26.7. wurde kommunistisches Bombenattentat auf PK-Sender Belgrad verhindert. Attentäter festgenommen. Haupttäter sprang auf Flucht aus 4. Stockwerk herunter, gestorben. Ehefrau des Attentäters, die vom Anschlag Kenntnis hatte, festgenommen. Ferner drei Jüdinnen bei denen der Haupttäter wohnte, in Haft. Dieselben beabsichtigten weitere Bombenattentate. Polizeistunde Belgrad für Wochentage auf 20 Uhr, für Samstag und Sonntag auf 19 Uhr statt bisher durchweg 22 Uhr vorverlegt.

Befh.Serbien, Kdo-Stab Io

F.d.R.d.A.:

P. Kowalski
Oberleutnant

12 AOK
14749

Izveštaj njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 27. jula 1941. o hapšenjima u Beogradu, među kojima i šesnaestogodišnje Srpkinje, zbog diverzija

njeno više pripadnika Vermahta. Izvedene su brojne diverzantske akcije na telefonsko-telegrafskim vezama, skladištima goriva i municije.¹²⁷

¹²⁷ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 251, s. 407—47a, Dnevnik Komande pozadine u Srbiji od 19. aprila do 4. novembra 1941. godine; T-314, r. 369, s. 1457, Izveštaj Komande 65. korpusa od 11. oktobra 1941. godine; Zbornik, II, 1, str. 14 i 15; XII, 1, str. 258.

Za izvođenje ovih akcija od posebnog je značaja bila organizacija obavještajne službe. Tako je u Kragujevcu, prema izvještaju instruktora PK KPJ za Srbiju početkom oktobra 1941, bilo obuhvaćeno 140 ljudi desetinama čiji se rad »uglavnom svodio na obavještajnu službu . . . Sada smo postavili«, kako stoji u izvještaju, »da od ovih part, desetina i od omladinskih koje obuhvataju 130—150 omladinaca formiramo jednu partizansku četu kojom će rukovoditi CK, a koja će izvršavati konkretne zadatke u gradu kao što to čine partizani u Beogradu i drugim gradovima«. ¹²⁸

Prema izvještaju šefa njemačke policijske službe od 20. oktobra 1941, u Glavnoj pošti u Beogradu uhapšen je službenik »koji je ustanicima dostavljao važne depeše«. Zatim se u istom izvještaju navodi da je, radi spriječavanja sabotaze u Đerdapu, inžinjerijskom bataljonu koji je tamo raspoređen dodijeljeno specijalno odjeljenje, a istovremeno izvršeno hapšenje ljudi koji provode brodove kroz opasna mjesta na Dunavu, zbog sumnje da onemogućuju transport nafte za Njemačku. ¹²⁹

Prilikom transportovanja avionskih bombi šumskom željeznicom Ribnica — Kamenica (10—15 km južno od Kraljeva) izvršen je, 3. oktobra 1941, napad na 15. štab vazduhoplovnog skladišta i tom prilikom su poginuli podoficir i jedan avijatičar, a četvorica avijatičara su nestala. Nakon dva dana izvršena je racija u fabrici aviona u Kraljevu i zatvoreno 600 radnika. U izvještju opunomoćenog komandanta u Srbiji od 6. oktobra 1941. komandantu oružanih snaga na Jugoistoku stoji da je u Kraljevu »zbog nepouzdanosti radnika rad fabrike aviona obustavljen«. ¹³⁰

U donjem Pomoravlju skoro sve značajne akcije 2. šumadijskog NOP odreda na željezničkoj pruzi Beograd — Niš planirane su i izvedene uz stručnu pomoć željezničara i čuvara, koji su davali podatke o kretanju vozova sa ratnim materijalom i vojskom, a istovremeno osiguravali prelaze preko pruge i drumova koje su kontrolisale njemačke patrole. ¹³¹

Partizanske akcije u rudnicima, radi njihovog onesposobljavanja za proizvodnju i nabavke sredstava za rušenje, planirane su i izvođene uz pomoć rudara. Tako je Knjaževačko-boljevački NOP odred sa Svrljiškom četom, noću 17/18. oktobra 1941, izvršio napad na rudnik Podvis u blizini Knjaževca. U toku pripremanja akcije, preko sekretara partijske organizacije Knjaževca, u odred je upućen rudar Pero Dragičević da napravi plan za napad. Akcija je, bez ispaljenog metka, izvršena u 23 časa, u vrijeme kada je druga smjena završavala rad. Tom prilikom partizani su razoru-

¹²⁸ Zbornik, I, 2, str. 160 i 161.

¹²⁹ Isto, I, 1, str. 544.

¹³⁰ Mikrotreka AVII, NAV, T-312, r. 452/8037707-08; Zbornik, I, 1, str. 664 i 665.

¹³¹ Vida Cvetković, *Donje Pomoravlje u ustanku, 1941—1942.* u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 5, str. 125—159.

žali 9 žandarma i 28 četnika Koste Pećanca, porušili uređaje i električnu centralu i onesposobili pojedine pogone rudnika. Zaplijenjenim eksplozivom (23 sanduka) već sutradan je porušen željeznički most na pruzi Knjaževac — Svrijig.¹³²

Već prvih julskih dana 1941. u gradovima Hrvatske (Zagrebu, Splitu, Karlovcu, Šibeniku, Varaždinu, Osijeku, Vinkovcima), većim naseljenim mjestima i u njihovoj bližoj okolini prekidane su telefonsko-telegrafske veze, paljena skladišta oružja, municije i goriva, oštećivani privredni i saobraćajni objekti i izvedeni brojni atentati na glavne nosioce okupacione i kvislinške vlasti. U tom cilju su i po hrvatskim selima organizovane »grupe za redovno izvršavanje atentata i prepada na neprijateljske logore u pozadini«¹³³

Diverzantske akcije izvedene u Zagrebu imale su veliki vojni, politički, moralni i psihološki uticaj kako na neprijatelja tako i pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta. Početkom jula 1941, pod rukovodstvom zagrebačke partijske organizacije, Milan i Dragica Dvorščak zapalili su 60.000 m. padobranske svile u Bužanovoj ulici. Tih dana zapaljen je i gotovo čitav izgorio stadion u Maksimiru. U toj akciji učestvovali su Gvozden Budak, Ivo Sabljak i još nekoliko omladinaca. Pod rukovodstvom Ante Milkovića, člana Mjesnog komiteta KPH za Zagreb, željeznički radnici na stanici Cernomerec izvukli su iz vagona 5 mitraljeza, oko 50 pušaka i preko 100.000 metaka. Policijski agent Tiljak ubijen je 4. jula 1941. u Loginjinoj ulici br. 5. U akciji su učestvovali narodni heroji Pavle Pap i Rudolf Kroflin, te drugovi Ante Milković, Martin Mojmir i Stipe Ugarković. Nakon mjesec dana, 4. avgusta 1941, Slavko Komar sa 6 drugova napao je ustašku četu studenata kod Botaničkog vrta, kojom prilikom je ranjeno 28 ustaša. Ivan Šibi, Rudolf Kroflin, Stjepan Malek Lata, Nikola Perković, Arnold Horvat Miša, Blaž Mesarić i dr. likvidirali su 7. septembra 1941. na Trešnjevki ustaškog agenta Ivana Majerholda, koji se kao izdajnik radničkog pokreta priključio ustašama i bio jedan od najopasnijih agenata, jer je poznao skoro sve sindikalne i partijske funkcionere.

Diverzantsku akciju 14. septembra 1941. na Glavnu poštu u Zagrebu organizovali su narodni heroji Rade Končar i Vojo Kovačević, a izveli su je Slavko Markon, Jože Čuljat, Blaž Mesarić, Nada Holjevac i Vilim Galjer.¹³⁴ Komandant oružanih snaga Jugo-

¹³² predrag Radenković, *Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Knjaževcu 1941. godine, 1941—1942.* u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, 6, str. 40—56.

¹³³ zbornik, V, 2, str. 53.

¹³⁴ Isto, str. 170 i 171; Ivan Sibl, *Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve, Zagreb 1967,* 159 i 243; Narcisa Lengel-Krizman, *Narodnooslobodilački pokret u Zagrebu 1941—1945, godine; Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu u toku rata, Zagreb u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Materijal sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 29. i 30. lipnja 1970. u povodu 25. godišnjice oslobođenja grada Zagreba,* Zagreb 1971, 33—61, 78, 79, 137—162; *Borbeni put SKOJ-a, Fragmenti iz borbe mladih,* Zagreb, 1953, 71—73, 83—88; Slavko

WB1039-27

Armeeoberkommando 12

Eing.: 16 SEP 1941

Uhrzeit: 08,50

Ruf: Pol:

In Nr.: 2706/41 gela.

G E H E I M !

K R - F e r n s c h r e i b e n .

An:

O.K.I./i.F.St., Abt. Landesverteidigung;

nachrichtlich an:

O.K.H./Gen.St.d.H., Op.-Abt.,

O.K.H./Fremde Heere Ost, Gruppe Vorderer Orient und Balkan.

Tagesmeldung vom 15.9.1941:

1.) S e r b i e n .

15.9. Rundfunkansprache serb. Ministerpräsidenten mit Aufforderung zur Taffenniederlegung und Einstellung der Sabotageakte.

Weitere zahlreiche Sabotageakte an Bahnen und Fernsprecheinrichtungen.

Säuberung Raum Belgrad-Valjevo durch verst. I.R.125 beginnt 15.9. Versorgung Valjevo durch Umleitung wieder in Gang.

2.) K r o a t i e n .

In Agram durch 3 Bombenanschläge am 15.9. Tanker- und Verstärkeranlage zerstört. Drahtverbindung mit Reich nur über Budapest möglich.

an Straße Doboj-Tuzla Bandenansammlung.

3.) G r i e c h e n l a n d .

Keine besonderen Ereignisse.

4.) 11.9. Bandenangriff auf Despotovac (19 km nordostwärts Jagodina) durch serb. Gendarmerie abgewiesen.

15.9. In Belgrad Führung einer besonderen kommunistischen Gruppe gefasst. 1 Kommunist erschossen.

15.9. Bei Lokovik (nördlich Vel.Plana) Lebensmittelzug überfallen und geplündert, 50 Plünderer erschossen.

3.Efh.Südost Ie/40

Für die Richtigkeit:

Nr. 6590/41 geh. v. 15.9.1941

Röndler
Oberleutnant

R.

Dnevni izvještaj Komande Jugoistok od 15. septembra 1941. o diverzijama na prugama i Glavnoj pošti u Zagrebu

istoka obavijestio je njemačku Vrhovnu komandu da je, uslijed diverzantske akcije u Glavnoj pošti u Zagrebu, »žična veza sa Rajhom moguća samo preko Budimpešte«. ¹³⁵

Veoma organizovane, brojne i jake udarne i omladinske grupe na teritoriji Dalmacije najbrže su se razvijale i najefikasnije izvodile akcije u Splitu, Šibeniku i bližoj okolini, upravo tamo gdje je teror okupatora bio suroviji, a partijske organizacije najčvršće i najkonsolidovanije. Krajem jula 1941. pri mjesnim partijskim komitetima Splita, Solina, Trogira i Kaštela postojalo je ukupno 17 udarnih grupa, koje su obuhvatale veliki broj građana. Bile su veoma čvrsto i konspirativno organizovane mijenjajući, tako reći, svakodnevno »javke«, a poslije svake izvedene akcije pravce kretanja i mjesta prebivanja.

Na području Šibenika partijska organizacija je formirala udarnu grupu u Zatonu i Vodicama, a u samom gradu dvije. Po direktivi Okružnog komiteta KPH za Šibenik, omladinci ovih grupa Ante Baranović i Ivo Čenčulo likvidirali su 11. oktobra 1941. agenta italijanske državne policije Antuna Skotona i time nanijeli težak udarac fašističkoj obavještajnoj službi. Praksa je bila da svaka partijska ćelija ima po jednu udarnu grupu, a prije svakog odlaska u partizane izvedena je i akcija u samom gradu.

U Splitu se odvijala veoma intenzivna diverzantska aktivnost uništavanja svega onoga što je moglo služiti okupatoru — industrijskih postrojenja, saobraćajnih sredstava, skladišta, magazina i plovnih objekata. Ove akcije je organizovao i pripremao Mjesni komitet KPH za Split, a izvodile su ih udarne i omladinske grupe uz pomoć simpatizera NOP-a i stanovništva, kao i radnici na obali, željeznici, u brodogradilištu i drugim industrijskim preduzećima. Pored ovih akcija, izvršeno je više prepada na italijanske fašiste i ustaše. Početkom septembra 1941. obalski radnici u splitskoj luci zapalili su brod pun sijena. Istovremeno su oštećeni cilindri i stubline na motoru jednog borbenog čamca, koji se nalazio na popravci u brodogradilištu. Na dva minopolagača isječeni su kablovi, te su bili onesposobljeni za plovidbu blizu tri mjeseca. Polovinom septembra 1941. oštećeno je 11 lokomotiva, od ukupno 20 — koliko ih je bilo u parku Split — Knin. Noću 19. septembra 1941. zapaljeno je na obali glavno skladište (carinarnica), kojom prilikom je izgorjelo 15 vagona sijena, 400 vojničkih šatora i druge robe. U splitskoj luci zapaljen je 6. oktobra 1941. italijanski brod »Palermo« od 5.500 tona nosivosti. U brodogradilištu »Jug« sekretar partijske ćelije Nikola Aračić je 15. oktobra 1941. stavio u kotao minonosca »Orao« eksploziv, te je nakon eksplozije brod potonuo.

Markon, *Diverzija na telefonske uređaje glavne pošte u Zagrebu*, Vojnoistorijski glasnik, 1951/4, str. 137—142; Savo Martinović, *Prve akcije u okupiranom Zagrebu*, Politika, 27. jul 1951; Ivan Sibl, *Napad na njemačke avijatičare*, Krila armije, 28. jula 1951; *Smrt ustaškog doušnika Ivana Majerholda*, Narodni list, 21. i 22. septembar 1951.

¹⁸⁵ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 425, s. 800030-37.

Početak oktobra 1941. u Split je stigao politički sekretar CK KP Hrvatske Rade Končar, koji se naročito posvetio organizovanju udarnih grupa, a i neposrednom rukovođenju diverzantskim akcijama. Po njegovoj zamisli trebalo je stvoriti partizanski odred u samom gradu, koji bi samostalno izvodio akcije po desetinama. Pod njegovim rukovodstvom, između ostalih, pripremana je i izvedena akcija na vod »Alpskih lovaca«, koji su išli na spuštanje italijanske zastave uz pratnju vojne muzike divizije »Cacciatori delle Alpi«. Tom prilikom su poginula 2, a ranjeno preko 50 italijanskih vojnika. Rade Končar je pratio ovu akciju sa udaljenosti od 100 m i u izvještaju od 10. oktobra 1941. sekretaru Operativnog partijskog rukovodstva CK KP Hrvatske, pored ostalog, navodi: »Da smo imali spremnih 200 naoružanih ljudi s lakoćom bismo zauzeli cijeli Split, jer su Talijani u tolikoj mjeri izgubili glavu. Ovom akcijom sam potpuno zadovoljan, ona je u isto vrijeme i posljednja akcija s bombama u gradu . . . Sada ćemo produžiti akciju izvan grada. Bombama ćemo napadati teretnjake na ulazu u grad, nadalje, paliti skladišta sa živežnim namirnicama i odjećom, slamom i drvetom, koja su odvojena za talijansku vojsku, brodove ćemo paliti benzinom i poduzećemo mnoge druge akcije koje neće nanijeti štetu pučanstvu. Tu nema sentimentalnosti.«¹³⁶

I u drugim gradovima i naseljenim mjestima Hrvatske pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta su izvodili diverzantske akcije i sabotaže. U prekidanju telefonsko-telegrafskih veza i presijecanju komunikacija u neposrednoj blizini gradova naročitu aktivnost su ispoljile skojevske organizacije. U Karlovcu je 3. jula 1941. prekinuto svjetlo na glavnom vodu, tako da je grad bio bez osvjetljenja 40 minuta. Komunisti, skojevci i drugi pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta Slavanskog Broda, koji su radili na željeznici, u fabrici vagona i drugim preduzećima, izvodili su diverzantske i sabotažne akcije. Tako je u jednoj od ovih akcija, izvedenoj na željezničkoj stanici 8. jula 1941, onesposobljeno 18 vagona. U fabrici vagona vršene su sabotaže na strojevima za obradu materijala i lokomotiva koje su proizvedene u fabrici ili dovežene na opravku. Početkom decembra 1941. u osječkoj ložionici su oštećene 3, a u vinkovačkoj 7 lokomotiva. Ukupno je 1941. godine u ložionicama Slavanskog Broda i Vinkovaca bilo oštećeno 18 lokomotiva. Pored toga, podaci željezničara o vremenu nailaska neprijateljskih vozova, koje su dostavljali partizanskim jedinicama, bili su od neprocjenljive vrijednosti za ukupni efekat izvedenih diverzantskih akcija.¹³⁷

¹³⁶ Zbornik, V, 1, str. 94, 97, 183, 184, 225 i 230; knj. 2, str. 15, 16, 214, 357, i 358; knj. 4, str. 476; Drago Gizdić, *Dalmacija 1941*, Zagreb 1959, 155, 206, 207, 212, 237, 282, 318, 333, 335, 349, 347, 394, 398 i 407; Dušan Plenča, *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942*, Beograd 1960, 9, 49—55, 139—153, 185; Marija Kirić, *Odgovor grada Splita okupatoru*, Borba 14. avgusta 1951, Rade Guberina, *Nepokoreni grad*, Politika, 26, jul 1954.

¹³⁷ Zbornik, V, 1, str. 31—33; knj. 2 str. 140; Ivan Mišković, *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slavon-

OBUKA, SREDSTVA I NACIN IZVOĐENJA DIVERZANTSКИH AKCIJA

U pripremnom i početnom periodu oružanog ustanka na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije (naročito u velikim gradovima i industrijskim centrima) formirane su i obučavane, pod rukovodstvom vojnih komiteta, partijskih i skojevskih organizacija, udarne, omladinske i diverzantske grupe, mnogobrojne mjesne partizanske desetine (posebno u žitorodnim krajevima), koje su ubrzo nakon početnih rezultata postale jezgra za formiranje partizanskih jedinica.

Diverzantska dejstva su bila jedan od najefikasnijih oblika partizanskog načina ratovanja Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. Početak oružanog ustanka je upravo i bio obilježen veoma raznovrsnom i bogatom diverzantskom aktivnošću. Takvim oblikom vođenja oružane borbe ublaženi su inferiornost u ratnoj tehnici i nedostatak avijacije, artiljerije, inžinjerije, tenkovskih i drugih jedinica. Otuda je i proizašao osnovni zadatak partizanskih jedinica (odreda, bataljona, četa i vodova) — neprekidne akcije po najosjetljivijim tačkama i objektima okupatora sa ciljem da se uništava živa sila i onesposobljava ratna tehnika, neutralise kvislinški aparat vlasti i razbija okupacioni sistem i jednovremeno, snabdijevaju borci narodnooslobodilačkog pokreta naoružanjem i opremom.

Da bi se postavljeni zadaci realizovali, u partizanskim odredima su formirani i obučavani diverzantske (minerske) grupe i vodovi. Već prvih dana oružane borbe, prema uputstvima vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, formirane su diverzantske grupe u svim krajevima Jugoslavije.

Diverzantska dejstva Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije nisu se mogla odvojiti od naoružanog naroda. Stanovništvo je, pored snabdijevanja i ishrane boraca, aktivno učestvovalo u rušenju objekata i komunikacija, prekidanju veza, organizovanju mreže ilegalnog rada, kurira i vodiča, prikupljanju podataka i obavještenja o neprijatelju.

Na teritoriji Srbije partizanske diverzantske grupe su, uglavnom, prerasle u veće vojne formacije — narodnooslobodilačke partizanske odrede. Sistematsko i plansko razaranje saobraćajnih i privrednih objekata, komunikacija i telegrafsko-telefonskih linija između okupatorskih garnizona partizanski odredi su izvodili sa cjelokupnim sastavom — i to po četama, vodovima, desetinama i udarnim, bombaškim i omladinskim odjeljenjima. Stanovništvo je bilo angažovano naročito u rušenju komunikacija i prekidanju veza koje vode prema slobodnoj teritoriji.¹³⁸

ski Brod 1968, 32—37; Đuro Matošić, *O razvitku NOP na području Slavon-skog Broda*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 18, str. 217—253; Dragiša Jović, *n.č.*

¹³⁸ *Zbornik*, I, 1, str. 174 i 175. Naređenje Komande 2. bataljona Posav-skog NOP odreda od 4. oktobra 1941; str. 176—181. Izvještaj Štaba Kragu-

Nakon povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije i oštarih represivnih mjera okupatorskih i kvislinških jedinica bili su otežani uslovi za izvođenje diverzantskih akcija. Sreski partijski komiteti su pristupili formiranju diverzantskih grupa od pet članova po selima i obavještajnih punktova od tri člana. Njihovim akcijama rukovodili su sreski komiteti preko instruktora i delegata u štabovima odreda. U Topličkom i Jablaničkom NOP odredu formirano je krajem 1941. više diverzantskih grupa.¹³⁹

Radi postizanja što potpunijih rezultata u rušenju i zaprečavanju komunikacija, u Crnoj Gori su formirane partizanske čete, pretežno od omladine i dobrovoljaca, sa ciljem izvođenja diverzantskih akcija, a u Durmitorskom NOP odredu formiran je specijalno za te zadatke i minerski vod.¹⁴⁰

Prvih mjeseci oružanog ustanka na području Bosne i Hercegovine organizovane su diverzantske i minerske (radne) grupe, desetine, a ponegdje i vodovi, naročito u Bosanskoj krajini i istočnoj Bosni. Željezničke pruge i drumsku mrežu stanovništvo je rušilo pod zaštitom partizanskih jedinica.¹⁴¹

Nakon vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama pristupijeno je organizovanom planiranju i izvođenju diverzantskih akcija. U tom cilju su u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima stvarane posebne, za takve zadatke obučene, grupe boraca. Tako su u 2. krajiškom NOP odredu novembra 1941. formirana po četama diverzantska (pod nazivom »pionirska«) odeljenja. Gotovo u svim selima na teritoriji odreda organizovane su »rezervne čete«, sastavljene od omladinaca sa kojima su izvođene vojnostručna obuka i politička nastava.¹⁴²

jevačkog NOP odreda od 5. oktobra 1941; str. 197—200; Izvještaj Komande 2. bataljona Posavskog NOP odreda od 20. oktobra 1941; str. 208; Izvještaj »Borbe« od 21. oktobra 1941. o borbama partizana u Sumadiji.

¹³⁹ Isto, I, 2, str. 238—240, Izvještaj Sreskog komiteta KPJ za Kosmaj od 5. decembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju o vojno-političkoj situaciji poslije odlaska Kosmajskog NOP odreda za Šandžak; Dimitrije Pisković, *Diverzantske akcije u rejonu željezničkog čvora Niš 1942. godine*, 1941—1942, u svedoenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 18, str. 52—59.

¹⁴⁰ *Zbornik*, III, 1, str. 200 i 201; knj. 4, str. 166 i 167.

¹⁴¹ Isto, IV, 1, str. 119—123, 203 i 204, Izvještaj ataba 1. bataljona »Sloboda« od 28. avgusta i 5. septembra 1941; str. 234 i 235, Uputstvo Štaba 1. bataljona »Sloboda« od 8. septembra 1941. Stabu gerilskih odreda Krupa i Sana o najvažnijim zadacima; str. 239 i 240, Izvještaj komandanta Sarajevske oblasti od 8. septembra 1941. o borbama Trebevičke, Poljanske, Pračanske i Kijevske čete; str. 405—410, 502—507, Izvještaji Štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine od 8 i 20. septembra 1941, o partizanskim akcijama; str. 413, Pohvale štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine Pračanskoj četi i Ozrenskom bataljonu za uspješno izvedene akcije na željezničkim linijama Sarajevo—Višegrad, Sarajevo—Brod i Doboj—Tuzla.

¹⁴² Isto, IV, 2, str. 139—141 i knj. 3, str. 110—121 i Izvještaj Štaba 2. krajiškog NOP odreda od novembra 1941. Glavnom štabu Bosne i Hercegovine o organizacionom stanju i sektorima dejstva četa i o vojnoj i političkoj aktivnosti odreda u januaru 1942.

Za rušenje komunikacija i objekata na teritoriji Hrvatske u partizanskim jedinicama su formirane diverzantske grupe, radna i minerska odjeljenja i čete. Tako je u Primorsko-goranskom NOP odredu svaka četa imala četiri grupe (3—5 boraca) za izvođenje diverzantskih akcija. Pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija formirane su omladinske udarne i seoske partizanske grupe, koje su, uglavnom, noću izvodile akcije.

Radi odbrane slobodne teritorije i odsijecanja neprijateljskih garnizona u Slavoniji, sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, Hrvatskom primorju, Dalmaciji, Kordunu i Baniji stanovništvo je u velikom broju uzelo učešće u rušenju komunikacija pod zaštitom partizanskih jedinica u trajanju od nekoliko dana. U tom pogledu Komanda NOP odreda Korduna i Banije proglasila je »oktobarska takmičenje«, koje je trajalo sve do decembra 1941.¹⁴³

Neposredno nakon vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama, na kojem su donijete veoma značajne odluke u pogledu organizacije oružanih snaga i načina izvođenja partizanskih akcija, Glavni štab NOP odreda Hrvatske odredio je krajem oktobra 1941. Ivana Hariša za organizatora i instruktora diverzantskih grupa.¹⁴⁴

Na području Vojvodine (u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu) paljenje žita i vršalica i prekidanje komunikacija bio je veoma značajan vid diverzantske aktivnosti pripadnika oslobodilačkog pokreta u ljeto 1941. U tom cilju su po selima Bačke formirane vojne desetine, u Sremu mjesne partizanske desetine, a u Banatu diverzantske grupe čiji je rad, uslijed oštih mjera okupatora, bio onemogućen od oktobra 1941.¹⁴⁵ U Fruškogorskom i Podunavskom odredu u jesen 1941. organizovane su diverzantske grupe, u čemu se naročito istakao Boško Palkovljević Pinki, narodni heroj.¹⁴⁶

Nakon sticanja prvih iskustava, na teritoriji Slovenije pristupljeno je formiranju diverzantsko-minerskih grupa i vodova u partizanskim odredima.¹⁴⁷ Centralni komitet KP Slovenije još septembra 1941. dao je inicijativu za formiranje Narodne zaštite, koja je, zajedno sa partizanskim četama, predstavljala čvrstu garanciju za uspješnu mobilizaciju stanovništva u partizanske jedinice. Pored diverzantskih grupa, u zimu 1941/42. godine formiran je bataljon Narodne zaštite za rušenje objekata na izuzetno značajnom ljubljanskom željezničkom čvoru. Naredbom Glavnog štaba Slovenije od 23. aprila 1942. za »rušenje drumova, mostova, željeznica,

¹⁴³ isto, V, 1, str. 279, 280, 317—320, 322 i 430; knj. 2, str. 17, 168—170; knj. 3, str. 65, 66, 380 i 381; knj. 4, str. 97—105, 114—117 i 147—151; Andrija Tus, *n.č.*

¹⁴⁴ Ivan Hariš i Žarko Stanačev, *n.č.*

¹⁴⁵ *Zbornik*, I, 17, str. 20—25, Izvještaj šefa mađarskog Generalštaba od 9. januara 1942. njemačkim vojnim vlastima o situaciji u Žablju; str. 26—41, Izvještaj prefekta policije od 15. januara 1942. Krajskomandanturi u VeL Bečkerek u situaciji u Banatu.

¹⁴⁶ Sreta Savić, *Srem u narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd 1963, str. 221 i 222.

¹⁴⁷ *Zbornik*, VI, 1, str. 107 i 108.

postavljanje prepreka« u jedinicama Narodne zaštite formirano je više »specijalnih grupa«. ¹⁴⁸

Do vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama partizanske jedinice su, načelno, cjelokupnim sastavom, uz pomoć stanovništva, izvodile diverzantske akcije, formirajući pri tome manje borbene grupe. U žitorodnim krajevima Jugoslavije postojale su brojne vojne desetine i diverzantske grupe koje su otpočele akcije sa osnovnim ciljem: »ni zrno žita okupatoru«. Na teritoriji Makedonije, posebno u okolini Skoplja, formirane su diverzantske grupe kao jezgra budućih odreda, a na Kosovu vojne diverzantske desetine i tzv. pozadinske diverzantske jedinice. Tako je u Kopaonički narodnooslobodilački partizanski odred stupio veliki broj rudara minera, koji su izveli akciju na rudnik Trepča. U skladu sa zaključcima vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama, na kojem su, na osnovu tromjesečnih iskustava, razrađena osnovna uputstva partizanskog ratovanja, u sastavu partizanskih odreda i četa intenziviran je proces formiranja diverzantskih (minerskih) grupa, da bi se postigli što veći rezultati u taktici i tehnici izvođenja diverzantskih akcija.

Već prvih mjeseci oružanog ustanka, preko partijskih i vojnih komiteta, sprovedena je odluka Partije o masovnom udaru po najosjetljivijim objektima okupatora. U tom pogledu od posebnog značaja bila je saradnja i koordinacija u izvođenju akcija između mjesnih, sreskih (kotarskih) i okružnih partijskih komiteta sa štabovima partizanskih jedinica (NOP odreda, bataljona i četa), čiji je osnovni zadatak bio da ruše objekte koji služe okupatoru: »železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja«. ¹⁴⁹

Međutim, za izvođenje diverzantskih dejstava, pored nepostojanja određenih tehničkih i taktičkih iskustava, u priličnoj mjeri se osjećao nedostatak stručno osposobljenih boraca-diverzanata. Ipak, zahvaljujući blagovremenim vojnim i političkim pripremanama za oružani ustanak, rasporedu stručnih kadrova (rudara-minera, tehničara, boraca španskog građanskog rata i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta koji su posjedovali vojnostručno znanje) u prve partizanske jedinice, organizovanoj i čvrstoj vezi između ilegalnih punktova u okupiranim gradovima i partizanskih jedinica, samoinicijativi, visokom moralu i idejno-političkom jedinstvu, direktiva Partije je sprovedena u svim krajevima Jugoslavije.

Da bi se sa uspjehom sprovodila direktiva političkog i vojnog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta — rušenje komunikacija, privrednih objekata, odsijecanje neprijateljskih garnizona, od-

¹⁴⁸ *Isto*, VI, 2, str. 137—142. Naredba Glavnog štaba NOP odreda Slovenije od 23. aprila 1942. o tumačenju pravilnika Narodne zaštite; Dušan Bravničar, *Nastanak i uloga Narodne zaštite u prvoj godini oružane borbe u Sloveniji*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, 7, str. 130—141.

¹⁴⁹ *Zbornik*, II, 1, str. 11: Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda.

brana slobodne teritorije i prerastanje oružanog ustanka u opštenarodni oslobodilački rat naroda i narodnosti Jugoslavije — trebalo je raspolagati obučanim ljudstvom i sredstvima za izvođenje diverzantskih akcija. Prve partizanske jedinice, kao što je poznato, znatno su oskudijevale u stručnom kadru i sredstvima za diverzantska dejstva. Akcije su izvođene sa velikim entuzijazmom, željom i voljom da se oslabi ratni potencijal neprijatelja, ali bez dovoljnog poznavanja tehnike i bilo kakvog iskustva. Tako se već na samom početku oružanog ustanka, naročito na glavnim saobraćajnicama i u industrijskim centrima, u veoma oštroj formi postavilo pitanje obuke kadra i pronalaženja najcjelishodnijih rješenja u rukovanju i primjeni sredstava. Uporedo sa osposobljavanjem boraca kroz diverzantske kurseve i akcije, tekao je i proces primjene i usavršavanje sredstava za diverzantska dejstva.

Obuka boraca za diverzantska dejstva izvođena je prvenstveno u toku samih akcija, na osnovu uputstava partizanskog načina ratovanja i na organizovanim diverzantskim (minerskim) kursovima.

Već u prvim partizanskim jedinicama (NOP odredima i četama) ukazala se potreba izvršavanja specijalnih zadataka — diverzantskih akcija. Od boraca koji su poznavali tehniku miniranja formirane su diverzantske (minerske) grupe i odjeljenja, a ponegdje i vodovi, čiji su borci, pored učešća u svakodnevnim borbama odreda, izvršavali specijalne diverzantske zadatke. Međutim, u svim krajevima Jugoslavije, naročito u početnom periodu oružanog ustanka, bilo je partizanskih odreda i četa u kojima je cjelokupno ljudstvo bilo osposobljeno za izvršavanje ovih zadataka.¹⁵⁰

Titovo uputstvo objavljeno u prvom broju Biltena Glavnog štaba NOPOJ 10. avgusta 1941. pod nazivom »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda« predstavljalo je osnovu jedinstvenog pogleda na organizaciju i taktiku diverzantskih dejstava širom Jugoslavije.¹⁵¹ Glavni štab slovenačkih partizanskih četa izdao je krajem avgusta 1941. »Uputstvo za izvođenje diverzantskih akcija«, koje je napisao Aleš Bebler.¹⁵² Slično uputstvo, pod nazivom »Priručnik za borbu«, napisao je septembra 1941. Petar Brajović po direktivi Oblasnog vojnog komiteta za Kosmet.¹⁵³ Marko Orešković, član CK KPJ i politički komesar Grupe NOP odreda za Liku, napisao je početkom septembra 1941. »Uputstvo o organizaciji i zadacima partizanskih odreda«. U njemu je razrađena partizanska taktika rušenja komunikacija. Kao jedan od najvažnijih zadataka partizanskih odreda istaknuto je ometanje saobraćaja, rušenje pruga, cesta i mostova, što se »može izvršiti na više načina«.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Vladimir Smirnov, *Kratak pregled postanka i razvoja inženjerije RVK u NOR i u periodu obnove*, Vojnotehnički glasnik, 7/1961; Blažo Jančević, *Inženjerija u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno delo, 12/1956,

¹⁵¹ Zbornik, II, 1, str. 11—13.

¹⁵² Isto, VI, 1, str. 51 i 52.

¹⁵³ Fadil Hodža, *Prve partizanske akcije na Kosovu i Metohiji*, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe Beograd, 1975, 2, 99—110.

¹⁵⁴ *ic4 zbornik*, V, 1, str. 69—75.

Komandant Vrhovnog štaba NOPOJ Tito, nakon tromjesečnih iskustava u oružanom ustanku, u jesen 1941. stvara jedinstvenu vojnu organizaciju na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije i razrađuje uputstva partizanskog ratovanja. U tom cilju je donio i »*Plan nastave za one koji nisu služili vojsku*«, u kojem su, pored ostalog, data sredstva i način izvođenja diverzantskih akcija na komunikacijama i objektima na njima.¹⁵⁵ Na osnovu iskustava partizanskih jedinica u borbi sa okupatorom, komandant Kamničkog bataljona Marijan Dermastija napisao je tokom oktobra i novembra 1941. »*Kratak tečaj za partizanske komandante*«, u kojem je, između ostalog, dat i način izvršenja diverzantskih akcija.¹⁵⁶

Uparedo sa uputstvima vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta i sticanjem prvih iskustava u taktici i tehnici rušenja komunikacija i objekata, u partizanskim bazama otpočeto je sa stručnom obukom boraca za diverzantska dejstva. Grupe минера, željezničara i tehničara,iskusni borci španskog građanskog rata i drugi poznavaoци partizanskog »minerskog rata« prenosili su svoja znanja na ostale borce. U okviru partizanskih odreda obučavani su borci za izvršavanje ovih specijalnih zadataka. U tom pogledu najpotpuniji rezultati postignuti su na teritoriji Hrvatske.

Već prvih dana oružanog ustanka otpočeto je sa masovnim izvođenjem diverzantskih akcija omladinskih partizanskih udarnih i diverzantskih grupa na komunikacijama, telefonsko-telegrafskim vezama, industrijskim i drugim objektima. Međutim, uslijed nedostatka stručnih kadrova, postignuti rezultati nisu bili u srazmjeri sa brojem izvedenih akcija. Upravo zbog toga vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske preduzelo je opsežne mjere pronalazjenja i angažovanja stručnih kadrova za organizovanje diverzantskih kurseva i obuke boraca partizanskih jedinica za diverzantska dejstva. U izvještaju sekretara CK KP Hrvatske Rada Končara jula 1941. komandantu Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Josipu Brozu Titu navedeno je, pored ostalog, da je »na pomolu stručno lice« (riječ je o Ivanu Harišu — prim. autora) za obuku i organizovanje diverzantske aktivnosti.¹⁵⁷

Uočavajući strateški značaj komunikacija za prevoz vojske, ratne tehnike, goriva i materijala, posebno Zagreb — Rijeka i Zagreb — Beograd, CK KP Hrvatske je već krajem avgusta 1941. uputio Ivana Hariša, iskusnog diverzanta i učesnika španskog građanskog rata, u partizanske baze rasute po širokom masivu Velike Kapele, Risnjaka, Primorja i Gorskog kotara sa zadatkom da u što kraćem roku obuči što veći broj boraca za izvođenje diverzantskih akcija, naročito na željezničkoj pruzi Zagreb — Rijeka, kojom

¹⁵⁵ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, Beograd 1979, 148—150.

¹⁵⁶ *Zbornik*, VI, 1, str. 173—233.

¹⁵⁷ Arhiv Predsjedništva CK SKJ, CK KPJ, 1941/159.

je, pored ostalog, prevožena i nafta iz Rumunije za snabdijevanje italijanske sredozemne flote.

Tako je od 15. do 31. avgusta 1941. otpočeo sa radom prvi diverzantski kurs na planini Viševici (1.428 m).¹⁵⁸ Ivan Hariš je prenosio iksustva stečena u Spaniji o načinu izvođenja diverzantskih akcija. Borcima je objašnjavao i praktično ih na terenu obučavao u izradi raznih diverzantskih naprava, načinu miniranja (onesposobljavala) željezničkih pruga, cesta i mostova. Izvedeno je i nekoliko veoma uspješnih akcija.

Drugi diverzantski kurs je organizovan u Mrzlim Vodicama, kraj Delnica, 17. septembra 1941. Pohađali su ga borci i rukovodioci obližnjih partizanskih baza.¹⁵⁹ Da bi se za kratko vrijeme osposobio što već broj boraca za izvođenje diverzantskih akcija, obuka je izvođena ubrzano. Prva veoma uspješna akcija izvedena je već 19. septembra 1941. na italijanski transportni voz na željezničkoj pruzi Rijeka — Ogulin, postavljanjem električnog aparata pod tračnice. Neposredno pod rukovodstvom Ivana Hariša u akciji su učestvovali: Slavko Klobučar, Joža Gržetić, Bogdan Jančić, Mance, Ivan Pleše i braća Pavao i Stanko Majnarić.

Treći diverzantski kurs otpočeo je sa radom 30. septembra 1941. na Viševici, u bibrirskoj partizanskoj bazi. Pohađali su ga borci iz tuhobičke partizanske baze.¹⁶⁰ Poslije završene obuke ovi borci su se vratili na Tuhobić i uspješno izvodili akcije.

Četvrti diverzantski kurs je održan od 15. do 25. oktobra 1941. u Mrzlim Vodicama kod Delnica sa 19 partizana iz Brinja, Drežnice i Srpskih Moravica.¹⁶¹ Poslije završene obuke ovi borci su se vratili u svoje jedinice i partizanske baze sa zadatkom da ruše komunikacije i druge objekte i da stečeno znanje prenose na svoje drugove. Slavko Klobučar je početkom novembra 1941. obučavao diverzante na Kordunu za izvođenje akcija na pruzi Karlovac — Rijeka.

Na diverzantske kurseve primani su isključivo partizani dobrovoljci i ta praksa je zadržana tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata. Na početku kursa borcima su objašnjavani uloga, zadaci

¹⁵⁸ Ovaj kurs je završilo 27 boraca i rukovodilaca, među kojima: Tomo Stričić, Josip Štajner Pista, Srećko Mureta, Andrija Mole, Andrija Tus, Petar Spoja, Joža Mureta Stjepan Bišćević, Ante Stipić, Ludvig Car, Joža Antolić, Matija Dika, kao i ostali iz partizanske baze na Viševici.

¹⁵⁹ Slavko Klobučar, narodni heroj — poginuo. Milan Rustamberg, narodni heroj — poginuo, Bogdan Jančić, Josip Gržetić, braća Ivan i Franjo Pleše, Franjo Petež, Ivan Andler, Ivan Marvin, Andrija Marvin, Stanko Majnarić, Pavao Majnarić, Ivan Briski, Duško Mihelić, Drago Majnarić, Josip Pajk, Aleksandar Mihić, Zvonko Zogar, dva brata Kruljac i Mance.

¹⁶⁰ Moša Albahari, Franjo Cvetan, Roman Polić, Luka Šuput, Dmitar Vucelić, Josip Bogdanić, Vjekoslav Đurić, Eugen Cindrić, Rudolf Nenad, Božo Faler, Ivan Kalić, Stanko Ninčić, Drago Novosel, Frane Koren, Franjo Brad, Ivanka Butković, Tugo Soldatić, Ivan Logar, Ivan Radivanov, Ivan Kršut i Filip Pavišić.

¹⁶¹ Kurs su, pored ostalih boraca, pohađali: Vlado Lončar, Nikola Trbović, Đuro Matić i Marko Vučković.

i uslovi u kojima se izvode akcije. Nastava je izvođena praktično i slušaocima je na djelu pokazivano kakve rezultate mogu postići manjim snagama i skromnim sredstvima. Slušaoci prvih kurseva upućivani su u partizanske jedinice i predstavljali su jezgro za formiranje diverzantskih grupa, sa kojima su održavani petnaestodnevni kursevi. Krajem 1941. godine stvorena je solidna osnova za formiranje diverzantskih jedinica — grupa, vodova i četa.¹⁶²

Obučeni diverzanti su se, po završenim kursevima, vraćali u partizanske baze sa zadatkom da stečeno znanje prenose na ostale borce i da učestvuju u onesposobljavanju komunikacija, privrednih objekata i skladišta. Krajem 1941. u jedinicama Primorsko-goranskog NOP odreda sa spretnijim i odvažnijim borcima organizovana je obuka za izvođenje diverzantskih akcija. U svakoj četi osposobljene su po četiri grupe diverzanata, jačine 3 do 5 boraca. Obuku sa tim grupama izvodili su Jozo Stajner, Josip Krajačić i Slavko Blašković.¹⁶³

Na području Kozare jezgro partizanskih četa i odreda sačinjavali su rudari, čije je stručno znanje bilo od neprocjenjive važnosti u izvođenju diverzantskih akcija.¹⁶⁴ Obuku diverzanata na teritoriji sjeverozapadne Bosne, za dejstva na komunikacijama u dolini Une, izvodio je, po zadatku Partije, Đuro Kale, koji je stekao iskustva kao borac španskog građanskog rata. Stab 1. krajiškog NOP odreda organizovao je početkom decembra 1941. na Grmeču, u Krnjeuši, diverzantski kurs za obuku boraca u izvođenju akcija na pruzi Bosanski Novi — Prijedor.¹⁶⁵

U početku oružanog ustanka nije se raspolagalo ni najminimalnijim količinama sredstava za diverzantska dejstva, pa su ona vršena raznim improvizacijama uz ogroman trud i rizik i ne uvijek sa sigurnim uspjehom. Ipak, zahvaljujući blagovremenim priprema, pronicljivosti, inicijativi, akcijama na magazine, rudnike i skladišta radi snabdijevanja minsko-eksplozivnim i drugim sredstvima, kao i angažovanju svih struktura narodnooslobodilačkog pokreta, postignuti su zapaženi rezultati u izvođenju diverzantskih akcija.

Za diverzantska dejstva korišćena su veoma raznovrsna diverzantska sredstva: improvizovana — iz mjesnih izvora, ratnog plijena — otimana od neprijatelja u toku akcija i napada na rudnike, izrađena u partizanskim radionicama na slobodnoj teritoriji

¹⁶² Ivan Hariš Gromovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, Zagreb 1977, str. 14 i 15; Radoslav Kosanović, *Nemir pod Velikom Kapelom*, 1941— 9142. u svdočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 7, 535—541,

¹⁶³ Andrija Tus, *n.č.*

¹⁶⁴ Reija Lukić, *Četa rudara na Kozari*, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 5, str. 198—225.

¹⁶⁵ Mile Trnjaković, *Događaji u Petrovačkom kraju i omladinski pokret tokom 1942*; Mile Davidović, *Sjećanje na diverzantske akcije u Podgrmeču*, 1941—1942. u svdočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 12, str. 608—623, knj. 19, str. 359—363.

ili u tajnim skloništima na okupiranoj teritoriji. Tek nakon dvije godine narodnooslobodilačkog rata, zahvaljujući sveukupnim rezultatima NOVJ, porastu strategijskog značaja jugoslovenskog ratišta i pojačanom interesovanju saveznika za narodnooslobodilački pokret, u drugoj polovini 1943. saveznici su otpočeli sa isporukom diverzantskih sredstava iz vojnih baza na području Sredozemlja u neke krajeve Jugoslavije (Hrvatska i Slovenija).

Prve diverzantske akcije u svim krajevima Jugoslavije izvedene su upravo na rudnike, kamenolome i skladišta, s ciljem da se dobiju sredstva za rušenje komunikacija i privrednih objekata. »Ustanici su«, navodi se u izvještaju njemačkog opunomoćenika za privredu, »planski napadali mnoge rudnike da bi onemogućili proizvodnju i da bi pribavili potreban eksploziv za sabotažne akcije.«¹⁶⁶

Početak oružanog ustanka u svim većim gradovima i industrijskim centrima, uporedo sa formiranjem diverzantskih grupa, pristupljeno je izradi minsko-eksplozivnih sredstava u ilegalnim partizanskim radionicama. Tako je diverzantska sredstva (eksplozive, paklene mašine, hemijske vremenske upaljače, detonatore) za potrebe partizanskih jedinica izrađivao Pirotehnički sektor pri Glavnom štabu slovenačkih partizanskih četa u Ljubljani. Rad u improvizovanim radionicama odvijao se u veoma složenim i nepovoljnim uslovima. Pored toga, trebalo je izvršiti nabavku sirovina, stručne literature, izmijeniti iskustva i povezati se sa članovima partijskih organizacija u industriji i na željeznici.¹⁶⁷

Izvjesne količine eksploziva i drugih sredstava za miniranje stanovništvo je sklanjalo za partizanske jedinice. »Za vrijeme čišćenja, koje je izvršeno u naselju Škofljica«, kako je navedeno u Biltenu obavještajnog odjeljenja italijanskog 11. armijskog korpusa od 17. avgusta 1941. o diverzijama u Sloveniji, »pronađeno je oružje i eksploziv u 10 kuća.« Samo u jenoj kući u selu Dobravici, prema istom izvještaju, otkriveno je 1.200 kg eksploziva i 4 m sporigorećeg štapina.¹⁶⁸

Zbog nedostatka tehničkih sredstava, naročito minsko-eksplozivnih kojima se težilo zbog veće brzine i efikasnosti dejstva, partizanske jedinice su za rušenje komunikacija upotrebljavale improvizovana mjesna sredstva. U izvještaju Komande Sarajevske oblasti od 8. septembra 1941. navodi se da je Pračanska četa izvodila »rušenje pruge i uništavanje vozova sa najobičnijim alatom koji se može kod svakog seljaka naći.«¹⁶⁹ Ovakav način rušenja komunikacija korišćen je u priličnoj mjeri prilikom odbrane slobodne teritorije.

U pogledu snabdijevanja diverzantskim sredstvima, pored čvrstih i vješto organizovanih veza partijskih komiteta, narodnooslo-

¹⁶⁶ Zbornik, XII, 2, str. 1138.

¹⁶⁷ *Ljubljana v ilegali*, II, Ljubljana 1959, 114—124; Naša obramba br. 7 i 8 za 1971; Dušan Bravničar, *n.č.*

¹⁶⁸ Zbornik, VI, 1, str. 318—323.

¹⁶⁹ *Isto*, IV, 1, str. 239 i 240.

bodilačkih odbora, vojnopozadinskih organa i punktova u rudnicima, kamenolomima, na željeznicama i u industrijskim preduzećima sa partizanskim jedinicama, postojala je i organizovana saradnja između pojedinih krajeva Jugoslavije. Već na samom početku oružanog ustanka za potrebe izvođenja diverzantskih akcija na području Hrvatske dopremane su znatne količine eksploziva iz Bosanske krajine.¹⁷⁰

Znatne količine eksploziva za izvođenje diverzantskih akcija partizanske jedinice na području Dalmacije dobijale su iz mina vađenih iz mora. U tom cilju Štab Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda, na osnovu iskustava u vađenju mina iz mora na području Šibenika u ljeto 1941, osnovao je krajem juna 1942. specijalnu pomorsku grupu od pet boraca ribara s ostrva Prvića iz sastava bataljona »Bude Borjan«, radi vađenja mina na Kornatskim ostrvima. Tokom vađenja mina iz mora i njihovog prevoženja na obalu bila je uspostavljena veza s organima narodnooslobodilačkog pokreta na otocima. Prethodno su ispitana minska polja i najpogodnije vrijeme vađenja mina i njihovo sklanjanje u pećine, a zatim, uspostavljanjem kanala sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta, ribarskim čamcima su prevožene do partizanske luke u uvali Sovlje kod Tribunja. Do 1. septembra 1942. za potrebe partizanskih jedinica dopremljeno je 55 mina izvađenih iz mora.¹⁷¹

Na oslobođenim teritorijama su tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata postojale partizanske radionice u kojima su, između ostalog, izrađivana diverzantska sredstva. Boško Palkovljević Pinki je krajem 1941. u Stejanovcu organizovao partizansku radionicu mina, kojima su izvođene diverzantske akcije kod Sremske Mitrovice, na pruzi Zagreb — Beograd. Kasnije, razvojem narodnooslobodilačkog pokreta i diverzantskih jedinica na području Srema, u Belegišu je organizovana livnica za čije potrebe je materijal nabavljan ilegalnim kanalima iz Zemuna i Beograda.¹⁷²

Do kraja 1941. gotovo da i nije bilo kraja u Jugoslaviji koji nije imao partizansku radionicu u kojoj su se, pored ostalog, pravila i sredstva za diverzantska dejstva. »Partizanske radionice oružja«, stoji u naređenju komandanta Vrhovnog štaba NOPOJ od 12. oktobra 1941, »razvijati do maksimuma. Nemojte zazirati od ideja i prijedloga koji su puni idealizma i liče na fantazije nedoraslih kadrova, odnosno polustručnjaka. Tim ljudima od samoinicijative dajte mogućnosti da ostvare svoje ideje i dokažu što mogu. Uvjereni smo da će mnogi pokušaji uspjjeti, da će mnogi radnici —

¹⁷⁰ Ivan Hariš Gromovnik, n.d., str. 16.

¹⁷¹ Vitimir Gradiška, *U sastavu prve partizanske minerske jedinice, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1975, knj. 18, str. 287—298.

¹⁷² Sretenije Zorkić, *Diverzije u Sremu*, Novi Sad, str. 175 i 176; Žarko Atanacković, *Srem u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Beograd 1968, str. 156 i 157.

partizani stvoriti novo oružje ili će uspjeti da poprave staro i pokvareno.«¹⁷³

Najefikasniji rezultati diverzantskih akcija postizani su miniranjem željezničkih pruga i objekata. Eksploziv i dijelovi upaljača dobijani su dobrim dijelom iz neeksplodiranih avionskih bombi, artiljerijskih granata i mina, koje su upotrebljavane na dva načina: bez prethodnog demontiranja i nakon demontiranja. Bombe, granate i mine do 50 pa i 100 kg upotrebljavane su sa manjim prepravkama za rušenje vozova i mostova, a teže su sječene na manje dijelove ili je vađen eksploziv i ugrađivan u mine vlastite konstrukcije.

Kod većine diverzantskih jedinica minkodiverzantski materijal se sastojao od neeksplodiranih avionskih bombi i artiljerijskih granata i mina, podsticajnog eksploziva, električnih i rudarskih detonatora, baterija 4,5 V, električnog provodnika, električnih dugmadi za sobno zvonice, žice, eksera, tanjih drvenih dašćica, sijalica za baterijsku lampu i električnih šaltera. Od tih sredstava diverzanti su sami sastavljali u raznim kombinacijama nagazne mine, koje su se sastojale od »paklenog aparata« u kojem se nalazila izvjesna količina podsticajnog i drugog eksploziva. Pri tome je naročito vođeno računa da neprijatelj ne otkrije »tajnu« u sastavljanju i postavljanju mina. Osnovna odlika improvizovanih sredstava bila je jednostavnost u konstrukciji i sigurnost dejstva.

Najodgovorniji posao diverzanta bio je tehnika izrade i postavljanje mina, pa su u svakoj diverzantskoj jedinici postojali posebno odvažni i sposobni borci za takve zadatke. Tako su u diverzantskoj grupi u Dubravama mine na željezničkoj pruzi Karlovac — Ogulin postavljali Rade Končar, Nikola Papić, Milan Keser i Tode Jaković Zec. Mile Cimeša bio je pravi specijalista u demontiranju bombi, granata i mina. Na području Slovenačkog primorja u izradi mehanizama za aktiviranje bombi, mina i granata posebno se isticao Anton Sibelja Stjenko. No i pored preduzimanja mjera bezbjednosti, prilikom sastavljanja i postavljanja mina bilo je i žrtava.

Kada je neprijatelj, pored drugih mjera, ispred kompozicije upućivao 2—3 vagona natovarena šljunkom, diverzanti su pravili mine sa usporenim dejstvom, koje su trebale da eksplodiraju na sredini voza. Isto tako, izrađivali su i mine koje su aktivirane električnim kablom dužine preko 50 m prebačenim preko šine.¹⁷⁴

¹⁷³ *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, Beograd 1980, str. 540.

¹⁷⁴ Ljubomir Paunović, *Neka iskustva iz tehnike miniranja i rušenja željezničkih pruga, vozova i tunela u NOR-u*, Glasnik inženjerije i tehničkih jedinica JNA, 5—6/1952; Stevan Mihaljević, *Upotreba neeksplodiranih bombi, mina i granata za rušenje od strane diverzantskih grupa u toku NOR-a*, Vojno-tehnički glasnik, 10/1953, 52—54; Đuro Vucelić, *Organizacija i aktivnost diverzantske grupe 1943. godine u Dubravama*, Druga godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, Karlovac, 1973, 221—243; Ivan Brozina-Slovan, *Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«*, Pula 1959, str. 16—19.

Već u pripremnom periodu narodnooslobodilačkog rata, april-jul 1941, planirane su, organizovane i pripremane diverzantske akcije. Na samom početku oružanog ustanka gotovo da i nije bilo važnijeg objekta na teritoriji Jugoslavije od koristi i pod kontrolom neprijatelja na koji nisu planirane diverzantske akcije. Prva iskustva odreda i četa pokazala su da brzina i efekat izvedenih diverzantskih akcija zavise u prvom redu od stručne obučenosti i uvježbanosti manjih diverzantskih grupa (3 do 5 boraca), primjene priručnih i formacijskih sredstava, izbora najosjetljivijih objekata za rušenje — vijadukti, mostovi, tuneli, elektrosistem — i mjesta na komunikacijama kojima je pristup onemogućen ili otežan (provalije, škrape i dr.), kao i primjene veoma različitih tehničkih i taktičkih postupaka i lukavstva. Upravo zbog toga pristupijeno je obuci diverzanata, koja se odvijala kroz analizu izvedenih akcija i na kursovima u trajanju od 5 do 20 dana.

Pored standardnih vojnih i političkih priprema u partizanskim bazama, od posebnog značaja bilo je povezivanje diverzanata sa pozadinskim partijskim radnicima, obavještajcima, narodnooslobodilačkim odborima, ilegalnim punktovima na željeznicama, rudnicima, industrijskim centrima, zatim obezbjeđenje vodiča, formiranje i sadejstvo borbenih grupa (za miniranje, napad i spriječavanje intervencije). Pomoću tzv. relejnih stanica — preko kojih su partizanske jedinice obavještavane o svim promjenama, rasporedu posada, vatrenih tačaka, stražarskih mjesta, u koje vrijeme i u kom pravcu se kreću vozovi i koliko se zadržavaju u stanicama — primjenom lukavstva, vršeni su upadi u oklopne i transportne voze, kao i miniranje i rušenje mostova.

Osnova na kojoj je izgrađivana taktika diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu bila su vlastita iskustva sticana u toku samih akcija. U pogledu početne obuke diverzanata, organizacije i načina izvođenja diverzantskih akcija dragocjena su bila i iskustva boraca španskog građanskog rata.

Već nakon mjesec dana oružanog ustanka u Jugoslaviji izdata su uputstva o načinu izvođenja ovih akcija, u kojima je, pored isticanja postignutih rezultata, naglašeno »usredsređivanje pažnje partijskih organizacija na izvođenje većih sabotažnih radova i bolji izbor objekata koje treba oštetiti ili uništiti« i u svemu tome istaknuto da je za uspjeh tih akcija dragocjena »saradnja najširih masa i njihova samoinicijativa«.¹⁷⁵

Praksa širom zemlje pokazala je da je u rušenju pruga, telefonsko-telegrafskih veza i prekopavanju cesta, naročito u odbrani slobodne teritorije, učestvovalo i stanovništvo — ne samo muškarci već i žene, kao i omladina — sa najobičnijim priručnim sredstvima. Gotovo pri svim vojnopozadinskim komandama i sreskim (kotarskim) komitetima postojale su diverzantske, udarne i specijalne

¹⁷⁵ *Zbornik*, VI, knj. 1, str. 51 i 52, Uputstvo za izvođenje diverzija i sabotaža — članak je napisao Aleš Bebler. Objavljen je u »Delu« br. 2 krajem avgusta 1941.

grupe, mjesne partizanske desetine, takve organizacije i sastava da su svakog trenutka bile u stanju da pristupe izvršavanju brojnih zadataka. Isto tako, bila je razvijena i gusta mreža veza između stanovništva i partizanskih jedinica.

Pored NOP odreda, u kojima se formiraju divrzanatske (minerske) grupe, radionice za izradu sredstava za rušenje, obavještajna služba i punktovi na željeznici, u rudnicima i industrijskim centrima, u partizanskim akcijama je učestvovalo i stanovništvo sa »najobičnijim alatom koji se mogao naći kod svakog seljaka«, naročito u odbrani slobodne teritorije.¹⁷⁶

Na samom početku oružanog ustanka NOP odredi i čete su, bez dovoljnog poznavanja tehnike i taktičkog iskustva, cjelokupnim sastavom jednovremeno izvodili akcije na više saobraćajnih, privrednih i drugih objekata primjenjujući pri tome veoma različite metode: odvijanje matica na spojevima željezničkih šina, demontiranje i odnošenje pragova, prevrtanje kolosijeka niz nasipe uz prugu, obaranje drveća i većih blokova kamenja na prugu i cestu, stavljanje lokomotiva sa vagonima u pogon i upućivanje prema stanicu radi izazivanja sudara, ukopavanje mina, granata i avionskih bombi pod šine i postavljanje eksplozivnog punjenja pod žljebove i njihovo aktiviranje pod pritiskom lokomotive ili mašine za paljenje (što je u to vrijeme najmanje primjenjivano), prepad na željezničke stanice, radnike i industrijske objekte. Za rušenje su birani najosjetljiviji objekti i mjesta na komunikacijama kojima je pristup bio nemoguć ili otežan. Ukazujući na »planski rad i stručnost ustanika« prilikom rušenja pruge Beograd — Sarajevo, kod Renovice, koji su »na odsjeku koji vodi kroz posebno težak teren, demontirali šine u ukupnoj dužini 1,5 km i spalili pragove«, okupator je konstatovao da je za tu opravku »dovoz građevinskog materijala jako otežan, pa se radovi mogu izvoditi samo korišćenjem pruge«.¹⁷⁷

Glavni štab slovenačkih partizanskih četa je prvih mjeseci ustanka preduzeo mjere za rušenje značajnih objekata na željezničkim prugama, posebno mostova. Među prve takve objekte uvršćen je most na Ljubljatici, kod Preserja. Komandant Kamničkog partizanskog bataljona je, na inicijativu Glavnog štaba NOP odreda Slovenije, tokom oktobra i novembra 1941. napisao »Kratak tečaj za partizanske komandante«. Pri izradi toga u dobroj mjeri je koristio iskustva Kamničkog bataljona i drugih partizanskih jedinica na teritoriji Slovenije, posebno ističući značaj priprema ovih akcija, jer u suprotnom mogu se »doživjeti teška razočarenja«.¹⁷⁸

Ubrzo nakon sticanja prvih iskustava i vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama, pristupijeno je organizovanom planiranju divrzanatske aktivnosti i njenom usaglašavanju sa operativno-taktič-

¹⁷⁶ isto, IV, 1, str. 240, Obren Stišović Obrad, n.č.

¹⁷⁷ Isto, XII, 2, str. 437.

¹⁷⁸ Isto, VI, 1, str. 173—233, Kratak tečaj za partizanske komandante.

kim zadacima. Na osnovu tromjesečne analize akcija, u listu »Slovenski partizan« od oktobra 1941. istaknuto je da su u strateškom pogledu »čete zanemarivale jedan od najvažnijih zadataka: rušenje drumske mreže«, da se formiraju minerski vodovi koji će »pod zaštitom mitraljeza i pušaka dela čete« minirati i rušiti željeznički saobraćaj i objekte, da »čete iskorišćavaju krajeve gdje je drum postao neupotrebljiv za zasede protiv neprijateljskih transporta«. ¹⁷⁹

U pripremi pojedinih akcija, pored partizanskih štabova, učestvovala su i organizacije narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima pravljenjem skica važnih objekata, tehničkim pripremanjima, određivanjem kadrova za obuku diverzanata, davanjem obavještenja i pouzdanih vodiča. Planirajući početkom novembra 1941. prekidanje prometa na željezničkoj pruzi Maribor — Ljubljana — Trst, Glavni štab NOP odreda Slovenije došao je do zaključka da su za ovu akciju potrebni stručno sposobni ljudi i efikasna tehnička sredstva. U tom cilju je, pored boraca Samotorske (Dolomitske) i Poljanske partizanske čete, Krimskog bataljona i obavještajnog centra pri sekciji za održavanje željezničke pruge, u Ljubljani formirana grupa tehničara pod rukovodstvom inženjera Ede Mihevca. ¹⁸⁰

Rezultati diverzantskih dejstava zavisili su od priprema, koje su se većinom odvijale u partizanskim bazama, organizacije izviđanja i prikupljanja podataka o neprijatelju i objektima dejstva, povezivanja sa pozadinskim partijskim radnicima, ilegalcima, obavještajcima i narodnooslobodilačkim odborima, formiranja i sadejstva borbenih grupa i obezbeđenja vodiča. Željeznički radnici i čuvari na prugama obavještavali su o kretanju neprijatelja i njegovog transporta i diverzantima osiguravali prolaze preko pruga kojima su se kretale neprijateljske patrole. U donjem Pomoravlju gotovo sve akcije su izvedene upravo uz pomoć željezničara. ¹⁸¹

Kosmajski NOP odred sa 2. četom Posavskog NOP odreda — nakon donesene odluke, izviđanja i planiranja — izveo je noću 4/5. septembra 1941. diverzantsku akciju na pruzi Beograd — Mladenovac u dužini od oko 20 km, na odsjeku Ripanj tunel — Ralja — Đurinci — Vlaško Polje, i porušio željezničke stanice i skretnice. U izvještaju Štaba Kosmajskog NOP odreda istaknuto je da je akcija »izvršena po planu koji je precizno izrađen poslije nekoliko izviđanja« i da »od plana nije bilo odstupanja«. ¹⁸²

Uspjeh akcija je umnogome zavisio i od solidno organizovanog sadejstva između borbenih grupa. Na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, na odsjeku Jagodina — Jovac, vod Beličke čete i sedam

¹⁷⁹ Isto, str. 107 i 108.

¹⁸⁰ Isto, VI, 1, str. 164, Saopštenje Glavnog štaba NOP odreda Slovenije o miniranju željezničkog mosta.

¹⁸¹ Vita Cvetković, n.č.

¹⁸² Zbornik, I, knj. 20, str. 49 i 50,

mjesnih partizana noću 17. setpembra 1941. izveli su veoma uspješnu diverzantsku akciju. Prema Jagodini i Jovcu postavljene su zasljedne, kao i na drugim pravcima odakle se mogla očekivati intervencija neprijatelja, razoružana je straža na rampi i izvađena šina na krivini u podnožju brda Gilje. »Akcija je izvedena po planu« i »grupe su saglasno funkcionisale«¹⁸³ — stoji u izvještaju Štaba Pomoravskog NOP odreda.

Priprema za izvođenje pojedinih diverzantskih akcija ponekad je trajala i do mjesec dana. Tako je, prema zamisli Glavnog štaba partizanskih četa Slovenije, noću 4/5. decembra 1941. porušen most kod Preserja, veoma značajan objekat na pruzi Maribor — Ljubljana — Trst. U pripremnoj fazi početkom novembra u Samotorskoj (Dolomitskoj) partizanskoj četi formirane su tri borbene grupe: za miniranje, napad i osiguranje od intervencije italijanskih jedinica iz obližnjih uporišta. Za tehničku pripremu izvođenja akcije u Ljubljani je formirana grupa tehničara. Preko organizacije Oslobođilne fronte izvršeno je izviđanje mosta i napravljena skica. Nakon uvježbavanja borbenih grupa, posebno minerske, i određivanja najpogodnijeg vremena za postizanje iznenađenja, pristupljeno je izvođenju akcije.¹⁸⁴

Diverzantska akcija u narodnooslobodilačkom ratu je, načelno, podrazumijevala četiri sastavna elementa: neposrednu pripremu, pokret diverzanata do objekta, izvođenje akcije i postupak nakon izvršenog zadatka. Upravo zbog toga je diverzantska akcija imala taktičku i tehničku stranu. Taktička strana je podrazumijevala mjere i postupke u pripremi i pokretu jedinica ka objektu, u toku miniranja i rušenja, napada i izvlačenja poslije izvršenog zadatka, a tehnička — izbor najosetljivijih objekata i mjesta i proračun diverzantskih sredstava. Međutim, u pogledu taktike, tj. načina izvođenja, diverzantske akcije su obilovale bogatstvom formi, što je zavisilo od opšteg odnosa snaga, objekata za rušenje, stečenih iskustva i obučenosti diverzanata, materijalnog obezbjeđenja sredstvima i mjera koje je preduzimao neprijatelj.

Na osnovu prvih stečenih iskustava, partizanske jedinice su organizovale taktičko sadejstvo između borbenih grupa u toku diverzantskih akcija, koje ubrzo postaju složenije i efikasnije — ofanzivne, iznenadne, brze, originalne, tajne i vješto izvedene. Elemente borbenog poretka, između kojih je organizovano sadejstvo, načelno su sačinjavale snage za napad, rušenje i obezbjeđenje. Ubrzo su ove samostalne diverzantske akcije na određenim teritorijama međusobno povezivane sa opštim planovima vođenja oružane borbe i prerastale u diverzantska dejstva širih razmjera, posebno na glavnim saobraćajnicama. U ukupnom obimu i postignutim

¹⁸³ *Isto*, str. 86.

¹⁸⁴ *Isto*, VI, knj. 1, str. 477 i 478, Izvještaj 14. karabinjerskog bataljona grupe karabinjera u Ljubljani Komandi italijanskog 11. armijskog korpusa od 5. decembra 1941. o napadu partizana na most blizu Preserja; *Ljubljana v ilegali*, Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1959, knj. II, str. 145—158.

rezultatima na cjelokupnom jugoslovenskom ratištu ove akcije su bile od strategijskog značaja.

Vrhovni komandant NOPOJ Tito, nakon vojno-političkog Savjetovanja u Stolicama, napisao je »Uputstvo kako se drži — brani oslobođeni teritorij« u kome je iznijet niz mjera i postupaka u odbrani oslobođene teritorije, između kojih i pri presijecanju i rušenju komunikacija »na najosjetljivijim mjestima« (mostovi, vijadukti, tuneli) koje vode na slobodnu teritoriju. Naglašeno je da se svako porušeno mjesto, po mogućstvu, kontroliše iz zasjeda vatrom pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza, bombama i flašama sa zapaljivom smjesom.¹⁸⁵

Jedan od najsloženijih oblika partizanske taktike u narodno-oslobodilačkom ratu bila su diverzantska dejstva. Ona su skupčana sa izvanredno velikim opasnostima, jer su izvođena po najosjetljivijim objektima okupatora od izuzetnog vojnog i političkog značaja, dobro šticeana, što je zahtijevalo borce specijalno obučene u brzini i vještini približavanja objektima, njihovom uništavanju i iščežavanju u baze i organizovanu mrežu ilegalnog rada i obavještavanja. Otuda je i razumljivo što su jezgro prvih diverzantskih grupa i partizanskih odreda širom Jugoslavije predstavljali članovi Partije i SKOJ-a, upravo mladi ljudi — mladići i djevojke, spremni na najveća lišavanja i žrtve. Žbog toga se cjelokupna diverzantska aktivnost zasnivala na visokom borbenom moralu i smoinicijativi boraca i starješina.

Već u prvim ustaničkim danima ispoljen je masovni heroizam znanih i neznanih patriota. »U tim danima beogradska omladinaa pokzala je takve primjere herojstva, kojima će se ponositi daleka buduća pokoljenja. Mladići i djevojčice, od 14 godina pa dalje, napadali su usred bijela dana švapske kamione, palili ih benzinom i uništavali. Uprkos vješalima, koja su bila postavljena u Beogradu nasred Terazija, omladina — srednjoškolska, studentska i radnička — vršila je napade sa nesmanjenom žestinom« — konstatovala je Tito u članku »Borba naroda porobljene Jugoslavije«, napisanom krajem marta 1944. za američku štampu.¹⁸⁶

Komanda italijanskog 11. korpusa, izvještavajući 4. septembra 1941. Komandu 2. armije o potrebi uvođenja sistema talaca i sistema presuda radi savlađivanja vanrednih prilika u Ljubljanskoj pokrajini, konstatovala je da oružane grupe izvode diverzantske akcije »smjelo i okrutno, prezirući vlastite živote«. S obzirom na lukavstvo, »savršeno poznavanje zone« i »dokazano saučesništvo većeg dijela stanovništva, na mjestima gdje se nadzor ne može vršiti«, bilo je vrlo teško uništiti diverzante u samom toku akcije. Međutim, bilo je i slučajeva da su partizani ginuli sa kliještima u ruci prilikom prekidanja telefonsko-telegrafskih žica.¹⁸⁷

¹⁸⁵ *Zbornik*, II, 2, str. 74 i 75.

¹⁸⁶ *Isto*, II, 12, str. 328.

¹⁸⁷ *Isto*, VI, 1, str. 378.

Narodnooslobodilački pokret u Bosanskoj krajini uhvatio je duboke korijene u narodu, koji se, spreman na najveće žrtve, naprezanja i lišavanja, masovno odazvao u opštenarodni rat. Kada je italijanska divizija »Sasari«, poslije trodnevnih borbi, 25. septembra 1941. zauzela Drvar, partizani su pri povlačenju spalili fabriku celuloze, pilanu i skladište drva. »I kada su najzad okupatori prodrli u njega, Drvar je bio ogromna lomača na kojoj je sagorjelo sve ono zbog čega su okupatori toliko nastojali da u njega prodru. Požar narodnog gnjeva i osvete uništio je sve tvornice i sva skladišta, sav drveni materijal i svu celulozu, sve „Šipadove“ milione pretvorio u prah i pepeo. Narod je sabrano vršio svoju dužnost, drvarski radnici preduzeli su sve da ništa ne padne u ruke okupatora što bi moglo da im koristi za njihove pljačkaške ciljeve«¹⁸⁸ — kaže se u proglasu vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta toga kraja oktobra 1941. godine.

VOJNE I POLITIČKE MJERE OKUPATORA

Diverzantska dejstva partizanskih jedinica na teritoriji Jugoslavije na samom početku oružanog ustanka, kada je njemačka Vrhovna komanda glavninu svojih snaga angažovala na istočnom frontu, po svom obimu i sveukupnim rezultatima imala su karakter strategijskog iznenađenja. U znatnoj mjeri osujećeni su i poremećeni planovi sila Osovine u pogledu obezbjeđenja pozadine i snabdijevanja fronta, eksploatacije prirodnih bogatstava i radne snage i korišćenja komunikacija za prebacivanje vojske i ratnog materijala.

Vojne i političke mjere okupatora, kako stoji u izvještaju njemačkog opunomoćenika za privredu u Srbiji Franca Nojhauzena od jula 1942. o eksploataciji prirodnih i privrednih bogatstava Banata i Srbije za potrebe Njemačkog Rajha u prvoj polovini 1942. s osvrtom na 1941, bile su, u prvom redu, »usmjerene na osiguranje željezničkih pruga i plovnog puta Dunavom, rudnika, električnih centrala i drugih pogona važnih za rat, kao i poljoprivredne proizvodnje«.¹⁸⁹

Još krajem aprila 1941. objavljena je — na plakatama — naredba komandanta 2. njemačke armije Maksimilijana Vajksa (Maximilian Weichs): »U jednom podmuklom napadu njemački vojnici su izgubili živote. Njemačko strpljenje je pri kraju. Za odmazdu je strijeljano 100 Srba iz svih slojeva stanovništva. Ubuduće za svakog ubijenog njemačkog vojnika, svakog puta biće bezobzirno strijeljano 100 Srba.«¹⁹⁰ Nijemci su 15. avgusta spalili selo Skelu, objesili 50 zatvorenika, dovedenih iz Beograda, i strijeljali 15 seljaka. Taj zločin su Nijemci, kao zastrašujući primjer, plakatirali u

¹⁸⁸ *Isto*, IV, 2, str. 29 i 71.

¹⁸⁹ *Isto*, XII, 2, str. 1131.

¹⁹⁰ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, Beograd 1979, str. 206.

Beogradu i u cijeloj Srbiji. U Beogradu su 17. avgusta objesili na Terazijama pet pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Sve je to izazvalo ogorčenje u narodu. Sutradan se iz tehnike Mjesnog komiteta KPJ za Beograd pojavio proglas (potpisan »Rodoljubiva srpska omladina«). U njemu je, pored ostalog, bilo napisano: »Ne strah — već sveti pravedni gnev, ne pokornost — već plamena želja za osvetom, ne umirenje — već još nepomirljivija borba protiv morskog tuđinskog jarma, to je odgovor Srba, to je i naš odgovor na ovo poslednje svirepo zverstvo dostojno Hitlerovih bandi.«¹⁹¹ Zastrašujuće mjere okupatora su izazvale čak suprotan efekat i rezultate — opštenarodni oružani ustanak.

Okupacioni i kvislinški aparat vlasti, prema datim naređenjima i detaljno razrađenom planu, preduzeo je na anektiranom i okupiranom području Jugoslavije opsežne preventivne i represivne vojne, političke i psihološke mjere: inkorporiranje svih kvislinških formacija u okupacioni sistem i angažovanje snaga za obezbjeđenje privrednih objekata i komunikacija, prenošenje odgovornosti na stanovništvo zone, uzimanje talaca, odmazde, strijeljanja bez ikakvog sudskog postupka, iseljavanje stanovništva, spaljivanje i razaranje naselja.

Istog dana kada je otvoren sovjetski front, vojnopравни komandant Srbije održao je savjetovanje s komandantom Više komande 65 za naročitu upotrebu, predstavnicima Abvera, Upravom za željeznički saobraćaj Jugoistoka i predstavnicima službe bezbjednosti, a zatim i s kvislinškim vlastima. Na njih je prebačena odgovornost za mir i sigurnost, s napomenom da u slučaju potrebe mogu biti angažovane i operativne jedinice Vermahta, koje u tom slučaju preuzimaju komandu. Radi toga je preduzet nadzor nad mostovima i drugim vojnim objektima i postrojenjima. Isto tako, preduzete su i mjere za obezbjeđenje fabrika na teritoriji Srbije za potrebe njemačkih oružanih snaga (fabrika motora u Rakovici, fabrika za preciznu optiku i elektroniku u Beogradu, fabrika za preciznu mehaniku u Beogradu i izradu instrumenata za vazduhoplovstvo, fabrika eksploziva »Barič«, kod Obrenovca, za proizvodnju eksploziva za njemačke oružane snage, fabrika za proizvodnju baruta i eksploziva Obilićevo, kod Kruševca, firma »Vistad«, u Valjevu, za proizvodnju uređaja za artiljerijske upaljače, valjaonica i fabrika mašina u Smederevu i dr.). U izvještaju Operativnog odjeljenja Štaba vojnopravnog komandanta Srbije od 11. jula 1941. stoji da se poslije otpočinjanja rata protiv Sovjetskog Saveza osjeća življa komunistička aktivnost, zbog čega je pojačano obezbjeđenje važnih pogona i objekata, angažovanjem jačih dijelova lاندensšicen bataljona i posadnih trupa i, zatim, hapšenjem komunisti.¹⁹²

¹⁹¹ Isto. str. 84 i 226.

¹⁹² Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 245, s. 417—27, 567; Zbornik, XII, 1, str. 183—185.

Dajući presjek oružanog ustanka na području Jugoslavije za jul 1941, komandant Abvera navodi da »mjere odmazde, na primjer, veliko strijeljanje 81 slučajno sakupljene osobe nisu dovele do smirenja ili zastrašenosti«.¹⁹³

Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova kod vojnoupravnog komandanta u Srbiji Feliks Bender (Felix Benzler) 7. avgusta 1941. zahtijevao je pojačanje njemačkih snaga »za sprovođenje potrebnih represivnih mjera«. U vezi s tim, Vrhovna komanda Vermahta je 9. avgusta 1941. preko komandanta oružanih snaga na Jugoistoku obavijestile komandanta Srbije da dovlačenje novih snaga policije i službe bezbjednosti u Srbiju nije moguće, jer su one potrebne za istočni front. Međutim, napomenuto je da Hitler, zbog pojačanja ustaničkih akcija, očekuje od angažovanih trupa da brzo i najoštrijom intervencijom što prije uspostave mir i red.¹⁹⁴

Povodom diverzantske akcije na željezničkoj pruzi Gračac — Knin i rušenja transportne kompozicije sa znatnim materijalnim i ljudskim žrtvama, italijanska Vrhovna komanda je 30. jula 1941. naredila Komandi 2. armije »da preduzme okupaciju zone kako bi se omogućila puna sloboda saobraćaja duž željezničkih ograna«.¹⁹⁵ Sutradan, 31. jula, komandant Kopnene vojske Ministarstva domobranstva NDH naredio je da se ta pruga u pogledu osiguranja stavi u nadležnost italijanskim oružanim snagama.¹⁹⁶ Prema izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 1. avgusta 1941, za obezbjeđenje željezničke pruge Knin — Gračac (66 km) bila su »potrebna dva pokretna teritorijalna bataljona za patroliranje i stalni nadzor i jedan angažovan puk za garnizon Gračac i sedam posrednih stanica... Ako bude moralo da se obezbjedi deonica pruge Gračac — Gospić u dužini od 50 km, gornje snage će morati da se udvostruče. Za nadzor telefonsko-telegrafskih linija Gračac — Knin dovoljan je jedan bataljon prebačen kamionima i motociklima koji će biti oslonac željezničke straže«.¹⁹⁷

Već u drugoj polovini avgusta 1941. oko trećina vojnika italijanskog 11. armijskog korpusa bila je angažovana za obezbjeđenje komunikacija, što je osjetno umanjilo njihovu operativnu sposobnost, Tako je 23. puk divizije »Isonco« za obezbjeđenje željezničke pruge u Beloj krajini i istočnom dijelu Dolenjske morao da izdvoji 595 vojnika. Prema izvještaju Komande italijanskog 11. armijskog korpusa, napadi partizanskih jedinica na željezničke pruge i telefonske linije su početkom septembra utrostručeni, što je zahtijevalo angažovanje novih snaga.¹⁹⁸

¹⁹³ Zbornik, XII, 1, str. 275.

¹⁹⁴ Mikroteka AVII, London 6, s. 300985-6; NAV-T-501, r. 249, s. 925.

¹⁹⁵ Zbornik, XIII, 1, str. 213 i 223.

¹⁹⁶ Isto, V, 32, str. 14 i 15.

¹⁹⁷ Isto, XIII, 1, str. 240 i 241.

¹⁹⁸ Isto, VI, 1, str. 373—378, Bilten Obavještajnog odjeljenja Komande italijanskog 11. armijskog korpusa od 10. IX 1941. o unutrašnjoj situaciji u ljubljanskoj pokrajini i drugoj polovini avgusta i početkom septembra.

Tako je u narednim mjesecima za obezbjeđenje željezničke pruge u dužini 812 km na teritoriji 2. italijanske armije bilo angažovano 11.500 vojnika.¹⁹⁹ »Nadzor željezničke pruge, obalskih postrojenja, magacina ili skladišta kao i nadzor u cilju čuvanja javnog poretka, pojačan je do maksimuma« — navodi se u izvještaju Komande italijanskog 5. armijskog korpusa od 18. oktobra 1941. godine.²⁰⁰

»Postojanje oružanih grupa koje napadaju smjelo i okruto, prezirući vlastite živote«, stoji u izvještaju Komande italijanskog 11. armijskog korpusa, te »dokazano saučesništvo većeg dijela stanovništva« u akcijama na željezničkom i drumskom saobraćaju i telefonsko-telegrafskim vezama, na području Ljubljanske pokrajine, navelo je na zaključak okupacione snage da je »neophodno potrebno preduzeti naročite mjere«: uzimati taoce, prenositi odgovornost na lokalne vlasti i stanovništvo i izvršavati »represivne — neposredne smrtne kazne«. Prema ocjeni iste komande, i na njemačkom okupacionom području Slovenije oslobodilački pokret »je zahvatio toliko zabrinjavajuće razmjere, da se pojavila potreba za dovlačenjem vojnih i policijskih trupa iz Njemačke«.²⁰¹ Međutim, komandant 1. pješadijskog puka divizije »Re«, govoreći o slabom efektu represivnih mjera, navodi, između ostalog, da za apsolutnu nepovredivost željezničke pruge »ne bi bilo dovoljno ako bi se rasporedila i cijela armija«.²⁰²

Sprovođenjem represivnih mjera ne samo prema izvršiocima diverzantskih akcija već i cjelokupnom stanovništvu koje je na bilo koji način potpomoglo narodnooslobodilački pokret, okupacioni i kvislinški aparat vlasti je nastojao da u samom začetku otkrije i uništi svaki oblik otpora. Tako Senat pokretnog prijekog suda NDH, koji je svoju djelatnost započeo krajem jula 1941, gotovo svakodnevno izricao kazne smrti strijeljanjem izvršiocima diverzantskih akcija ili taocima. Pored ovih zastrašujućih mjera, pokušalo se da se putem visokih nagrada pronađu organizatori i izvršioци diverzantskih akcija. Vlasti NDH su, preko velikih župa, objavile zapovijest da se iz svih mjesta u čijoj se blizini vrši napad na drumski i željeznički saobraćaj sve osobe — ženske i muške, starci i djeca — odvedu kao taoci u koncentracione logore, a »kuće blago, žito i ostalo postaje državna svojina«.²⁰³

¹⁹⁹ *Isto*, XIII, 1, str. 622.

²⁰⁰ *Isto*, str. 447.

²⁰¹ *Isto*, VI, 1, str. 318—323, Bilten Obavještajnog odjeljenja Komande italijanskog 11. armijskog korpusa od 17. avgusta 1941. o diverzijama u Sloveniji; str. 361—363, Izvještaj komandanta italijanskog 11. armijskog korpusa od 4. septembra 1941. Komandi 2. armije o potrebi uvođenja sistema talaca i smrtnih presuda,

²⁰² *Isto*, XIII, 1, str. 397.

²⁰³ *Isto*, IV, 2, str. 443—447; V, 1, str. 412—415 i 430; knj. 2, str. 353 i 354; XII, 2, str. 225.

Oštre represivne mjere primjenjivane su i prema pripadnicima seoskih partizanskih grupa. Povodom presijecanja telefonskih stubova na komunikaciji Benkovac — Obrovac noću 1/2. avgusta 1941. kraljevski karabinijeri iz Zadra izvijestili su da su izvršioći diverzije »strijeljani od strane garnizona Benkovac«. ²⁰⁴

Komandant njemačke 718. dvizije u Banja Luci general Fortner, povodom partizanskih diverzantskih akcija na banjalučkom području, izdao je proglas o strijeljanju talaca, paljenju kuća i protivmjerama koje će biti »primjenjivane najvećom strogošću«. ²⁰⁵

U izvođenju diverzantskih akcija, neposredno ili posredno, učestvovalo je i stanovništvo, pa je okupator nastojao da ga zastraši surovim mjerama, među kojima iseljavanje i konfiskovanje imovine. »U teškim slučajevima i onda kada i pored pretraživanja i primjene drugih mjera ne bude moguće uhapsiti ili utvrditi vinovnika«, navodi se u naredenju prefektura u Splitu od 7. avgusta 1941, »svi stanovnici zone na razdaljini od 2 km od mjesta udesa, biće prognani iz Kraljevine Italije ili konfinirani, a njihova imovina konfiskovana.« Te mjere su preduzete, kako se navodi, pošto se »na osnovu raznih potvrđenih indicija smatra da stanovništvo odnosnih teritorija ne stoji po strani kad su u pitanju ta oštećenja« (na željezničkim, telefonskim, telegrafskim i drumskim komunikacijama). ²⁰⁶

Mjere okupatora preduzete prvih dana oružanog ustanka naročito su pogodile partizanske desetine u ravničarskim krajevima Jugoslavije. Mađarske okupacione vlasti su nastojale da masovnim hapšenjima i ubistvima civilnog stanovništva, kao i preduzimanjem vojnih akcija protiv partizanskih desetina, uguše narodnooslobodilački pokret, koji je uzimao sve više maha. Od partizanskih grupa u Bačkoj jedino su se od uništenja spasile vojne desetine u Šajkaškoj, od kojih je u novembru 1941. formiran Sajkaški NOP odred. ²⁰⁷

I u Banatu, gdje su ljetnjih mjeseci 1941. paljena žitna polja, vršalice i kudeljare, okupator je preduzimao veoma surove represivne mjere. »Zbog zločinačkih pokušaja neodgovornih komunističkih elemenata u Banatu da paljevinom nanese štetu«, navodi se u kvislinškoj agenciji »Rudnik« od 31. jula 1941. »pojaviła se potreba da se preduzmu najoštrije mjere«. Na Bagljašu (kod Zrenjanina), prema izvještaju šefa policije bezbjednosti i službe bezbjednosti, strijeljano je 31. jula 1941. godine 90 rodoljuba iz Banata, među kojima i član PK KPJ za Vojvodinu Sonja Marinković, narcrjni tercj. Naoružavanjem folksdojčera, pojačanom policijskom kontrolom (za čije potrebe su dovođeni policijski psi iz

²⁰⁴ *Isto*, V, 1, str. 322 i 323; XIII, 1, str. 283.

²⁰⁵ AVII, fond NDH, reg. br. 13/5—7, 8, k. 153A.

²⁰⁶ *Zbornik*, XIII, 1, str. 283 i 284.

²⁰⁷ *Isto*, I, 17, str. 20 i 21.

Abschrift.

Tagesmeldung des Befh. Serbie, vom 31.7.41:

Aktion gegen Kommunisten im Raume Petrovgrad geht planmäßig weiter. Dabei zwei Soldaten verletzt, einer gefallen.
Erschiessung von Kommunisten als Repressalie in Vorbereitung.
Polizeihunde von Berlin im Flugzeug unterwegs. X

Auf Strasse Kragujevac - Jagodina 20 km südostwärts Kragujevac Kfz. besetzt mit I B 717. Inf. Div. angeschossen. Fahrer verletzt.

Sofort eingesetzte Streifen erfolglos. Jetzt weitere Aktion dort im Gange. I V. Kikinda. NB. Gasse Futter- und Erntevorräte verbrannt. In Gegend Kikinda ostwärts Belgrad in NB. 641. Popola Leitungen zerstört.

F. d. R. d. A.:

Werner
Oberleutnant

Dnevni izvještaj njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 31. jula 1941. Komandi Jugoistok o represivnim mjerama, među kojima prebacivanje policijskih pasa iz Berlina, zbog partizanskih diverzija

Berlina) i masovnim strijeljanjima aktivnost partizanskih desetina je krajem 1941. bila onemogućena.²⁰⁸

Očuvanje okupacionog sistema umnogome je zavisilo od »funktionsanjanja« kvislinškog aparata vlasti. Već od prvih partizanskih akcija njemačka okupaciona uprava u Srbiji je koristila sva raspoloživa sredstva (vojna, politička i propagandna) kako bi, uz po-

²⁰⁸ U dnevnom izvještaju komandanta u Srbiji od 31. jula 1941. Komandi Jugoistoka, pored represivnih mjera na području Banata, navodi se da je u toku »prebacivanje policijskih pasa iz Berlina« (Mikroteka A VII, NAV-T-312. r. 452. s. 8037119); *Zbornik*, I. 1, str. 260, 320 i 321; knj. 17. str. 29—34.

moć kvislinških jedinica i ustanova, obezbijedila »mir i poredak«. Nakon rušenja vijadukta na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, kod Ralje i Belog Potoka, 25. jula 1941, za čiju opravku je bilo potrebno nedelja dana, okupacione vlasti su, zbog ove i drugih diverzija, odlučile da se formira »Srpska željeznička zaštita«, ojačana žandarmerijom.²⁰⁹

Za osiguranje željezničkih linija u Srbiji angažovana je i srpska žandarmerija. Krajem jula 1941. pojačano je obezbjeđenje željezničkih objekata na liniji Beograd — Palanka — Niš i Beograd — Osipaonica. Osoblje oko 300 željezničkih stanica naoružano je sa po tri puške i 20 metaka, a 600 čuvara pruge puškom sa po 50 metaka. Osim toga, na željezničkoj pruzi Beograd — Palanka — Niš bilo je angažovano 500 srpskih žandarma s puškama, 30 mitraljeza i 500 ručnih bombi, kao i bataljon njemačkih vojnika.²¹⁰

Prema izvještaju komandanta srpske žandarmerije od 15. avgusta 1941, »za potpuno obezbjeđenje važnih objekata na željezničkoj pruzi« bilo je potrebno podizanje stražarnica i zaprečavanje, kao i stavljanje »srpskoj žandarmeriji na raspolaganje nekoliko dresina«.²¹¹

Vojnoupravni komandant Srbije izdao je 11. avgusta 1941. uputstvo Višoj komandi 65 za naročitu upotrebu, u kojem je istaknuto da ne postoje više posadne, već borbene trupe, te da u svakom bataljonu treba formirati po jedno potjerno (lovačko) odjeljenje na kamionima, jačine 30—50 vojnika »pod vodstvom posebno hrabrih i oprobanih oficira i podoficira«, naoružanih lakim i teškim mitraljezima, automatima, ručnim bombama, ojačanih tenkovima, izviđačkim oklopnim kolima, motorciklima i sredstvima veze. Njemačke jedinice su u obezbjeđenju komunikacija sadejstvovale sa srpskom žandarmerijom. Sutradan, 12. avgusta, na savjetovanju njemačkog generala u Zagrebu i načelnika Štaba vojno-upravnog komandanta Srbije odlučeno je da se za osiguranje željezničkih pruga i vještačkih objekata upotrijebe folksdojčerske straže i druge organizacije koje su u formiranju, kao i da se nastavi sa pridavanjem manjih njemačkih odjeljenja žandarmerijskim stanicama. Posebna pažnja je pridavana propagandnim mjerama: izazivanju straha pomoću tenkova, borbenih kola i aviona, isticanju njemačkih pobjeda na istočnom frontu, objavljivanju smrtnih kazni, prijetnjama o strijeljanju i vješanju talaca. Međutim, istaknuto je da je odvajanjem ljudstva za stražarske zadatke brojno stanje njemačkih bataljona slabilo i da je, zbog obezbjeđenja komunikacija, riječne plovidbe i industrijskih postrojenja, koncentracija njemačkih snaga za borbene zadatke bila onemogućena.²¹²

²⁰⁹ Mikroteka AVII, NAV. T-312, r. 425, s. 8003105; T-501, r. 407, s. 476.

²¹⁰ *Zbornik*, XII, 1, str. 266 i 267.

²¹¹ AVII, fond Nedićeve arhive, reg. br. 3/1, k. 27; *Zbornik*, I, 1, str.

39—41.
²¹² *Zbornik*, XII, 1, str. 282—291, 331, 332 i 387.

-319-

1. In letzter Zeit haben wiederholt Überfälle durch kommunistische Banden auf Eisenbahnzüge stattgefunden, die zu blutigen Verlusten für die deutsche Wehrmacht geführt haben. Besonders gefährdet sind s.Zt. die Schaalapurbahnen Sarajevo - Valjevo - Belgrad und Mitrovica - Lapovo.

Es ist deshalb erforderlich, dass die Züge in einer Weise durch die deutsche Wehrmacht ausgenützt werden, dass in ihnen eine Kampfkraft vereinigt wird, die nicht nur den Banden erfolgreich Widerstand leisten, sondern darüber hinaus ihnen solche Verluste zufügen kann, dass sie auf weitere derartige Überfälle verzichten.

2. Zur den Verkehr werden daher nur folgende Züge freigegeben:

- a) ab Sarajevo 23.46 Uhr an Belgrad 14.14 Uhr
ab Belgrad 8.17 Uhr an Sarajevo 23.03 Uhr
- b) ab Mitrovica 9.29 Uhr an Lapovo 15.28 Uhr
(Anschluss nach Belgrad: 17.36 ab Lapovo
19.55 an Belgrad)
ab Lapovo 14.40 Uhr an Mitrovica 21.01 Uhr
(Anschluss von Belgrad: 10.32 ab Belgrad
12.40 an Lapovo)

Benützung anderer Züge durch Wehrmachtangehörige auf beiden Strecken wird verboten.

3. Zur Erzielung kampfkraftiger Besetzungen wird weiter angeordnet:

- a) Es sind nur Züge zu benützen, die an ungeraden Kalendertagen Sarajevo, Belgrad, und Mitrovica verlassen.

Der Zug Sarajevo - Belgrad verlässt, wie oben angegeben, kurz vor Mitternacht des jeweils ungeraden Tages Sarajevo. Er fährt also durch den Bereich des Befehlshabers Serbien bis Belgrad am geraden Kalendertag.

- b) Den Urlaubern sind Waffen und Munition, pro Mann je 1 Handgranate, mitzugeben. Die Waffen der Urlauber sind bei der Durchfahrt in Belgrad im Gebäude der Transport-Kommandantur (200 m vom Bahnhof entfernt)

Prva strana naredjenja njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 17. avgusta 1941. o obezbijedenju prevoza njemačkih oružanih snaga željeznicom zbog velikih gubitaka uslijed partizanskih diverzija

Kao što se vidi, već prvih mjeseci oružanog ustanka vodio se u pravom smislu riječi rat za komunikacije, prostor i vrijeme, ne samo vojnim i političkim mjerama već i u materijalnom, moralnom i psihološkom pogledu. Surovim represivnim mjerama, međutim, okupatorske i kvislinške jedinice i ustanove nisu uspjele da uguše oružani ustanak, već su ga još više podstakle.

Prelomni momenat je nastupio u drugoj polovini septembra 1941, iz više razloga: žetva je bila poremećena ustankom; rudnici u Srbiji su radili sa trećinom kapaciteta; na željezničkoj magistrali Beograd — Niš smanjen je saobraćaj za 40%; razaranjem na više mjesta željezničke pruge Niš — Zaječar — Negotin — Prahovo i žičane željeznice za prevoz rude iz Majdanpeka, ugroženi su proizvodnja i odvoz robe iz Bora; rušenjem mostova u dolini Ibra, prevoz rude iz Trepče bio je otežan; saobraćaj na Savi uzvodno od Zabrežja bio je obustavljen; Valjevo je bilo odsječeno, pa su ranjenici i pošta prebacivani avionom za Beograd; željezničke pruge Zagreb — Rijeka i Zagreb — Split bile su u čestom prekidu; rudnik željeza Ljubija i industrijski centri u Bosni, naročito industrijske pruge, bili su ugroženi; na ljubljanskoj saobraćajnoj raskrsnici, najosjetljivijoj tački između italijanskog i podunavsko-balkanskog područja, izvođene su diverzantske akcije. Uz to, ni situacija kod kvislinških formacija, zbog prekidanja veza, odsijecanja garnizona i »gubljenja ugleda u narodu«, nije bila sasvim povoljna.²¹³ Ranije pomenute protivmjere okupatora nisu donijele očekivane rezultate, već je, naprotiv, nastupio period u kojem se sve krupnije neprijateljske jedinice angažuju za zaštitu komunikacija i privrednih objekata.

U ovako nepovoljnoj situaciji na jugoistoku Evrope — u vrijeme kada su njemačke trupe vodile žestoke borbe na istočnom frontu — odvijala se živa aktivnost u pogledu preduzimanja vojnih i političkih mjera između Vrhovne komande Vermahta i Komande Jugoistoka, s jedne, i okupacionih snaga na području Jugoslavije s druge strane.

Komandant 18. armijskog korpusa general Berne (Franz Berne), po dolasku u Beograd sa korpusnim štabom (bez trupa) 19. septembra 1941, na osnovu procjene situacije u Srbiji, konstatovao je, između ostalog, da »jake partizanske grupe« stalno izvode prepade na željezničke pruge, da iz zasjede napadaju jedinice na maršu, auto-kolone i snabdjevačke transporte, uslijed čega »na zapadu Srbije njemačke trupe nisu uopšte mogle da se maknu; u svim ostalim prostorijama jedva su mogle da se odbrane od neprijateljskih partizanskih grupa i njihovih dijelova koji su stalno napadali glavnu željezničku prugu Beograd — Niš (mostove stanice, fabrike, rudnike) i koji su tukli njemačke brodove na Dunavu«. Na osobito

²¹³ Ljubomir Bošnjak, *Diverzantska aktivnost partizanskih jedinica na komunikacije i privredne objekte 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1977, 155—172.

DEK. BE. "HELNADEN SENDEN"
Nr.

23.9.15⁴⁵ 7/8

BELGRAD, den 23.9.41

Gen. Kom. Beograd

in 23.9.

Objekt:	1a
Art:	
Ort:	
Zeit:	
Person:	

Betr.: Sicherung der Eisenbahn.

An
Generalkommando XVIII.A.K.

Belgrad

Im Anschluss an frühere mündliche Weisungen und nach Verlegung von Einheiten des HSh.Kdo LKV an die Bahnlinie Belgrad - Biscak /Richtung Saloniki/ stand Befehlshaber Serbien bei Befehlsübernahme durch Gen.Kdo XVIII.A.K. im Begriff, HSh.Kdo LKV mit möglichst wirksamen Sabots vorgenannter Bahnlinie etwa wie folgt, zu beauftragen:

1. Einteilung der Bahnlinie in Abschnitte, die je von einem etwa in der Mitte der Abschnitte im Standort liegenden Batl. nach beiden Seiten zu sichern sind.
2. Sicherung der wichtigsten Brücken usw. durch starke Postierungen, Meldung hierüber.
3. Gestellung von Schutzkommandos für Bahnarbeiter bei erfolgreichen Sabotageakten.
4. Patrouillentätigkeit an den zugewiesenen Abschnitten
 - a. durch Patrouillen zu Fuss,
 - b. durch Begleitkommandos in Transport- und Sägen des öffentlichen Verkehrs und sonstigen
 - c. durch behelfsmäßig einzurichtende Panzer- /25er je Batl. einer in Stärke von etwa einer Infanterie und 2-3 Kanon.
5. Der Leiter der Abwehrstelle der Eisenbahnenverwaltung, Belgrad, wird ersucht, seine Maßnahmen zu ergreifen.

Prva strana pisma njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 23. septembra 1941. Komandi njemačkog 18. armijskog korpusa o mjerama na obezbjedenju željezničke pruge Beograd—Niš

ugroženim drumovima saobraćaj je bio gotovo potpuno paralisano, tako da su posebne trupe, kako navodi komandant 18. armijskog korpusa, mogle »samo uz najveće gubitke da sačuvaju svoju kožu«. Izlažući dileme Komande Jugoistoka oko angažovanja novoprispjeelih snaga sa drugih frontova (342. i 113. divizije) na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, general Berne navodi da je uspio da prođe sa svojim mišljenjem: da se u zapadnom dijelu Srbije angažuju glavne snage.²¹⁴

Vojnoupravni komandant Srbije saopštio je 23. septembra 1941. Komandi 18. armijskog korpusa da su za zaštitu željezničkog saobraćaja, kao najefikasnije, preduzete slijedeće mjere: podjela pruge na sektore obezbijedene bataljonom vojnika sa obje strane mosta (koji se nalazi na sredini sektora); obezbijedenje najvažnijih mostova pješadijskim i motorizovanim patrolama; uvođenje oklopnih vozova (po jedan na svaki bataljon); regulisanje sadejstva srpske žandarmerije od strane Više komande 65 za naročitu upotrebu.

Opunomoćeni komandant u Srbiji Berne, neposredno poslije dolaska, naredio je Višoj komandi 65 za naročitu upotrebu da preduzme hitne mjere za obezbijedenje željezničke pruge Beograd — Niš jakim borbenim jedinicama i tako spriječi »razaranje i prekid saobraćaja za duže vrijeme«. Radi toga je naredio da se važniji objekti utvrde i obezbijede podizanjem bunkera, zaprečavanjem i posjedanjem (ojačanom četom). Između ovih uporišta je vršeno noćno patroliranje ojačanim vodom vojnika. Isto tako, naredeno je da jedinice iz garnizona izvode vježbe, uz upotrebu oklopnih kola, u različito vrijeme i u više pravaca.

»Usljed višednevnog prekida glavne željezničke pruge Beograd — Niš u rejonu Bagrdana«, stoji u naredenju opunomoćenog komandanta u Srbiji od 22. oktobra 1941, »treba ponovo da uđe u prvi plan zaštita glavne željezničke pruge i održavanje saobraćajnih sposobnosti željeznice. Pored naredenih mjera zaštite na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, treba odmah osigurati rudnike uglja Aleksinac (13.000 tona mjesečne proizvodnje) i Jelašnicu (14 km jugoistočno od Niša sa 2.600 t mjesečno), koji su od životnog interesa za saobraćaj na pruzi Beograd — Niš, protiv prepada ili razaranja, tako da proizvodnja uglja teče i dalje normalno. Trupe koje se nalaze u Lazarevcu i Vreocima mogu se povući za zaštitu željezničke linije.«²¹⁵

Okrupator je na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije preduzeo veoma oštre represivne mjere prema pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta i stanovništvu u cjelini. Načelnik štaba Vrhovne komande Vermahta feldmaršal Vilhelm Kajtei (Wilhelm Keitel) izdao je naredenje, 16. septembra 1941, za cjelokupno područje Jugoslavije u kojem, je, pored ostalog, istaknuto: »Kao odmazda za život jednog njemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti kao

²¹⁴ Izvod iz saslušanja generala Berna u Nirnbergu 1947. godine (*Zbornik*, I, 1, str. 682—693).
²¹⁵ Mikrotreka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1429, 1435—1437, 1447—8.

20. 10. 1941

Telegraphische Nummer: *No. 42*

++ HV NISCH 1004 UEBER HDVL 16249 -

Telegraphische Nummer: *1755 EINS ROE HEYAS*

Empfänger:
 Rufnummer:
 Datum: *20. 10.*
 um:
 an:
 durch:
 Platz:

Telegraphische Nummer:
 Rufnummer:
 Datum: *20. 10.*
 um:
 an: *AN BEVOLLM. MDR. GENERAL*
 durch:
 Platz: *FUER SERBIEN, BELGRAD-*

Bestimmungsart: *2/10. 10.*

Telegraphische Nummer:
 Rufnummer:
 Datum: *20. 10.*
 um:
 an: *AN BEVOLLM. MDR. GENERAL*
 durch:
 Platz: *FUER SERBIEN, BELGRAD-*

Bestimmungsart: *2/10. 10.*

UNTER BEZUGNAHME AUF DIE IN DEN LETZTEN MONATEN VIELFACH GESTELLTEN ANTRAEGE AUF SICHERUNG DER BAHN NISCH - ZAJECAR-NEGOTIN - PRAHOVO, DIE NICHT BERUECKSICHTIGT WERDEN KONNTEN, WIRD ANTRAG WIEDERHOLT. BAHN IST NUNMEHR AN MEHREREN STELLEN SO UNTERBROCHEN, DASZ AUCH UMSTEIGERVERKEHR NICHT MEHR MOEGLICH. DAUER DER WIEDERHERSTELLUNG NOCH NICHT KLAR GESTELLT. WIEDERHERSTELLEN NACH ANSICHT DER F.K. ZWECKLOS, WENN NICHT GLEICHZEITIG SICHERUNG DER STRECKE DURCHGEFUEHRT WIRD., DA SOFORT NEUE ZERSTOERUNGEN EINTRETEN WERDEN. STANDORTE ZAJECAR UND BOR NUNMEHR VOELLIG ABGESCHNITTEN, KURIERVERKEHR MIT GELEITZUG AUF VOELLIG UNGESICHERTER STRASSE MUSS ZU VERLUSTEN FUEHREN. F.K. REGT ERNEUT AN, DIESE BAHN NOETIGENFALLS DURCH BULGARISCHE WEHRMACHT SICHERN ZU LASSEN. GLEICHZEITIG WIRD BEANTRAGT, BASS HINDESTENS ZWEIMAL WOECHENTLICH FLUGVERBINDUNG VON

3. Teil
mit 14!
Antrag für Sicherheit mehr Besatzung
Wiederholt den Befehl

Bestimmungsart: *2/10. 10.*

Prva strana telegrama Feldkomandanture Niš od 20. oktobra 1941. njemačkom opunomoćenom komandantu u Srbiji o razaranju željezničke pruge Niš—Zaječar—Negotin i zahtjev da se obezbijedi bugarskim snagama

opšte pravilo, da odgovara smrtna kazna 50—100 komunista. Način izvršenja smrtno kazne mora još pojačati zastrašujući efekat.«²¹⁶

Rukovodstvo transporta Vermahta za Jugoistok, uz obrazloženje da je stanje neodrživo, uputio je Stabu vojnopravnog komandanta Srbije i vrhovnom načelniku za transport u Berlinu zahtjev da se sprovedu opsežne mjere za zaštitu saobraćajnih postrojenja u Srbiji.

U Turnu Severinu je formiran viši specijalni štab, koji je imao zadatak da obezbijedi Gvozdena vrata (u Đerdapu), rudnik Bor i željezničke pruge Bor — Zaječar i Bor — Prahovo, angažovanjem inženjerskih i vazduhoplovnih jedinica. Radi zaštite dunavske plovidbe, između ostalog, iseljeno je stanovništvo kod Gvozdene vrata, izvršeno je zaprečavanje i angažovane su jedinice mađarske i rumunske dunavske flotile. Iz Grčke je prebačen ojačani 125. puk za čišćenje prostora od partizanskih jedinica i osposobljavanje komunikacija, posebno željezničke pruge Beograd — Valjevo. Za opravku željezničke pruge Beograd — Niš organizacija Tot je angažovala oko 12.000 radnika. Sklopljen je sporazum i sa vođom ruskog agenturnog centra generalom Skorodumovim o formiranju belogardejskih trupa za zaštitu privrednih objekata, a istovremeno su otpočeti razgovori sa predstavnicima bugarskih okupacionih snaga o zaštiti niškog željezničkog čvora.²¹⁷

Vojnopravni komandant Srbije obavijestio je, 23. oktobra 1941, Višu komandu 65 za naročitu upotrebu i komandu njemačke 717. divizije da će za obezbjeđenje željezničkih stanica na prugama Niš — Sofija i Niš — Vranje biti ponovo angažovana dva bugarska bataljona i da je u Niš već stigao štab bugarskog puka sa kojim 717. divizija treba da uspostavi vezu i organizuje zaštitu pruge, kao što je to naređeno za prugu Beograd — Niš. Pri tome je istaknuto da »naročito treba osigurati glavne objekte dovoljno jakim snagama i ubrzati izdavanje naloga od strane njemačkih nadležnih službenih organa za izgradnju stražarskih kula. Bugarske trupe u Srbiji su u svim pravima i dužnostima ravnopravne sa njemačkim trupama«.²¹⁸

Tako je bugarski motorizovani pješadijski puk, ojačan artiljerijskim divizionom (razmješten u Nišu, Leskovcu i Beloj Palanci), neposredno po svom dolasku bio »upućen na usku saradnju sa 717. divizijom«. Radi toga je 2. decembra 1941. održan sastanak između opunomoćenog komandanta u Srbiji i bugarskog oficira za vezu generala Stančeva, na kojem je, između ostalog, zaključeno: da se bugarski 2. motorizovani puk postavi po vodovima i če-

²¹⁶ *Zbornik*, I, 1, str. 432; XII, 4, str. 9.

²¹⁷ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 425, s. 8003039—40; T-501, r. 249, s. 858, r. 250, s. 1428 i 1447—48; *Zbornik*, XII, 1, str. 381, 382, 419—422, 577 i 842. Organizacija »Tot« je bila nacistička poluvojna radna organizacija. Nazvana je po imenu njenog osnivača, generalnog inspektora Saobraćaja Trećeg Rajha, Frica Tota. Poslije njegove smrti, 15. februara 1942. na to mjesto došao je r?>mi zločinac Albert Šper (*Zbornik*, XII, 4, str. 270).

²¹⁸ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1428.

Dieser Teil wird von der Fernschreibstelle ausgefüllt

g

Fernschreibstelle <u>ETL BK</u>	
Fernschreibname <u>HLXV</u> Leitende Nummer <u>224</u>	
Programm: _____ Rufnummern: _____ Datum: _____ 19____ von: _____ von: _____ durch: _____	Beförbert: _____ Datum: <u>23. 10. 41</u> um: <u>1805</u> <u>HLXV</u> <u>Rödlr</u> von: _____ durch: _____ Note: _____
Decimale: <u>TM 2</u>	
Fernschreiben: Posttelegramm: <u>an. Der Bevollm. Kdr. General in Serbien, Ia</u> Sammelzahl: _____	
23. 10. 41 <small>Tag/Monat/Jahr</small>	<u>7015</u> <small>Platznummer</small>
Nr. <u>WSh. Kdo. z. b. V. IXV.</u> gleichlt. an <u>717. Inf. Div.</u> <small>Bestimmungsamt</small>	
<p>1.) Zur Verstärkung Bahnschutz an Strecke Nisch - Sofia und Nisch - Vranje werden 2 bulg. Batl. neu eingesetzt. Bulg. Bat. Stab und 1 Zug trifft dieser Tag in Nisch ein.</p> <p>2.) <u>717. Inf. Div.</u> nimmt sofort mit diesem Verbindung auf, um Schutz der Bahn in gleicher Weise wie für Hauptstrecke weiter nördl. befohlen, durchzuführen. Insbes. sind Hauptobjekte genügend stark zu sichern und der Bau von Wechttürmen durch deutsche Dienststellen beschleunigt in Auftrag zu geben.</p> <p>3.) Die bulg. Truppen in Serbien sind in allen Rechten und Pflichten der deutschen Truppe gleichzustellen (Waffentragen, Beziehungen zu Cetniks und Bahnpersonal usw.).</p>	
Der Bevollm. Kdr. General in Serbien <i>RM</i>	
<i>Abt. Eisenbahn</i> <i>717. Inf. Div.</i>	
<small>Veranstalt von Postgew.</small>	<small>Bestimmungsamt von Postgew.</small>

Telegram njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 23. oktobra 1941. Komandi njemačkog 65. korpusa o angažovanju bugarskih jedinica i njemačke 717. divizije u obezbjedenju željezničkih pruga Niš—Sofija i Niš—Vranje

tama između važnih objekata neposredno na pruzi, da se pruga prema Sofiji zaštiti stražanskim kulama, raščisti teren 500 m s obje strane pruge i puta i organizuje noćno patroliranje.²¹⁹

I pored angažovanja svih kvislinških snaga za obezbjeđenje saobraćaja (u drugoj polovini oktobra 1941, prema sporazumu sa njemačkim trupama, četnici Koste Pećanca su preduzeli osiguranje pruge Beograd — Valjevo), situacija u Srbiji ostala je nepromijenjena. U uputstvu Milana Nedića od 22. novembra 1941. komandantu žandarmerije o obezbjeđenju željezničkog, drumskog, riječnog i telefonsko-telegrafskog saobraćaja od diverzantskih akcija partizana i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta, između ostalog, navodi se: »Dosadašnji način obezbeđenja saobraćaja i saobraćajnih postrojenja pokazao se nedovoljan i nemoćan da spreči komunističke bande u njihovoj razornoj akciji u vršenju dela sabotaža, koja se prvenstveno ispoljila na prekidima redovnog željezničkog i suvozemnog saobraćaja, rušenju i kvarenju pogotovo svih važnijih saobraćajnih objekata.«²²⁰

Angažovanje bugarskih okupacionih snaga, iseljavanje i strijeljanje stanovništva, raščišćavanje zemljišta pored željezničkih pruga i drumova u prostoru od 500 m, izgradnja stražarskih kula (samo na relaciji Beograd — Niš izgrađeno je 75 stražarskih kula), zaprečavanje i dodjela oklopnih vozova (oko 4 na svaku diviziju) — sve to nije spriječilo diverzantsku aktivnost partizanskih jedinica.²²¹

Prema izvještaju komandanta oružanih snaga Jugoistoka od 14. novembra 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta, »sve češći prepadi na željezničke pruge Niš — Sofija i Niš — Skoplje« iziskivali su »ojačanje obezbeđenja glavne željezničke pruge i glavnog puta izradom fortifikacijskih objekata«, kao i »pojačanje bugarskog obezbeđenja željezničke pruge Niš — Piroć i Niš — Skoplje upotrebom težeg naoružanja i još jednog bugarskog bataljona.«²²²

Njemačka okupaciona uprava posebno je bila zabrinuta zbog učestalih diverzantskih akcija za obezbjeđenje željezničke pruge granica Rajha — Zagreb — Beograd. Komanda oružanih snaga Jugoistoka izvijestila je 14. novembra 1941. Vrhovnu komandu Vermahta da, uslijed povećanog broja »prepada na željezničku prugu Beograd — Zagreb«, namjerava »pojačati obezbeđenje željezničke pruge Beograd — Zagreb, po potrebi i po cijeni slabljenja njemačkih posada u unutrašnjosti zemlje«.

²¹⁹ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1406—1413,

²²⁰ *Zbornik*, I, 21, str. 159—161; XII, 1, str. 570.

²²¹ Mikroteka AVII, NAV, T-312, r. 452, s. 8037174—5 i 8037639, Izvještaj opunomoćenog komandanta Srbije od 8. i 23. novembra 1941. komandantu oružanih snaga na Jugoistoku o angažovanju bugarskih snaga za obezbeđenje željezničke pruge istočno i južno od Niša; Dimitrije Pisković, *Diverzantske akcije u rejonu željezničkog čvora Niš — 1942. godine*, 1941—1942, u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 18, str. 52—59.

²²² *Zbornik*, XII, 1, str. 625.

15. 11 18 15 41

P. G. P. G.

Sernschreibstelle VIII A K

MAGN 2425

Angenommen: Der Bevollm. Kdr. General
Rufnummern: (Gen. Kdr. XVIII. Gebirg)

Datum: 15. 11. 1941 **Einsatz:** 17. XI. 1941 **Nr.:** 316

um: *1730 EINS. BU*

von: *Brehm* **Weg:** *SP 1514*

Wort: *La* **Gewicht:** *AM*

Netz: *La* **Nr.:** *1074*

Deckel: *SSD* **SECRET**

Sernschreiben:
Hilfstelegramm: *an:*
Sernspruch:

15/11 41 1650 **AN REV. DR. GENERAL IN SERBIEN BELGRAD**

DEUTSCHE BEFELHUNG (zum Mit. anzuheften)

1. --PETR.--SICHERUNG BAHN AGRAM-- BELGRAD.--

1.) VON LANDESSCHUTZEN AN STRECKE EINGESETZT:--
STAR LS. PATL. 923 UND ERSTE KOMP. SISAK --
DRITTE KOMP. 927 NOVSKA -- DRITTE KOMP. 924 BROD.--
ERSTE KOMP. 924 VINKOVCI -- VON KROAT. ARMEE EINGESETZT:--
STRECKE AGRAM SÚJJA 1 KOMP.-- AGRAM - ĐANOVA JARUGA 1 KOMP.--
SÚJJA - BROD 2 KOMP.-- BROD - VINKOVCI 1 KOMP.--
VINKOVCI - ZEMUN 1 KOMP.--

2.) ÜBERPRÜFUNG IST EINGELEITET, VERSTÄRKUNG DURCH KROAT. TRUPPEN NICHT MOEGLICH, EINSATZ DER LS. PATL. ERFOLET DURCH 716. I. D.--

3.) ANGABE DER WICHTIGSTEN GROESSEREN KUNSTBAUTEN, DEREN WIEDERHERSTELLUNG NACH ETWAIGEN ZERSTOERUNG LAENGERE ZEIT IM ANSPRUCH NEHMEN WUERDE, FOLGT:--

DER DEUTSCHE GENERAL

Mit. Brehm

Handl. im Belgrad *Mit. Brehm*

Telegram njemačkog generala u Zagrebu od 15. novembra 1941. njemačkom opunomoćenom komandantu u Srbiji o angažovanju landessičen bataljona u obezbjednju željezničke pruge Zagreb—Beograd

Opunomoćeni komandant u Srbiji prenio je, 4. novembra 1941, njemačkom generalu u Zagrebu naređenje komandanta Jugoistoka o potrebi osiguranja pruge Beograd — Zagreb, koja je isto »toliko važna kao i pruga Niš — Beograd«. Istovremeno je »naređeno osiguranje najvažnijih željezničkih objekata dovoljno jakim snagama, izgradnja stražarskih kula i postavljanje žičanih prepreka oko njih«. Sutradan, 15. novembra, njemački general u Zagrebu izvijestio je opunomoćenog komandanta u Srbiji da su za obezbjeđenje pruge Zagreb — Beograd, pored ustaško-domobranskih, angažovane i njemačke landesšicen jedinice: »Stab i 1. četa 923. landesšicen bataljona u Sisku, 3. četa 924. landesšicen bataljona u Brodu, 1. četa 924. landesšicen bataljona u Vinkovcima«.

Njemački general u Zagrebu izvijestio je, 21. novembra 1941, Komandu Jugoistoka da je već mjesecima pokretao kod kvislinških vlasti »izgrađivanje stražarskih tornjeva, bunkera, uređenje flankirne vatre na željezničkim objektima i mostovima«. U izvještaju od 16. novembra 1941. obavijestio je Komandu Jugoistok da su na području Bosne »ugroženi objekti koji su značajni za njemačku vojnu privredu: Kakanj, Zenica, Vareš«, kao i željeznički saobraćaj, te da se razmišlja »da se preduzmu vojne mjere nalik onima što ih je general pješadije Berne proveo u Srbiji«.²²³

Postoje dva perioda diverzanskih aktivnosti partizanskih jedinica na području Jugoslavije tokom 1941. godine: prvi, od sredine aprila do Savjetovanja u Stolicama kada su, u veoma teškim i složenim uslovima (okupacija, aneksija pojedinih teritorija, formiranje kvislinških vlada i genocid), preko partijskih i vojnih komiteta formiranjem udarnih i partizanskih grupa, izvršene pripreme i sprovedena strategijska odluka Partije »pretvaranje zemlje u opsjednutu tvrđavu«, te je okupator vještim inkorporiranjem svih kvislinških jedinica i ustanovu u okupacioni sistem, dovlačenjem sa drugih frontova novih snaga i preduzimanjem »specijalnih mjera«, nastojao da obezbijedi svoje interese na području Jugoslavije i vođenje rata na drugim frontovima; i drugi, od Savjetovanja u Stolicama, na kojem su — na osnovu iskustava i rezultata tromjesečnih akcija partizanskih jedinica na komunikacije i privredne objekte — razrađena uputstva o organizaciji i načinu izvođenja diverzantske aktivnosti i njenom usaglašavanju sa operativno-taktičkim dejstvima.

Okupator je, već od samog početka zavođenja okupacionog sistema, uz pomoć kvislinških jedinica i ustanova, preduzeo vojne, političke, propagandne, psihološke i represivne mjere da zaštiti

²²³ Mikroteka AVII, NAV-T-501, r. 248, s. 369—70, r. 250, s. 97—8, 1215—17, 1375, r. 267, s. 652—7; *Zbornik*, XII, 1, str. 625 i 645.

privredne objekte i komunikacije na okupiranom i anektiranom području u Jugoslaviji, sa osnovnim ciljem da osigura prebacivanje trupa i ratne tehnike na istočni i afrički front i da omogućiti eksploataciju prirodnih i privrednih bogatstava za vođenje rata.

Međutim, oružani ustanak u Jugoslaviji, u vrijeme kada su glavne njemačke snage bile angažovane prema Sovjetskom Savezu, iznenadio je Nijemce i u znatnoj mjeri poremetio planove i ostalih okupatora (Italije, Bugarske i Mađarske). Tako je za okupatore otvoreno novo, nepredviđeno jugoslovensko ratište, koje će znatno uticati na vođenje drugog svjetskog rata, naročito na jugoistoku Evrope.

Kada je u jesen 1941, opštenarodnim oružanim ustankom u Jugoslaviji, ugrožena pozadina njemačkog istočnog i afričkog fronta, okupatori su pokušali da, dovlačenjem snaga sa drugih frontova i inkorporiranjem kvislinških formacija u okupacioni sistem, uspostave stabilnost svoje pozadine. Međutim, nisu postignuti očekivani rezultati. Diverzantska dejstva su i dalje izvođena po jedinstvenom planu na cijeloj teritoriji Jugoslavije.

U početku ustanka, kada je Partija odredila strategiju oružane borbe — osloncem na vlastite snage pretvoriti zemlju u opsjednutu tvrđavu, nanošenjem udara po najosjetljivijim tačkama okupatora i uništavanjem svega što bi mu moglo služiti za vođenje rata ne samo na jugoslovenskom već i drugim ratištima, diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su jedan od osnovnih načina razbijanja okupacionog sistema i preotimanja inicijative.

Upotreda sa razvojem oružanih snaga odvijala su se diverzantska dejstva kako u pogledu snaga i primjene sredstava tako i taktike izvođenja. Pri tome treba imati u vidu da se u pripremnom periodu i početku oružanog ustanka gotovo i nije raspolagalo obučanim kadrovima i jedinicama, da bi u vrlo kratkom vremenu, kroz akcije i na kratkotrajnim kursevima, izrasla plejada vrsnih diverzanata osposobljenih za izvršavanje i najsloženijih zadataka.

Diverzantska dejstva u oružanom ustanku planirana su, organizovana i izvođena pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija. Otuda je i razumljivo da su jezgro prvih diverzantskih grupa i partizanskih odreda predstavljali članovi Partije i SKOJ-a.

Na samom početku ustanka, kada neprijatelj nije preduzimao gotovo nikakve mjere obezbjeđenja komunikacija, diverzantske akcije su bile jednostavne i izvođene su danju i noću. Međutim, kada je neprijatelj preduzeo opsežne mjere obezbjeđenja (izgradnja bunkera, stalne posade, patrole duž pruga i objekata), diverzantske akcije postaju složenije i elastičnije i unekoliko se mijenja taktika njihovog izvođenja.

Stanovništvo je pružilo neprocjenljivu i dragocjenu pomoć diverzantskim grupama. Ono je prikupljalo podatke o rasporedu neprijateljskih dijelova za obezbjeđenje komunikacija i objekata i pravcima kretanja patrola, hranilo i obezbjeđivalo diverzante, da-

vaio vodiče na nepoznatom terenu i ukazivalo pomoć diverzantima u prenošenju diverzantskih sredstava do mjesta predstojeće akcije.

U pogledu snaga i primjene sredstava za diverzantska dejstva na **jugoslovenskom** ratištu postojale su, pored zajedničkih karakteristika, i specifičnosti u pojedinim krajevima, s obzirom na različite uslove u kojima se odvijala oružana borba.

Početak oružanog ustanka karakteriše intenzivna aktivnost diverzantskih grupa u okupiranim gradovima, industrijskim centrima i naseljenim mjestima i diverzantska dejstva partizanskih jedinica na komunikacijama i privrednim objektima.

Osnovni zadatak Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije bio je: prekidanje veza između neprijateljskih garnizona, odbrana slobodne teritorije, uništavanje okupacionog i kvislinškog sistema vlasti i žive sile, diverzantska dejstva na komunikacijama, privrednim i industrijskim objektima, jednom riječju — uništavanje svega onoga što je okupatorima služilo za vođenje rata.

Partizanska diverzantska dejstva na komunikacijama, privrednim i drugim objektima i akcije udarnih, omladinskih i diverzantskih grupa u gradovima predstavljali su jedinstven otpor okupatoru i kvislinzima na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije.

Sastav snaga i korišćenje sredstava za diverzantska dejstva proizašli su iz karaktera narodnooslobodilačkog rata i superiornosti neprijatelja u tehnici i živoj sili.

Okupacioni i kvislinški sistem vlasti bio je već na samom početku oružanog ustanka nagrizan. Neprijatelj je bio prisiljen da odvaja znatne snage i sredstva za obezbjeđenje objekata, jedinica i ustanova i da se upušta u dugotrajne i iscrpljujuće borbe.

Uporedo sa razvojem oružanog ustanka povećavan je i intenzitet diverzantske aktivnosti partizanskih jedinica. Pored zajedničkih karakteristika diverzantskih dejstava na željezničkom, drumskom i telefonsko-telegrafskom saobraćaju na teritoriji Jugoslavije, postojale su izvjesne specifičnosti u pojedinim krajevima i periodima narodnooslobodilačkog rata. To je proizlazilo iz geostrategijskih pravaca protezanja komunikacija, rasporeda neprijateljskih objekata i uporišta, mjera koje je preduzimao okupator u obezbjeđenju komunikacija od vojnostrategijskog značaja, stepena razvoja oružanog ustanka, materijalno-tehničke opremljenosti i obučenosti boraca za diverzantska dejstva, koncepcije vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta u osujećenju namjera neprijatelja u preduzimanju ofanzivnih operacija na slobodne teritorije i glavne snage, prenošenja težišta ofanzivnih borbenih dejstava na pojedine pravce i krajeve Jugoslavije.

Gotovo da i nije bilo značajnijeg industrijskog objekta na koji nisu planirane ili izvedene diverzantske akcije i sabotaže. Ovaj oblik masovne borbe u partizanskom ratu, i ujedno vid otpora okupatoru u gradovima i industrijskim centrima, zahtijevao je izgrađenu mrežu ilegalnog rada — punktova, veza, obavještajaca, vodiča i si., iskustvo u planiranju i izvođenju diverzantskih akcija

i obučenost diverzanata. Tu treba tražiti objašnjenje zašto u velikom broju izvedenih diverzantskih akcija na samom početku ustanka (željezara u Zenici, cevovod za željezaru u Jesenicama, rudnik Trepča i drugi industrijski centri) nisu postignuti zadovoljavajući rezultati[^]

Međutim, nakon stečenih vlastitih iskustava partizanskog rata, obuke diverzanata, organizovanog ilegalnog rada i veza između partizanskih jedinica i aktivista narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima, industrijskim centrima, neprijateljskim ustanovama, bazama i skladištima, izvedene su brojne veoma uspjele diverzantske akcije od vojnog, političkog i ekonomskog značaja, kojima je umanjena borbena sposobnost okupatorskih i kvislinških jedinica.

Održavanjem veza partizanskih jedinica sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta u rudnicima, bazama i skladištima, na aerodrumima i u preduzećima dobijeni su dragocjeni podaci o rasporedu i jačini obezbjeđenja objekata neprijatelja. To je, pored obučenosti i pripremljenosti diverzanata, bio osnovni uslov za uspjeh izvedenih akcija. Praksa širom zemlje je bila da su neposredno po zauzimanju i rušenju postrojenja u rudnicima i industrijskim objektima okupljenim radnicima objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačkog rata, nakon čega su stupili u partizanske jedinice.